

LR VALSTYBINĖ KULTŪROS
PAVELDO KOMISIJA
KULTŪROS MINISTERIJA

┌ PATOOGUS IR NEPATOOGUS PAVELDAS

2015 m. balandžio 2 d.
mokslinio seminaro-diskusijos medžiaga

Turinys

Sovietmečio paveldas –
trauminės patirties liudininkas

p. 5

Disonuojantis, erzinantis,
nepatogus?

p. 6–21

Stalininio laikotarpio
Vilnius: sovietinio miesto
mito formavimas

p. 22–37

Sovietinis paveldas verčių
konflikto akivaizdoje

p. 38–42

Architektūros paveldas
kaip konfliktas: socialistinio
palikimo vertės aspektas

p. 43–50

Sovietinė praeitis: savas ar
svetimas gyvenimas

p. 51–54

Špižinis burbulas

p. 55–61

„Nepatogūs“ totalitarizmo
ženklai XXI a. Vilniuje

p. 62–72

Priedas

p. 73

Šių metų vasario 22 d. Knygų mugėje dr. Rimantas Kmita pristatė knygą „Nevienareikšmės situacijos“. Joje pirmą kartą bandyta apžvelgti sovietmečio lietuviškos literatūros lauką. Sekėsi sunkiai, nes ne visi kalbėtojai buvo atviri.

Rašytojas Herkus Kunčius pristatė „Dervišą iš Kauno“. Tai – XX amžiaus 8-ojo dešimtmečio gyvenimas Kaune, praturtintas autentiškais faktais, pateiktas rašant su humoro gysle. Buvo paklausta – kam viso to reikia? Ar mums reikia visa tai prisiminti? Knygos komentatorius profesorius Alfredas Chmieliauskas atsakė: „To negalima užmiršti, mes privalome liudyti, tai mūsų pareiga.“

Šiandien ir mes žengsime pirmąjį žingsnį, vertindami sovietmečio palikimą Lietuvoje. Pirmiausia kalbėsime apie eksterjerą. 2009 m. Valstybinė kultūros paveldo komisija pasiskelbė sprendimą „Dėl dailės kūrinių ir architektūros objektų, kuriems mažiau negu 50 metų, apsaugos problemų“. Tokio sprendimo priežastis buvo laišakai ir skambučiai telefonu, kuriais visuomenė piktinosi dėl sovietmečio laikotarpio lietuvių dailininkų kūrinių nykimo ir nepriežiūros, dėl vertingų pastatų griovimo ar rekonstrukcijos. Sprendime sakoma, jog Lietuvos istorijai reikšmingus ir vertingus architektūros ir dailės kūrinius turime išsaugoti ir perduoti ateities kartoms, sudaryti sąlygas visuomenei juos pažinti ir jais naudotis, kaip tai numatyta teisės aktuose ir konvencijose.

Tuomet Lietuvos architektų sąjunga pasiūlė 173 statinius Lietuvoje įrašyti į Kultūros vertybių registrą. Ekspertai pritarė, kad būtų įrašyti 99 objektai, suteikiant jiems pirminę teisinę apsaugą. Lietuvos dailininkų sąjunga tokio darbo dar nepradėjo, nors pripažino, kad architektūros objektuose esančių dailės kūrinių išsaugojimas yra be galo opi ir nepateisinamai ilgai diskutuojama problema.

Komisija pripažino būtinumą išsaugoti reikšmingiausius Lietuvos architektų bei dailininkų kūrinius, kurie atspindi konkretų istorijos laikotarpį.

SOVIETMEČIO PAVELDAS – TRAUMINĖS PATIRTIES LIUDININKAS

Dr. Giedrė Mickūnaitė

Sovietinė okupacija iš esmės pakeitė Lietuvos kultūros kraštovaizdį. Šiandien sovietmečiu suformuota urbanistinė ir architektūrinė aplinka kiekibiškai vyrauja Lietuvos miestuose ir dažname miestelyje. Esama objektų, išsiskiriančių savo istorine, menine, inžinierine ar memorialine verte. Pastarieji ir pakliūva į paveldosaugos akiratį, dalis jų yra įtraukti į Kultūros vertybių registrą. Prisimintina, kad vertės šaltinis yra vertintojai, ir tik nuo jų sprendimų priklauso, kuriems kriterijams bus suteikta pirmenybė. Plačiaja prasme visas sovietinis paveldas yra okupacinio režimo liudininkas, todėl negali būti vertinamas vienareikšmiškai. Be to, šio laikotarpio objektai tebeiššaukia gyvą atgarsį, matuojamą trijų viena kitą tiesiogiai pažįstančių ir išgyvenimais besidalijančių kartų gyvenimo trukme. Toks santykis lemia tai, kad didelė sovietmečio paveldo dalis suvokiama kaip beveik dabarties kūriniai, o dėl politinių jų sukūrimo aplinkybių šie kūriniai laikomi ne tik okupacinio režimo liudininkais, bet ir bendrininkais. Šio paveldo vertinimai tol bus konfliktiški, kol jis funkcionuos atminties, o ne istorijos lauke. Paveldosauga turėtų vadovautis praeities negrižtamumo principu ir saugoti paveldą tokį, koks jis yra, o ne tokį, kokio norėtusi. Visgi tvartos paveldosaugos sąlyga yra ne registrai ir reglamentai, o paveldo pažinimas ir sklaida. Sovietmečio palikimas ypatingas tuo, kad disonuoja su dabartimi ir, it randas kultūros kūne, primena ir verčia pakartotinai išgyventi istorines traumas.

Sovietinių objektų įpaveldinimas yra neišvengiamai susijęs su švietimu bei viešu dabarties santykiu su šiais objektais perteikimu. Prisimintina, kad vienas Valstybinės kultūros paveldo komisijos prioritetų yra ugdyti „visų lygių politikų ir visuomenės suvokimą kultūros paveldo apsaugos politikos bei strategijos klausimais“ (2015–2017 metų strateginis veiklos planas). Ugdomoji Komisijos veikla būtų laikoma sėkminga, jei prisidėtų prie kontekstualios, prieštarų prasmų nedangstančios, bet jas pabrėžiančios ir komentuojančios paveldo sampratos įtvirtinimo.

DISONUOJANTIS, ERZINANTIS, NEPATOGUS?

*Pasmerktyjų politinių režimų
palikimas Europoje*

Prof. Rasa Čepaitienė

Totalitarinio palikimo specifika

Totalitariniai režimai, susiformavę ir įsitvirtinę bolševikinėje Sovietų Sąjungoje, fašistinėje Italijoje ir nacistinėje Vokietijoje XX a. 2–3 dešimtmėčiais siekė maksimaliai kontroliuoti visas visuomenės gyvenimo apraiškas tiek viešojoje, tiek ir privačioje sferose, įtraukdami darbą, švietimą ir laisvalaikį. Visų jų pagrindinė intencija, anot Michelio Foucault, buvo bandymas išgryninti ir perkurti tiek individus (pasitelkiant discipliną), tiek ir kolektyvus (naudojant biopolitiką), ir paversti juos paklusniais savo valios vykdytojais. Beprecedentėje totalinės kontrolės užmačioje urbanistikai, architektūrai ir menui atiteko ypatingas vaidmuo, sukuriant erdves ir totalines institucijas¹, kurios leido šias intencijas lengviau realizuoti². Tačiau reikia nepamiršti, kad, nepaisant akivaizdžių šių režimų panašumų, būta ir nemenkos kiekvieno jų specifikos, grįstos skirtingomis ideologijomis, tikslais, valdymo formomis³, galiausiai skyrėsi jų gyvavimo trukmė, sukeltos pasekmės ir ypač tai, ką galima būtų pavadinti jų „pomirštinio gyvenimu“. Režimų žlugimas karo ar taikos metu lėmė radikalią politinės santvarkos kaitą ir neišvengiamai iššaukė komplikuočius santykius jų gyvavimo metu sukurta socialine aplinka bei ypač ideologiniais ženklais. Pastarųjų naikinimas, pašalinimas ar niokojimas tada atrodė teisėta ir teisingumo atstatymo siekianti praktika, nesusimąstant, kad tokiu būdu netenkama daugelio autentiškų epochos kultūros materialijų liudininkų.

Sovietinio režimo, kuriam po Stalino mirties pavyko transformuotis ir adaptuotis prie pakitusių sąlygų ir todėl išlikti ilgiausiai, atmintis vis dar gyva, tad subjektyviai patiriamas laiko nuotolis dažnai priklauso nuo tada išgyvento ir šiandien prisimenamo gyvenimo „gerumo“ ar „blogumo“, neišvengiamai košiamo per dabarties vertybių ir konjunktūrų filtrą. Visa tai,

¹ „Totalinių institucijų“ terminą 1957 m. „nukalė“ kanadiečių sociologas Ervinas Goffmanas, o savo „disciplinuotos visuomenės“ tyrinėjimuose išplėtojo Michelis Foucault. Joms priskiriami vaikų namai, senelių prieglaudos, leprozoriumai, sanatorijos, psichiatrinės ligoninės, karo belaisvių stovyklos, konclageriai, pataisos namai, kalėjimai, kariuomenės barakai, mokyklos ir t. t.

² Plačiau apie tai žr. Čepaitienė, R. „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje: Vilniaus ir Minsko atvejai. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo. Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*. Vilnius: LII, 2011, p. 171–224.

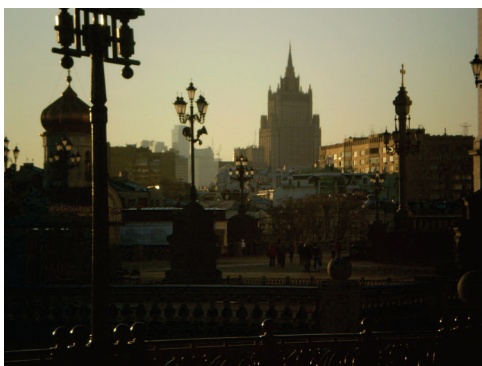
³ Pastaruoju metu pasirodo vis daugiau lyginamųjų šių režimų studijų, žr., pavyzdžiui, nacizmo ir bolševizmo lyginamąją analizę: *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared* (ed. by M. Geyer and Sh. Fitzpatrick). Cambridge University Press, 2009.

be abejonės, sukelia šio laikotarpio bešališko, emociškai neutralaus ir ideologiškai neangauoto vertinimo sunkumus⁴.

Žaliojo tilto skulptūros, kaip sovietinės okupacijos simbolis, Lietuvos visuomenėje ne vieną dešimtmetį tebekeliančios aršias diskusijas, gali būti laikomos ryškiu „paveldo konflikto“ pavyzdžiu. Iš esmės kultūros paveldas, nepriklausomai nuo to, kokią reikšmę šiai sąvokai besuteiktume, siejamas su kažkuo gana aiškiai apibrėžtu, pozityviai vertinamu ir „savu“. Jeigu klasikinė paveldo samprata daugiausia dėmesio teikė kultūros vertybių išskirtinumo, retumo, monumentalumo ir estetinio patrauklumo savybėms, tai XX a. 7–8 dešimtmėčiais Vakarų valstybėse kilęs „paveldo bumas“ iškėlė naują požiūrį, leidusį paveldą susieti su artimais, o dažnai estetiniu ar istoriniu požiūriais ir mažiau reikšmingais, „paprastais“ dalykais – vyresniosios, tėvų bei senelių kartos palikimu. Tad XX a. architektūros, totalitarinių režimų palikimo tyrimu ir išlaikymu kompleksiskai buvo susirūpinta irgi palyginti neseniai: ICOMOS 2006 m. priėmė Maskvos deklaraciją dėl XX a. kultūros paveldo apsaugos⁵.

Tačiau tam, kad kasdienį „familiarų“ daiktą ar reiškinį iš tiesų atrastume ir įvertintume kaip paveldą, bene svarbiausia sąlyga – aiški chronologinė bei psichologinė distancija su juo. Gi kalbant apie totalitarizmo epochą, ši distancija vis dar išlieka problemiška, vieniems – „per maža“, kitiems gi, priešingai, – „per didelė“. Tačiau, be distancijos, esama ir kitų pripažinimo paveldu sąlygų: tai jo nuosavybės statusas (privati, bendruomeninė, valstybinė nuosavybė); perdavimo poreikis (teisėtumo ir teisingumo klausimas) ir komunikacijos aktas (naujų reikšmių suteikimas praeities liekanoms dabartyje – jų įsimbolinimas).

Nepaisant minėtų XX a. antrojoje pusėje vykusių gana radikalių paveldo sąvokos, turinio ir aprėpties transformacijų, kai iš teisinių santykių sferos jis migravo link žymiai platesnės kultūrinės ir socialinės terpės, teisinės ar simbolinės paveldo nuosavybės kategorija iki šiol išlieka viena kertinių. Kalbant apie atmetų politinių režimų materialijų liekanų išsaugojimą dabartyje, klausimas „Kieno tai paveldas?“ tampa ne tik neišvengiamas, bet ir itin komplikotas. Jeigu tokios valstybės kaip Vokietija padarė išties daug, kad pasmerktų savo totalitarinę praeitį ir nuo jos atsiribotų, tai šiuolaikinėje Rusijoje, priešingai, regime valdžios aiškiai koordinuojamas ir, deja, nemenkos visuomenės dalies entuziastingai palaikomas stalinizmo atminties reabilitavimo pastangas,



Vienas iš septynių Maskvos stalininių dangoraižių (R. Čepaitienės nuotr.)

⁴ Plačiau žr. Čepaitienė, R. Sovietmečio atmintis: tarp atmetimo ir nostalgijos. *Lituanistica*, 2007, t. 53, Nr. 4 (72), p. 36–50.

⁵ The Soviet Heritage and European Modernism. Советское наследие и Европейский модернизм. *Heritage at Risk – Special Edition*, 2006. Наследие в опасности – Специальный выпуск, 2006. Berlin: ICOMOS, 2007.

visų pirma susiejant šią epochą su valstybės geopolitinės didybės ir išpūdingo modernizacijos šuolio laikais, kone „aukso amžiumi“, o ne tada valstybės vykdytu smurtu ir teroru prieš savo pačios piliečius.

Šalys, kurioms šie režimai buvo invaziniai ir primesti, jų palikimo atžvilgiu užima visą spektrą (daugiausia neigiamų) laikysenų, iš esmės priklausomų nuo to, koku būdu ir mastu šią epochą pavyksta integruoti į dabarties „didįjį nacionalinį pasakojimą“. Kalbant apie Žaliojo tilto skulptūras, totalitarinio palikimo „savumo“ ar „svetimumo“ atskirties problema pakankamai iškalbinga, nes, kaip žinia, jų autoriai, geriausi to meto lietuvių skulptoriai, dirbo reokupacijos ir stalininių represijų sąlygomis, Lietuvoje itin žiauriomis priemonėmis įtvirtinant svetimą politinį režimą ir grubiai diegiant jo indoktrinacines užmačias, kai apie kokią nors kūrybinę laisvę, atsietą nuo vienintelio tuo metu galimo socrealizmo kanono spartaus „įsisavinimo“, negalėjo būti nė kalbos. Tad kam šis tiltas priklauso šiandien – Lietuvai? SSRS teisių perėmėjai Rusijos federacijai? Vilniečiams? Sovietmečio nostalgikams? Šios menų rūšies mylėtojams? Turistams?

Kita vertus, pagal bene labiausiai paplitusį apibrėžimą, „paveldas – tai praeities vertybių visuma, perduodama ateities kartoms“. Tad tik dėl realaus ar simbolinio perdavimo paveldo vertybės padeda užmegzti transgeneracinius ryšius. Bet perduodami ne tik materialūs objektai ar struktūros, galima perduoti ir susiklosčiusius elgesio modelius bei vertybes, tradicijas, papročius ar įpročius. Taigi paveldo perdavimo veiksmas kelia ne tik teisėtumo, bet ir teisingumo klausimą. Kalbant apie sovietinį palikimą, šis paveldokūros aspektas irgi gana komplikuoatas – jei komunistinis režimas Vidurio Rytų Europoje žlungant SSRS buvo visuotinai atmestas ir, kai kur net teisinėmis priemonėmis, pasmerktas (su nedidelėmis išimtimis kai kuriose buvusios SSRS respublikose), – kokias jo palikimo vertes išskirsime ir kokia socialinė grupė ar „atminties bendruomenė“ sutiktų tapti jų teisėta perėmėja, ir vardan ko ji turėtų tai daryti?

Šiandien, postmoderno epochoje, „paveldas yra kažkas, ką mes įgyjame po jo tikrojo savininko mirties ir ką esame laisvi naudoti kaip norime“⁶. Ši dabartiniais laikais įsitvirtinusi laisvė savavališkai priskirti paveldui vienokias ar kitokias reikšmes nuosekliai veda prie voliuntarizmo ar net loginio nihilizmo⁷, bet tuo pačiu leidžia išryškinti ir įvykstančio komunikacijos akto svarbą. Iš esmės visiems paveldo objektams, nepaisant jų kilmės ar rūšies, būdinga viena – visi jie yra simboliai, visi jie perteikia tam tikras prasmes. Tokiu būdu postmodernaus mąstymo įtaka paveldosaugos diskursui įgalino pamatyti dar vieną itin svarbų paveldokūros bruožą, susijusį su vadinamuoju „komunikacijos posūkiu“⁸. Tačiau adekvatus paveldo simbolizacijos vyksmas įmanomas tik tada, kai jo reikšmės interpretuojantis žiūrovas geba atpažinti ir tinkamai perskaityti jį sukūrusios kultūros kodą, antraip šie ženklai jam liks bereikšmiai arba jiems klaidingai bus priskirtos kitos reikšmės. Tačiau iš tiesų viskas dar sudėtingiau, nes konkretūs objektai gali turėti ne vieną lengvai perskaitomą reikšmę (Gedimino pilies bokštas lietuviams yra lietuviškojo valstybingumo

⁶ Raban, J. *God, Man and Mrs Thatcher*. London, 1989, p. 24.

⁷ Plačiau apie „nihilistinį posūkį“ ir sunkumus, filosofškai pagrindžiant patį paveldotvarkos intervencijų legitimumą bei etiką, žr. Muñoz Viñas, S. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier, 2005, p. 41–43.

⁸ Ten pat, p. 43–64.

ir lietuviškų Vilniaus šaknų simbolis, taigi, jų „teisės į miestą“ pamatas), bet, atsižvelgiant į stebėtojo pažintinius horizontus ir interesus, tapti ištisu reikšmių tinklu, susidarantiu ne tik iš objektyvių žinių, bet ir iš subjektyvių asmeninių impresijų ar net nesąmoningų asociacijų. Tai pagrįsdamas, paveldosaugos teoretikas iš Ispanijos Salvadoras Muňozas Viňasas pasitelkia „Dovydo“ pavyzdį, kuriame susiklosto platus įvairialypių reikšmių tinklas: biblijinis personažas, Mikelandželo skulptūra, pats skulptorius, Florencijos miestas, skulptūra, kaip meno rūšis, italų Renesansas, menas, individualus genijus, kitos skulptūrą stebinčiam žiūrovui iškylančios asociacijos bei prisiminimai apie savo paties (nesėkmingas) pastangas lipdyti iš molio ir t. t.⁹ Apibendrinamas tai, jis išskiria:

- a) aukštosios kultūros reikšmės, taikomas išskirtinės vertės meno kūriniais ar istoriniams objektams;
- b) grupinio tapatumo reikšmės (spektras šiuo atveju itin platus – nuo didžiausių bendrijų, tokių kaip vakariečiai, afrikiečiai ar kinai, iki konkrečios šeimos ar darbovietės kolektyvo);
- c) ideologines reikšmes (moralines, religines ar politines);
- d) sentimentalias reikšmes (itin plačias ir kylančias iš paveldo naudotojo asmeninės patirties, jausmų, išgyvenimų ir atsiminimų).

Beje, tie patys objektai gali talpinti keletą ar net visas išvardytas reikšmių grupes¹⁰. Žinoma, kultūros vertybių simbolinė galia anaip tol nevienoda – vieni jų tampa visuotinai atpažįstamomis masinės kultūros „ikonomis“ – tikromis paveldo „superžvaigždėmis“, kaip Leonardo da Vinci Mona Liza Luvre, o štai kitų žinomumas ir populiarumas gana ribotas, lokalus.

Tad, kalbant apie totalitarinių režimų palikimą, kaip komunikacijos akto dalyvį, irgi iškyla nelengvų klausimų: kokios reikšmės jam buvo suteikiamos tada? Ar mes adekvačiai suprantame šiuos ženklus po to, kai politinio virsmo metu jų prasmės radikaliai pakito? Ką jie mums byloja šiandien? Ką jais norime / galime dabar pasakyti? Tad Žaliojo tilto skulptūros, atsižvelgiant į vertintojo / žiūrovo ideologines nuostatas ir, galima pridurti, turimą ar stojojamą betarpišką sovietinio gyvenimo patirtį, gali būti suvokiamos ir kaip sovietinės okupacijos ir stalininių represijų Lietuvoje simbolis, ir kaip kolaboravimo su priešu simbolis, ir kaip vertybiškai neapavojingas pasibaigusios epochos materialus istorinis dokumentas, ir kaip tam tikro stiliaus (sorealizmo) atributas Vilniaus viešosiose erdvėse, kaip lietuvių skulptūros istorinės raidos tam tikro etapo chrestomatinis pavyzdys ir t. t. Tokiame komplikuotame tilto (ne)verčių raizginyje ir slypi priežastis, kodėl šis klausimas iki šiol atrodo toks aktualus, nepaisant per pastarąjį dvidešimt penkmetį kitusių politinių konjunktūrų.

Vertinant sovietinio laikotarpio materialiosios kultūros liekanas dabartyje, būtina atkreipti dėmesį į jau minėtą specifinę totalitarinių režimų ypatybę, kad tuometė utopinė ideologija siekė persmelkti ir kontroliuoti visas be išimties žmogaus gyvenimo sritis ir jo gyvenamąją aplinką, tad iš esmės nė vienas tuo metu sukurtas meno kūrinys, produktas ar buities daiktas neišvengė ideologijos užkrato. Todėl būtų klaidinga manyti, kad esama kažkokių „grynųjų“ totalitarizmo simbolių ir formų, kuriuos lengva atpažinti, pasmerkti ir atmesti, ir visų kitų – esą simboliškai ir vertybiškai neutralesnių, tad ir negrėsmingų. Deja, J. Stalino epochoje ir

⁹ Plačiau apie „nihilistinį posūkį“ ir sunkumus, filosofškai pagrindžiant patį paveldotvarkos intervencijų legitimumą bei etiką, žr. Muňoz Viňas, S. *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier, 2005, p. 48.

¹⁰ Ten pat, p. 51–55.

vėliau nutiestų gatvių, pastatytų vaikų darželių, gamyklų ar net pašto ženklų serijos reikšmės buvo taip pat nedalomai ir neišvengiamai integruotos į sovietinės ideologijos pasaulėvaizdį, panašiai kaip ir to laikotarpio „grynojo“ ideologinio meno bei propagandos atributai.

Kita vertus, totalitarinio palikimo objektams pritaikant S. Muñozo Viñaso aprašytąjį „reikšmių tinklą“, bent kai kuriuose iš jų galima išvėgti tiek aukštosios kultūros reikšmes, kurioms adekvačiai perskaityti prireikia menotyros kompetencijų (kaip žinia, „Stalino ampyras“, kaip ir nacistinis bei fašistinis menas, sekė klasika¹¹, o ir vėlesnis modernizmas mėgdžiojo to meto vakarietiškas meno, dizaino ir architektūros formas), tiek ir grupinio tapatumo reikšmes (nes šie režimai siekė sukurti naują socialumo tipą – grynąją arijų rasę ar komunizmo statytojus¹²), tiek ir šiuo atveju bene ryškiausiai matomas ideologines reikšmes, visų pirma išplaukiančias iš jų legitimacinių ir indoktrinacinių siekių; galiausiai, šie objektai igauna ir subjektyvias, galbūt su politika net nieko bendra neturinčias subjektyvias reikšmes, kurias šiandien dažniausiai nustelbia (bet ne iki galo ištrina) dabartinės oficialiosios jų interpretacijos, atliepančios „didžiojo nacionalinio pasakojimo“ poreikius.

Atsižvelgiant į minėtus akivaizdžius totalitarinio palikimo interpretacijos sunkumus, ji galima skaidyti į tris esminius dėmenis:

- 1) oficialųjį (valdžios ir ideologijos);
- 2) pasipriešinimo totalitariniams režimams paveldą, priskirtiną smurtinio paveldo (*heritage of atrocity*¹³) tipui;
- 3) kasdienybės paveldą¹⁴.

Reikia pabrėžti, kad visi išvardyti totalitarinio paveldo dėmenys tikrovėje dažnai būna glaudžiai persipynę ir ne visada lengvai atskiriami. Jei pirmasis tipas lyg ir yra lengviausiai atpažįstamas ir apibrėžiamas, nors ir, kaip matėme, tebekelia tam tikrų prieštaravimų jį vertinant, tai, nepaisant bet kurios tautos tapatumui svarbaus herojinės praeities dėmens iškelimo, realaus dėmesio totalitarinių režimų smurtinio paveldo dėmens įamžinimo darbams kartais pritrūksta, kad ir kaip tai atrodytų paradoksalu, arba dėl konkrečių projektų realizavimo užverda aršūs specialistų ir suinteresuotų grupių ginčai (pavyzdžiui, iki šiol neišspręstas Vilniaus Lukiškių aikštės, kurioje numatyta statyti svarbiausią rezistencijai skirtą memorialą šalyje, sutvarkymo klausimas). Tačiau šiai temai čia daugiau dėmesio neskirsime dėl jos masto ir specifikos. Galima pasakyti tik tiek, kad patys totalitariniai režimai savo atminimo politikoje smurto paveldui teikė ypatingą vietą, prisiminkim kad ir Didžiojo Tėvynės karo atmintį SSRS.

¹¹ Golomstock, I. *L'art totalitaire. Union Soviétique, III-e Reich, Italie fasciste, Chine*. Paris: Editions Carré, 1991. Nacistinis Mikelandželo „Dovydo“ atitikmuo būtų Arno Brekerio „Parengtis“, įkūnijusi hitlerinio „antžmogio“ idealą. Gigantiško nuogo kario su kardu statula turėjo papildyti Musolinio paminklą Berlyne. Po karo skulptorius pašalino kardą ir žmogaus dydžio skulptūros maketą pasistatė savo sode, kur ji galėjo būti lengvai palaikyta antikiniu kūriniu.

¹² Šiuo atveju akademistinės Žaliojo tilto skulptūros būtų simbolinės „komunizmo statytojo kodekso“ inkarnacijos.

¹³ Sąvoka perimta iš Tunbridge, J. E., Ashworth, G. J. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996, p. 94–130.

¹⁴ Plačiau žr. Čepaitienė, R. Sovietinio laikotarpio istorijos ir paveldo įprasminimo problemos Vilniaus mieste. *Santykis su istorine praeitimi XXI amžiaus Vilniuje*, sud. A. Nikžentaitis, A. Ragauskas. Vilnius: LR Seimo leidykla, 2004, p. 47–59.

Savo ruožtu kasdienybės liekanos dabartyje dažniausiai dar apskritai nelaikomos paveldo vertybėmis ir tik retais atvejais įgyja teisinę apsaugą. Todėl šiandien, ekonominės plėtros poreikiams išivyraujant sociopolitinių poreikių tenkinimo atžvilgiu ir vis didesnį pagreitį įgaunant intensyviai aplinkos keitimui, sovietmečiu Lietuvoje pastatyti visuomeniniai pastatai bei gamybiniai kompleksai, dažniausiai nelaikomi paveldo objektais ir tik retais atvejais įtraukiami į kultūros vertybių sąrašus, kurių dėl šiandienos ideologinių sumetimų iš esmės ir nėra kam ginti, didžiuosiuose miestuose intensyviai naikinami, norint atlaisvinti plotą naujai statybai, apleidžiami arba ženkliai rekonstruojami, tokiu būdu negrąžinamai sunaikinant jų, kaip istorijos liudininkų, vertę (pavyzdžiui, „Nykštuko“ kavinė Vilniuje, prekybos centras „Merkurijus“ Kaune ir t. t.).

Europinės totalitarinio paveldo apsaugos ir interpretacijų patirtys

Praeities totalitarinių bei autoritarinių režimų palikimas šian dien dažniausiai siejamas su disonuojančiu¹⁵, sunkiu¹⁶, „nepatogių“¹⁷ ar ginčytinu¹⁸ paveldu. Ir, nors esama bendrųjų nuostatų, kaip vertinti šią specifinio paveldo rūšį, kiekvienas atvejis, be abejonės, yra unikalus ir turi būti analizuojamas, atsižvelgiant į jo specifinę istorijos ir aplinkos kontekstą, ką ir siūlo neseniai startavęs ATRIUM projektas – vienas iš pirmųjų bandymų bendraeuropiniu mastu identifikuoti, tirti, saugoti, valdyti, interpretuoti ir pateikti totalitarinių režimų palikimą¹⁹. Šiuo metu projektas apjungia vienuolika, daugiausia Pietų Europos šalių: Italiją, Graikiją, Slovėniją, Bulgariją, Vengriją, Rumuniją, Slovakiją, Bosniją ir Hercegoviną, Serbiją, Kroatiją ir Albaniją.

Kaip galima numanyti, totalitarizmo atminties „vadybos“ pavyzdžių Europoje esama pačių įvairiausių. Staigi režimo griūtis sukelia siekį viešąją erdvę kuo greičiau apvalyti nuo jo ženklų ir iššaukia akivaizdžiausių režimo simbolių naikinimo bei pašalinimo vajų, pradedant A. Hitlerio statulomis iki pat V. Lenino paminklų ir kitų sovietinio laikotarpio meno atributų šių dienų Ukrainoje, arba inspiruoja jų niokojimo ar apleidimo grandininę reakciją. Taip atsitiko su A. Hitlerio architekto A. Speero Niurnberge suprojektuotu *Zeppelfield*, kur vyko nacių suvažiavimai ir buvo filmuojamas garsusis Leni Riefenstahl „Valios triumfas“. Nors dalis šių stadionų įrėmusių pastatų ir išvengė tiesioginės destruktijos, tačiau jie jau nebesudaro buvusio ištiso komplekso, primenančio Trečiojo Reicho didybę²⁰. Panašus

¹⁵ Tunbridge, J. E., Ashworth, G. J. *Dissonant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester: John Wiley and Sons, 1996.

¹⁶ McDonald, Sh. *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. London: Routledge, 2009.

¹⁷ Dearborn, L. M., Stallmeyer, J. C. *Inconvenient Heritage: Erasure and Global Tourism in Luang Prabang*. Left Coast Press, 2010.

¹⁸ Silverman, H. *Contested Cultural Heritage. A Selected Historiography*. *Contested Cultural Heritage. Religion, Nationalism, Erasure, Exclusion in a Global World* (ed. by H. Silverman). London: Springer, 2011, p. 1–50.

¹⁹ Plačiau žr. *Manual of Wise Management. Preservation, Reuse and Economic Valorization of Architecture of Totalitarian Regimes of the 20th Century*. University of Ljubljana, 2013. Prieiga per internetą: <http://www.atriumsee.eu/upload/atrium-manual.pdf>.

²⁰ Benton, T. *Heritage and Changes of Regime. Understanding Heritage and Memory* (ed. by Tim Benton). Manchester University Press, 2010, p. 132–136.

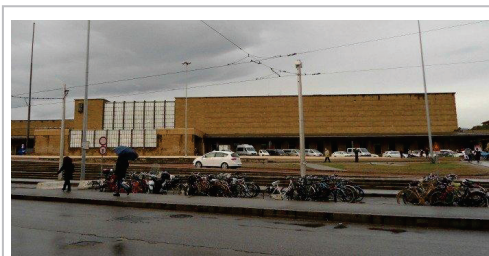
likimas ištiko ir nacių laisvalaikio leidimo organizacijos „Kraft durch Freude“ Riugeno saloje įkurtą ir 1936–1939 m. veikusį Proros pajūrio kurortą, kurio gigantiško masto kompleksas ilgą laiką stovėjo nuniokotas ir arpleistas, ir tik neseniai, nepavykus rasti vieno investuotojo, buvo pradėtas privatizuoti dalimis²¹.

Išties naujas pritaikymas kai kuriais atvejais atrodytų besanti racionalesnė išeitis, ypač kalbant apie objektus, turinčius ne tik simbolinę, bet ir funkcinę paskirtį. Kartais pakanka tik nežymių pokyčių – pašalinti, uždengti ar užtapyti buvusio režimo simbolius, užrašus bei interjero dekoracijas. Pavyzdžiui, *Reichsluftfahrtministerium* (Vokiečių nacionalsocialistinės Oro pajėgų ministerijos būstinė Berlyne) jo pastatymo metu 1935–1936 m. buvęs didžiausias administracinis pastatas Europoje, ir po karo atliko tas pačias funkcijas Rytų Vokietijos valdžios struktūroje, o Vokietijoms susijungus, čia įsikūrė Finansų ministerija.

Kadangi totalitariniuose režimuose didelį ideologinį krūvį turėjo socialinė politika, tad ją įkūnijantys valstybiniai ar visuomeniniai pastatai (vyriausybės rūmai, stadionai, stotys, pašto rūmai ir t. t.) bei objektai ir šiandien gali būti suvokiami kaip pozityvios modernizacijos rezultatas, tad visuomenės vertinami palankiai, patogiai pamirštant apie jų kilmę. Tačiau režimo aukoms tai kels mažiau teigiamų emocijų. Visgi, nusprendus palikti ir toliau naudoti šiuos objektus, prieštaravimas tarp moralės ir pragmatizmo išlieka ir, kadangi praktiškai neišsprendžiamas, pagal nutylėjimą nutariama jo nebekelti. Tarkim, Florencijos geležinkelio stotis (architektų grupė *Gruppo Toscano*, 1932–1934 m.) buvo suprojektuota italų fašizmo simbolio – *fascio littorio* – formos, tačiau didžioji dalis šiandienos keleivių to paprasčiausiai nežino, kadangi tai matoma tik iš paukščio skrydžio.

Apskritai italų laikysena fašistinio laikotarpio palikimo atžvilgiu, atrodo, yra pakankamai nuosaiki, an-tai žymusis Foro Mussolini Romoje (architektai E. Del Debbio, L. Morretti, 1928–1938 m.) su marmurinėmis stulomomis buvo išsaugotas *in situ* ir neseniai restauruotas.

Nors destalinizacijos kontekste J. Stalino statulos soclagerio valstybių ir SSRS respublikų miestuose buvo nukeltos dar 6–7 dešimtmečiais, tačiau, tik pradėdant Berlyno sienos griūtimi, sovietinio režimo atributai imti nuosekliau šalinti iš viešųjų erdvių. Visgi kai kur šis procesas



Florencijos geležinkelio stotis, Italija (R. Čepaitienės nuotr.) ir Parti National Fasciste ženklas

²¹ Prora: <http://en.wikipedia.org/wiki/Prora>.

užtruko iki pat šiandien pomaidanėje Ukrainoje tebesitęsiančio „leninakryčio“²². Tačiau, jeigu Stalino ir Lenino paminklai šiuose kraštuose aiškiai asocijuojami su primestu sve-timu režimu, o jų nuvertimas tampa pirmomis desovietizacijos apraiškomis, tai, kalbant apie vietinių kolaborantų atminimą, visuomenės vertinimo pozicijos ir elgsenos išsiskiria. Pavyzdžiui, tokie objektai kaip Grūto parke sukaupta lietuvių komunistinių veikėjų statulų kolekcija ar nomenklatūrininkų panteonas Vilniaus Antakalnio kapinėse gali tapti įdomiu antropologinio tyrimo šaltiniu, atspindinčiu jų tarpusavio ryšius ir vietą to meto nomen-klatūros hierarchijoje.

Kita vertus, stalininio laikotarpio statiniai, vietomis tik nuo jų pašalinus ideologinius sim-bolius, išliko ir kai kuriose šalyse net nusipelnė kultūros vertybių statuso. Reikšmingiausi stalininės architektūros už SSRS ribų pavyzdžiai – Stalino alėja (dab. Karlo Markso alėja buv. Rytų Berlyne, 1949–61 m.), Kultūros ir mokslo rūmai Varšuvoje (aukščiausias Len-kijos ir ES pastatas, 1952–1955 m. – sovietų dovana Lenkijai), Spaudos rūmai Bukarešte, Šanchajaus Parodų centras, statytas kaip Kinų ir sovietų draugystės namai, baigti 1955 m., ir pan. – irgi dažniausiai sulaukė naujo funkcinio pritaikymo. Tačiau lengvai atpažįstamos socrealistinės architektūros išsaugojimo *in toto* atvejų pasitaiko rečiau. Šiuo atžvilgiu iš bu-vusios SSRS sąjunginių respublikų sostinių išsiskiria ne intensyviai perstatoma Maskva, o Minskas ir Jerevanas²³.

Minsko istorijoje 1953–1959 m. galima laikyti lūžio metais, nes tada buvo įgyvendinta totalaus seno-sios urbanistinės erdvės išvalymo naujam socialistiniam miestui vizija. Palikus tik keletą chaotiškai išbarstytų istorinio Minsko inkliu-zų, miestas virto trimate sovietinio tipo „gerovės valstybės“ ir tobulo „socmiesto“ iliustracija ir, su men-kais pakitimais, toks išliko iki šiol. Kadangi posovietiniame Baltarusi-jos raidos scenarijuje buvo išlaiky-tas tęstinumas su sovietine epo-cha, ką rodytų, pavyzdžiui, ir so-vietinių gatvėvardžių ir paminklų gausa dabartiniame miesto audi-nyje, galima teigti, kad totalitarinės



Vyriausybės aikštė Minske su V. Lenino paminklu. Baltarusija (D. Mačiulio nuotr.)

²² Gaidaj, O. „Viso gero, Leninai“. Sovietinės atminties paveldas Vidurio Ukrainoje. *Naujasis židinys / Aidai*, 2015, Nr. 2, p. 20–28. Prieiga per internetą: <http://nzidinys.lt/files/various/2015%20NZA%20Nr%202%20Gaidaj%20Leninai.pdf>.

²³ Plačiau žr. Čepaitienė, R. In the shadow of Moscow: the Stalinist reconstruction of the capitals of the soviet repu-blics. *Journal of Architecture and Urbanism*, 2015, vol. 39, Nr. 1, p. 3–16.

architektūros formos šiandien parankiai išnaudojamos naujosios autoritarinės valdžios reikmėms. Tai, beje, kliudo bet kokiai aktyvesnei šalies ir visuomenės desovietizacijai²⁴.

Priešingai nei Minske, 1924 m. pagal architekto A. Tamaniano projektą pradėta didelio masto Jerevano rekonstrukcija rėmėsi savitu nacionaliniu stiliumi, išaugusiu iš šimtamečių akmentašystės tradicijų, naudojančių vietinę kalnų uolieną – įvairių atspalvių tufą ir bazaltą, daugiausia būdingą sakralinei armėnų architektūrai. Tai leido sukurti išskirtinį ir nepakartojamą Armėnijos SSR sostinės stalininį pavidalą. Remiantis Tamaniano sumanymu, Jerevanas turėjo tapti savotišku parteriu ir keliu, vedančiu link Ararato, – visų armėnų gerbiamo šventojo kalno, esančio Turkijos teritorijoje, ir, nepaisant tam tikrų pirminio projekto korekcijų, ši tikslą iš esmės pavyko pasiekti.

Nors sovietinio ideologinio palikimo ir ypač meninės propagandos atžvilgiu buvo rastas ir ne vienoje šalyje pritaikytas gana korektiškas sumuziejėjimo metodas, visgi jis palieka daug neatsakytų klausimų. Tačiau, žvelgiant iš laiko perspektyvos, jau akivaizdu, kad tokie objektai kaip 1992 m. Maskvoje įkurtas Menų parkas „Muzeonas“, netoli Budapešto 1993 m. įsteigtas Statulų parkas (*Szobor park*, arch. Ákosas Eleodas) ar 2001 m. Lietuvoje duris atvėręs Grūto parkas²⁵ susilaukė nemenkos komercinės sėkmės ir šiandien jau bandomi pakartoti analogiškuose projektuose Latvijoje bei Ukrainoje. Kita vertus, vis daugiau laikotarpio istorijai skirtų specifinių muziejų įkurdinami autentiškose vietose, o tai tik sustiprina lankytojams jų daromą poveikį. Čia galima būtų paminėti Latvijoje, prie Liepojos, esantį



Jerevano centrinė Respublikos (buvusi Lenino) aikštė su „šokančiais“ fontanais. Armėnija (R. Čepaitienės nuotr.)



Tuskulėnų rimties parke, buvusioje Valickio viloje, įkurto muziejaus salė, skirta vyskupui V. Borisevičiui atminti (R. Čepaitienės nuotr.)

²⁴ Галниовская, Ю. Семносфера советского: к вопросу о семиотической экологии. О десоветизации. Беларусь, начало XXI века. Материалы семинара-конференции г. Шилуте (Литва) 20–24 августа 2007 г. Минск: Центр социальных инноваций, 2008, с. 52–60.

²⁵ Plačiau jų lyginamąją analizę žr. Williams, P. The Afterlife of Communist Statuary: Hungary's Szoborpark and Lithuania's Grutas Park. *Forum for Modern Language Studies*, 2008, vol. 44, Nr. 2, p. 185–198.

Karostos kalėjimą, paverstą muziejumi su teatralizuotomis ekskursijomis ir „realybės šou“ elementais, Vilniuje, buvusiuose KGB rūmuose, įkurtą Genocido aukų muziejų ar Tuskulėnų rimties parką bei neseniai Žemaitijos nacionaliniame parke, Plokštinėje, netoli Platelių, atidarytą „Šaltojo karo“ muziejų.

Dar viena sovietmečio interpretacijos gyvoji forma, kelianti nemenkus pažintinius ir autentiškumo atskleidimo klausimus, – istorinės inscenizacijos sovietinio paveldo objektuose. Tarp jų, be jau minėto Karostos kalėjimo, išskiria „Vilniaus – Europos kultūros sostinės 2009“ kontekste sukurtas ir iki šiol netoli Nemenčinės 1984 m. pastatytame sovietų bunkeryje vykdomas projektas „Išgyvenimo drama 1984 m. bunkeryje“, teatralizuotomis priemonėmis bandantis perteikti sovietinės sistemos represinę prigimtį. Bėda ta, kad šios inscenizacijos dalyviai, ypač jauni žmonės, gali susidaryti itin iškreiptą ir vienpusį sovietmečio vaizdinį, jau nekalbant apie tai, ar iš viso etiška menamo „autentiškumo“ vardan inscenizatoriams, atliekantiems saldfonišką tarybinės armijos karininkų vaidmenis, kelias valandas žeminti ir terorizuoti jų savanoriškas aukas...

Kaip matėme, daugelyje pokomunistinių šalių prioritetas valstybės ir visuomenės dėmesys iš pat pradžių buvo skirtas būtent oficialiajai propagandinei arba rezistencinei bei trauminei sovietmečio interpretacijos plotmėms – tai atsispindi ne vieno muziejaus ekspozicijose ar edukacinėse programose, pavyzdžiui, Varšuvoje kuriamame Komunizmo muziejuje arba tarptautinėmis intelektualinėmis pastangomis ir finansine parama įsteigtoje virtualioje Komunizmo parodoje²⁶. Tačiau galima teigti, kad iki šiol trūksta kompleksiškesnio žvilgsnio į sovietinę tikrovę, leidžiančio ne tik labiau ją pažinti, bet ir giliau reflektuoti. Šią spragą bando užpildyti 2001 m. Prahoje atidarytas Komunizmo muziejus²⁷, kurio ekspozicijoje siekiama atkurti visuminį totalitarizmo vaizdą, todėl skirta vietos ir kasdienybei bei sovietinių žmonių gyvenimo būdai. Analogišku keliu eina ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras (LGRTC), ėmęs iniciatyvos steigti „Homo sovieticus“



Sovietinio kareivio manekenas „Šaltojo karo“ muziejuje Plokštinės vidutinio nuotolio raktų bazėje (R. Čepaitienės nuotr.)

²⁶ Oficiali muziejaus svetainė: <http://www.museumoncommunism.org/>.

²⁷ Oficiali muziejaus svetainė: <http://www.muzeumkomunismu.cz/>.

muziejų, turintį įsikurti Vilniuje, Tuskulėnų dvare²⁸. Rengiant muziejaus ekspozicijos koncepciją²⁹, teko spręsti ne vieną problemą, ypač siekiant užbėgti už akių galimiems interpretaciniams disonansams. Būsimo muziejaus tikslas – mėginti užčiuopti ir lankytojams perteikti pamatines „tarybinio žmogaus“ konstravimo priemonės, tikslus, eigą bei rezultatus. Pasak ukrainiečių politologės Tatjanos Žurženko, dabartinę pokomunistinių šalių nacionalinės atminties politiką galima suprasti tik pastarojo meto pokyčių – Šaltojo karo pabaigos ir ES plėtros – kontekste³⁰. Tai nūnai iššaukė atsakomąją agresyvią Rusijos reakciją. Tačiau gana intensyvios pagrindinių Europos Sąjungos institucijų pastangos sukurti europinį, savo piliečius vienijantį tapatumą, statomą ant „bendrosios Europos atminties“ paieškų, dažnai susiduria su skirtingomis ar net tarpusavyje aštriai prieštaraujančiomis visai Europai arba atskiroms jos dalims reikšmingų įvykių (ypač tokių kaip Antrasis pasaulinis karas³¹, pokaris ir t. t.) traktuotėmis Europos Vakaruose ir Rytuose. Nors daugumą pokomunistinių šalių griebėsi viktimizacijos strategijos, tačiau kai kur ji pasirodė besanti pernelyg komplikuota. Pavyzdžiui, Persitvarkymo (*Perestroikos*) laikų Rusija irgi patyrė stiprų represuotosios atminties atidengimo poreikį, o valdant B. Jelinui, antikomunistinė sovietinės praeities interpretacija net buvo trumpam tapusi oficialia. Tačiau Jelcino antikomunizmą ėmus sieti su Rusijos pralaimėjimu Šaltajame kare ir „laukinio kapitalizmo“ įsigalėjimu, demokratizacijos procesas šalyje veikiai įstrigo ir prarado visuomenės paramą, o atėjus į valdžią V. Putinui, pasuko jau kita, „suverenosios demokratijos“ ir imperijos atkūrimo ambicijų eskalavimo linkme. Tuo pačiu pabandyta perrašyti sovietinę istoriją, pabrėžiant imperinės bei autoritarinės tradicijos teisėtumą ir tęstinumą³². Taigi, dabartinės Rusijos oficialioji valdžia instrumentiškai ir selektyviai naudoja praeities perinterpretavimu tam, kad nuslopintų

²⁸ Nuo XVI a. Vilniaus priemiestyje Žirmūnuose buvusio Tuskulėnų dvaro parko teritorijoje 1944–1947 metais buvo užkasti KGB nužudytų 766 aukų palaikai. Suradus archyvinės bylas, patvirtinančias šiuos faktus, 1995–1997 m. parke buvo atliekami archeologiniai masinės kapavietės tyrimai. Jų metu buvo ekshumuoti 706 aukų palaikai. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu, 1998 metais patvirtinta Tuskulėnų aukų atminimo įamžinimo komisija, kuri parengė aukų atminimo įamžinimo koncepciją. Ja remiantis, buvo parengta Tuskulėnų rimties parko sukūrimo programa. Vykdamas Programą, 2005 m. buvo pastatytas Kolubariumas, kuriame palaidoti aukų palaikai, tebevyksta buvusio dvaro pastatų restauravimo darbai, sutvarkyta apie 3 ha parko teritorija, pritaikyta visuomenei lankyti. Programai įgyvendinti lėšas skiria Lietuvos Respublikos Vyriausybė, teritorijos tvarkymo darbus iš dalies finansuoja Vilniaus miesto savivaldybė. Centrinio dvaro pastato pirmame aukšte įsikursiantis „Homo sovieticus“ muziejus būtų LGGRTC priklausančio Genocido aukų muziejaus filialas.

²⁹ Rengiama „Homo sovieticus“ muziejaus koncepcija buvo pirmą kartą visuomenės dėmesiui pristatyta straipsnyje: Čepaitienė, R. „Homo sovieticus“ muziejaus projektas – atvira erdvė sovietmečio vertinimams. *Vilniaus istorijos muziejinių kontekstai*. Vilnius: LNM, 2008, p. 44–57.

³⁰ Žurženko, T. Atminties geopolitika. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4, p. 16.

³¹ Plačiau apie skirtingas ar net viena kitai prieštaraujančias Antrojo pasaulinio karo traktuotes kolektyvinėje Vidurio Rytų Europos šalių atmintyje žr. Machein, S., Simon, A. *Zwischen Emotion und Information. Gedenkort im Spannungsfeld interkultureller Wahrnehmung. Ein Projektbericht*. Prieiga per internetą: http://www.kakanien.ac.at/beitr/materialien/SMachein_ASimon1.pdf.

³² Plačiau žr. Копосов, Н. *Память строжого режима. История и политика России*. Москва: Новое литературное обозрение, 2011.

nemalonius bei trauminius stalininio teroro atminties kodus³³, aktualizudama Didžiojo Tėvynės karo mitą³⁴ ir stalininį laikotarpį, traktuodama tai kaip šalies „aukso amžių“. Pavyzdžiui, vienas iš stalininės epochos simbolių – Visasąjunginės liaudies ūkio pasiekimų parodos (VDNH) komplekso (dabar – Parodų centras) Maskvoje nacionaliniai paviljonai ir garsusis „Tautų draugystės“ fontanas, vaizduojantis sąjungines respublikas, – buvo nesenai restauruotas ir vėl imtas naudoti parodoms rengti ir lankyti.

Beje, Antrojo pasaulio karo atminties sluoksnius ir vietas daugelyje pokomunistinių šalių buvo diskursyviai ir finansiškai perastos būtent dabartinės Rusijos, kaip SSRS teisų ir pareigų perėmėjos, atsakomybei. Iš tiesų Rusija, kaip ir analogiškai Vokietija, deda nemažai pastangų organizuodamos Vidurio Rytų Europoje esančių sovietinių karių kapų ir memorialų priežiūrą, vietinėms valdžioms ir gyventojams į tai pernelyg nesikišant. Matyt, kol ši laikysena tenkina abi puses, tol, atrodo, viskas klostosi gerai. Tačiau bet koks „vietinių“



VDNH komplekso Maskvoje pastatai ir jų puošyba. Rusijos federacija (T. Korobovos nuotr.)

bandymas priimti savarankiškus sprendimus šių objektų atžvilgiu gali nelaukta sukelti neprognozuojamas pasekmes. Kaip kitaip paaiškinti 2007 m. staigiai išsplieskusį itin aršų konfliktą tarp Rusijos ir Estijos dėl pastarosios sprendimo perkelti Talino sovietinių karių memorialą į kitą vietą, privedusį net prie masinių vietinių neramumų, informacinių karų bei kibernetoristinių atakų? Neigiamų Rusijos bei vietinių rusakalbių reakcijų būta ir į analogiškus Latvijos ketinimus. Rusijos pusė šiuos pokomunistinių šalių veiksmus, siekiant atsikratyti ar perinterpretuoti tai, ką jos traktuoja kaip okupacinio režimo liekanas savo teritorijoje, vienareikšmiškai įvertino remdamasi „nedėkingumo“ ir „nedraugiškumo“ retorika. Tačiau būtina pastebėti, kad anaip tol ne visur Vidurio Rytų Europoje įvyko aiškaus atsiribojimo nuo sovietinės praeities procesas. Kai kuriose buvusiose SSRS respublikose oficialus požiūris į sovietinę epochą nepakito arba keitėsi labai nežymiai, taigi liko lyg ir „išaldytas“. Čia ypač paminėtina Baltarusija ir kai kurios Užkaukazės (aišku, išskyrus Gruziją) respublikos. Pavyzdžiui, Baltarusijoje net gana kuklūs visuomenės bandymai atskleisti represinę sovietinio režimo prigimtį, bandant Kuropatų vietovėje prie Minsko įkurti memorialą, sulaukė griežto valdžios atkirčio. Nepaisant to, kad šis objektas buvo įtrauktas

³³ Гудков, А. Д. Амнезия или стерилизация большого прошлого? Образ сталинизма в общественном мнении России. *История сталинизма: жизнь в терроре. Социальные аспекты репрессий. Материалы международной научной конференции*, Санкт-Петербург, 18–20 октября 2012 г. Москва: РОССПЭН, 2013, с. 6–20.

³⁴ Малинова, О. Ю. Политическое использование символа Великой Отечественной войны в постсоветской России: эволюция дискурса властвующей элиты. *Прошлый век 1* (под ред. А. Миллера). Москва: РАН, ИНИОН, 2013, с. 158–186.

į pirmos kategorijos istorinių ir kultūrinių vertybių sąrašą, tačiau visuomenės iniciatyva statomi kryžiai nuolat vandalų naikinami ar niokojami. O šiuo metu šalia stalininių represijų aukų masinės kapavietės demonstratyviai pastatytas ir neseniai duris atvėrė pramogų ir pasilinksminimo kompleksas „Bulbash-hall“.

Nors XX a. pab. pokomunistinės šalys politologų įvardijamos kaip „tranzitinės“, t. y. numanomai judančios prie liberaliosios demokratijos, tačiau nūnai jų atžvilgiu jau prabilta apie totalitarizmo transformavimąsi autoritarinių, demokratiją vien imituojančių arba atviri autoritarinių režimų linkme³⁵. Tačiau minėtose šalyse galima išvelgti ne tik „iššaldymą“, bet ir jau prasidėjusius sovietmečio reabilitavimo bei savotiškos restitucijos reiškinius, pavyzdžiui, susigrąžinant sovietinius ženklus bei simbolius (naujosios Rusijos himnas, paminklų Stalinui atidengimas ir t. t.), neigiant Baltijos šalių okupacijos faktą ir t. t.

Visgi, nepaisant daugelio pokomunistinių šalių oficialiajame politiniame diskurse akcentuojamų skausmingų, trauminių ir neparankių, nemalonių sovietinės praeities dėmenų, ta pati epocha kolektyvinėje atmintyje išsaugo ir nemažai savumo, artimumo bruožų bei ženklų. Tuo sumaniai pasinaudoja ir rinkta, ėmusi vartotojams siūlyti su netolima praeitimi siejamus teminius produktus, pavyzdžiui, „tarybinius mėsos gaminius“, ledus „Nostalgija“, kurių pakuotė kėlė aluzijas į nacistinę estetiką, ir t. t. Iš esmės toks sovietmečio „tematizavimas“ įgauna įvairias formas, nuo epizodinių iki kompleksinių. Verta prisiminti 2006 m. režisieriaus J. Gusmano sukurtą filmą „Tarybinio periodo parkas“, sukėlusį itin prieštaringas pačios Rusijos visuomenės reakcijas, nuo itin pozityvių, išvelgus filme sovietinio laikotarpio reabilitavimą, iki itin negatyvių, pamačius jame aštrią ironiją. Ši dviprasmybė leido filmui įgyti gero ir provokatyvaus meno kūrinio vertę. Beje, filmo kūrėjai užpatentavo šią idėją, kuri kai kur Rusijoje jau pradėta realizuoti (internete pavyko rasti užuominų apie „Sovietinio periodo parką“, įkurtą Tutajevio mieste).

Taigi sovietinės kultūros reminiscencijos, aluzijos į ją ir jos simuliakrai šiandien kai kuriais atvejais vėl tampa paklausiu produktu ir prekės ženklu. Kai N. Chruščiovas 1955 m. inicijavo destalinizacijos kampaniją, kas galėjo pamanyti, kad, praėjus daugeliui metų po šio naujojo posūkio SSRS politikoje ir net po pačios Sovietų Sąjungos žlugimo, vėl galėtų atgimti stalininė architektūra? Tačiau dabartinės Maskvos ir, ją mėgdžiojant, kitų stambųjų



„Bulbash-hall“ ir kryžiai Kuropatuose prie Minsko. Baltarusija (R. Čepaitienės nuotr.)

³⁵ Wiest, M. Ribotas pluralizmas. *Europos kultūros profiliai. Atmintis, tapatumas, religija*. Vilnius, 2007, p. 69–90.

Rusijos miestų architektūroje, vadinamajame „Lužkovo stiliuje“³⁶, šalia kitų, nesunkiai įžvelgtini ir (neo)klasicizmo bruožai. Pavyzdžiui, 2006 m. Maskvoje buvo baigtas statyti šiuo metu antras pagal aukštį Europos dangoraižis „Triumfo rūmai“, kuris vizualiai menkai kuo tesiskiria nuo septynių asmenine Stalino iniciatyva pastatytų dangoraižių. Galima paminėti ir kitus gausiomis vizualinėmis nuorodomis į stalininę architektūrą pasižyminčius Maskvos aukštuminių gyvenamųjų namų kompleksus: „Raudonosios burės“, „Šuvalovskij“, „Gončarnyj“ ir kt. Iki 2015 m. buvo planuojama užbaigti apie 60 tokių dangoraižių, turinčių apjuosti naująją Maskvos žiedą.

Tačiau sovietinio stiliaus imitacijos pastebimos ne tik pastatų eksterjeruose. Atvira nostalgija (su lengvu ironijos prieskoniu) netolimai praeičiai alsuoja kai kurios viešojo maitinimo įstaigos, tarp kurių – Ukrainoje veikiantis „virtininių“ tinklas „Katiuša“. Čia ne tik maksimaliai autentiškai atkuriami interjerai, patiekiami sovietmečio virtuvės patiekalai, nuolat demonstruojami to laikotarpio filmai, bet ir padavėjos dėvi sovietinių moksleivių uniformas.

Bene ryškiausias tokios socialinės stigmatizacijos pavyzdys – buvusi Rytų Vokietija, po susijungimo itin aštriai pajutusi savo nepilnavertiskumą ir kaip vieną iš jo gydymo būdų pasirinkusi naująjį tapatumą grįšti įtraukdama ir senojo, komunistinio, identiteto elementus. Šis fenomenas veikiai igavo „nostalgijos“ pavadinimą ir sulaukė ne tik socialinių analitikų dėmesio³⁷, bet ir plačiai išnaudojamas turizmo industrijoje³⁸. Žlungant sovietinei sistemai, vykę pokyčiai buvo tokie spartūs ir neatšaukiami, kad suksmota ne tik juos fiksuoti, bet ir bandyti sovietinės kultūros ir buitės atributus paversti muzealijomis. Pavyzdžiui, VFR istorinis muziejus (*Deutsches Historisches Museum*, įkurtas 1987 m.) kartu su VDR Vokiečių istorijos muziejumi (*Museum für deutsche Geschichte*, veikė 1952–1990 m.) pradėjo viešą kampaniją, kreipdamiesi į žmones,



Sovietinio buitinio stiliaus imitacijos: vienos iš salių interjeras „virtinėje“ „Katiuša“ Kijeve, Ukraina (R. Čepaitienės nuotr.)

³⁶ Jurijus Lužkovas – Maskvos miesto meras nuo 1992 m., jo šeima, kaip kalbama, yra viena stambiausių statybų ir nekilnojamojo turto Maskvoje ir Rusijoje magnatų. Trumpą „Lužkovo stilius“ ypatumų apžvalgą su gausiomis nuorodomis į specialistų pasisakymus šiuo klausimu pateikia Vikipedija. Prieiga per internetą: https://ru.wikipedia.org/wiki/Лу́жковский_стиль.

³⁷ Plačiau žr. Bach, J. „The Taste Remains”: *Consumption, (N)ostalgia, and the Production of East Germany*, Public Culture, 2002, October 1, 14 (3), p. 545–556; Ines Geisler, Domesticating East Germany Communism through Celluloid and Brics. Prieiga per internetą: <http://www.opendemocracy.net/content/articles/PDF/1562.pdf>; Julian Cramer, Goodbye Lenin: the Uses of Nostalgia. Prieiga per internetą: <http://www.opendemocracy.net/content/articles/PDF/1433.pdf>.

³⁸ Light, D. Gazing on Communism: Heritage Tourism and Post-communist Identities in Germany, Hungary and Romania. *Tourism Geographies*, 2000, No. 2, p. 157–176.

kad šie aukotų daiktus, kurie, jų manymu, verti būti išsaugoti. Šios kampanijos moto tapo šūkis: „Die DDR ins Museum!“ („VDR į muziejų!“).

Tikslas buvo įtraukti į apsaugos orbitą kasdienybės objektus, kurie sudarė gyvybiškai svarbią kolektyvinės socializacijos dalį ir priešingu atveju būtų negrįžtamai prarasti. Netgi nauji muziejai, tokie kaip 1993 m. Eizenhiutenštate įsteigtas *Dokumentationszentrum Alltagskultur der DDR* (VDR populiariosios kultūros centras), buvo sukurti, turint galvoje būtent šį tikslą³⁹.

Kaip matėme, paties „totalitarinio paveldo“ apibrėžties sunkumai ir jo vadybos formų įvairovė neleidžia vienareikšmiškai apibrėžti ir įvertinti pokomunistinių šalių santykio su šiuo sudėtingu ir skausmingu laikotarpiu. Charakteringa, kad net pati Berlyno siena – režimo žlugimo simbolis – patyrė net keletą transformacijų – nuo išardymo ir pardavinėjimo gabalais turistams iki kai kurių jos fragmentų išlaikymo *in situ*, buvusios trajektorijos pažymėjimo Berlyno miestovaizdyje, ar kai kurių autentiškų blokų perkėlimo ir eksponavimo kitų pasaulio miestų viešosiose ar net privačiose erdvėse.

Pabaigai

Nepaisant politinės priklausomybės nuo Maskvos, soclageryje ir SSRS sąjunginėse bei autonominėse respublikose egzistavo ribotos sąlygos tautinei kultūrai plėtotis. Šiandien tai itin komplikuoja pastangas vienareikšmiškai atskirti svetimos, importinės, „sovietinės“ ir sovietmečiu kurtos nacionalinės kultūros atributus. Kita vertus, panašu, kad, praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų po Berlyno sienos griūties, Vidurio Rytų Europoje vėl galime fiksuoti naują „komunistinės atminties“ suaktyvėjimo bangą, be abejonės, susijusią ir su Rusijos politikos agresyvėjimu regione.

Iki šiol tebesitęsiantys santykio su sovietiniu palikimu svarstymai Lietuvoje atskleidžia, kad valdžios elite ir pačioje visuomenėje vis dar gaji idėja, jog paveldo ištekliai visų pirma privalo tarnauti politiniams, ideologiniams interesams. Pradedant LDK žlugimu ir dalybomis, besikeičiantys užkariautojai bei „išvaduotojai“ dėjo dideles pastangas formuoti naują vietinių gyventojų tapatumą, trindami iš istorinės atminties ir kraštovaizdžio buvusio valstybingumo ženklus. Tačiau, deja, analogišką praktiką regime ir abiejų nepriklausomų Lietuvos Respublikų atvejais – „Smetonos laikų“ Lietuva kratėsi carinio, stačiatikių ir lenkiško (bajoriško) palikimo, o dabartinė – sovietinio. Toks „atvirkščias fetišizavimas“, kaip bebūtų keista, padeda ne visuomenės vadavimuisi iš sovietinio mentaliteto gniaužtų, bet kaip tik pasitarnauja realios desovietizacijos sėkmingai išvengusiam dabartiniam politiniam elitiui, kuriam Žaliojo tilto „balvonai“ tampa puikia priemone dirbtinai nukreipti visuomenės dėmesį nuo esminių, dešimtmečiais nesprendžiamų didėjančios socialinės atskirties ir neteisingumo problemų. Demokratinę diskusiją apie sovietmetį susiaurinant ir suvedant vien į šį konkretų atvejį, paliekant vien pasirinkimą tarp manihėjiško „juoda-balta“, „už“ jų nugriovimą ir „prieš“, oponentus kaltinant menama sovietmečio nostalgija arba net tarnavimu Rusijos interesams, Respublikos viešojoje erdvėje sąmoningai susinama. Mūsų tautiniam tapatumui pavojai gresia anaip tol ne iš tos pusės.

O juk Žaliojo tilto statulas skubama griauti net neišsiaiškinus jų retumo, išskirtinumo ir istorinės bei meninės vertių. Nors pasaulyje esama nemažai tiltų su statulomis, Lietuvoje jis – vietintelis toks pavyzdys (istoriškai yra buvę daugiau). Tokie objektai paprastai masina turistus

³⁹ Simine, S. A. Theme Park GDR? The Aestheticization of Memory in post-Wende Museums, Literature and Film. *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German-Speaking World Since 1500* (ed. by Ch. Emden, D. Midgley), Papers from Conference „The Fragile Tradition“. Cambridge, 2004, vol. I, p. 259.

savo išskirtumu ir tampa miestų vizitinėmis kortelėmis, pavyzdžiui, kaip Florencijos *Ponte Vecchio*, Romos *Ponte Sant'angelo* ar Prahos Karolio tiltas. Tačiau įdomiausia, kad, nepaisant stalininės vizualinės propagandos formų gausos, įskaitant skulptūrą, socrealistinių tiltų su statulomis SSRS buvo pastatyta labai nedaug, o dar mažiau jų išliko. Tad artimiausi Žaliojo tilto statulų analogai posovietinėje erdvėje būtų puošniosios Maskvos ir Volgos kanalo upeivystės stotys ir šliuzai bei vienas iš Charkovo, Stalino epochoje buvusio Ukrainos SSR sostinė, tiltų⁴⁰, pastatytas 1954 m., minint Ukrainos ir Rusijos susijungimo 300-ąsias metines⁴¹.

Tačiau, nepaisant akivaizdaus stilistinio panašumo, ypač lyginant darbininko ir valstietės skulptūrines kompozicijas, šie tiltai turi ir akivaizdžių kokybinių skirtumų. Žaliojo tilto statulos žymiai platesniu mastu nei charkovietiškas analogas įkūnija sovietinės totalitarinės ideologijos programą sukurti būsimosios pertekliaus visuomenės idealiuosius žmones ir socialines klases – darbininkiją, valstiečius, inteligentiją ir režimo ramtį – kariuomenę. Itin vykusiu

bandymu rasti dialogą su sudėtinga ir „nepatogia“ praeitimi galima laikyti neseniai po tiltų atsiradusią Kunoto Vildžiūno skulptūrą „Grandinė“ (bendraautoris Martynas Lukošius). Tokiu būdu, regis, šis vertybinis konfliktas išsprendžiamas nieko nenaikinant, neperinterpretuojant, bet tiesiog papildant. Jei tilto skulptūros įkūnija sovietinės ideologijos pagrindinį bruožą – fasadinį idealizmą, entuziazmą, herojiškumą, romantiką, futurizmą ir utopinės visuomenės gerovę, – tai nuo jo viršaus nematoma grandinė atspindi tikrąją sistemos esmę – pavergimą ir melą. Tad tik būdami kartu šie meniniai objektai atskleidžia, kokia tai buvo sistema iš tiesų, ir tampa puikia didaktine priemone vaikams ir jaunimui, vilniečiams ir turistams pažinti sudėtingą ir skaudžią sovietmečio istoriją.



Socrealistinio tilto Charkove statulos „Valstietė ir darbininkas“ ir „Rusas ir ukrainietis“ (O. Čistotinos nuotr.)



Žaliasis tiltas žiemą (R. Čepaitienės nuotr.)

⁴⁰ Už šią nuorodą esu dėkinga ukrainiečių istorikei charkovietei Irinai Sklokinai bei statulas nufotografavusiai Olgai Čistotinai.

⁴¹ Харьковский мост. Prieiga per internetą: https://ru.wikipedia.org/wiki/Харьковский_мост.

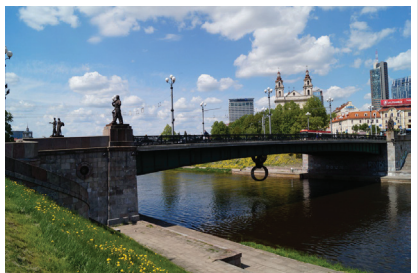
STALININIO LAIKOTARPIO VILNIUS: SOVIETINIO MIESTO MITO FORMAVIMAS

Živilė Mikailienė / Lietuvos istorijos institutas

XX a. Vilniaus istorija pažymėta didžiulių ir dramatiškų pokyčių ženklų – ne kartą keitėsi politinė miesto priklausomybė, kito Vilniaus, kaip Lietuvos sostinės, statusas, o miesto kultūrinė ir mentalinė erdvė buvo pažymimos naujais ženklais, simboliais bei prasmėmis. Tokiu būdu klostėsi daugiasluoksnė miesto kultūrinės atminties struktūra, atspindinti konkuruojančių ideologijų, miesto praeities pateikimo versijų įvairovę bei kuriamą mitą¹ apie miestą. Toks daugiasluoksniškumas ryškus ne tik kuriamuose pasakojimuose apie miesto

praeitį, kitaip tariant, miesto istoriniame naratyve, – jis pastebimas fiziniame miesto pavidale, iliustruojančiame šiuos naratyvus – architektūroje, miesto išplanavime, toponimikoje, paminkluose.

Itin ryškų sluoksnį Vilniaus kultūrinės atminties kraštovaizdyje paliko sovietinis laikotarpis. Žvelgdami į dabartinį Vilniaus miestovaizdį,



Vienas iš tokių bene daugiausia neigiamų vertinimų sulaukiančių stalininio laikotarpio objektų dabartiniame Vilniuje yra Žaliojo tilto dekorą sudarančios keturios skulptūrinės grupės („Besimokantis jaunimas“, „Žemės ūkis“, „Pramonė ir statyba“, „Tarybinei armijai“), sukurtos lietuvių skulptorių B. Pundžiaus, J. Mikėno, P. Vaivados, N. Petrulio, B. Bučo, J. Kėdainio, B. Vyšniausko

¹ Mito sąvoka kultūrinės atminties teorijoje apima daug platesnę reikšmę, nei tradiciškai suvokiamas mitas kaip „istorijos falsifikavimas“, „prasimanymas“, „melas“, legenda ar klaidinga, nepagrįsta nuomonė apie ką nors; prasimanymais kokio fakto ar įvykio nuspalvinta istorija. Šioje teorijoje jis traktuojamas kaip viešojo diskurso ir tapatumo kūrimo forma, kolektyvinių projekcijų išdava bei svarbiausias kolektyvinės ar politinės atminties mediumas. Būtent pasitelkus mitą palaikomos kultūrinėje atmintyje užprogramuotos vertybės, atmintis formuojama kryptingiau. Mito paskirtis – suteikti pasakojimui, įsivaizdavimui daugiau įtaigos. Mitą galima aiškinti ir kaip istoriją, į kurią žiūrima pro identiteto prizmę. Tokio mito tikslas – išaiškinti visuomenei dabartį pro praeities prizmę ir suteikti tam tikrų orientyrų atečiai. Mito virtusi istorija tampa socialine realybe, tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje turinti įtakos priimamiems sprendimams. Plačiau žr. *Modi memorandi: Leksykon kultūrų pamięci*, red. Magdalena Saryusz-Wolska, Robert Traba, Joanna Kalicja. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2014, p. 237–239; Assmann, A. *Der lange Schatten der Vergangenheit – Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. Munich: C. H. Beck Publishers, 2006, p. 40–41.

regime nemažai sovietinio laikotarpio paliktų materialių ženklų, kurie sulaukia nevienareikšmių, dažnai – neigiamų – vertinimų. Ši miesto paveldo dalis, susijusi su traumine sovietinės okupacijos patirtimi, yra labai jautri, nevienareikšmiškai vertinama, „nepatogi“ tema. Tad šiame nedideliame straipsnyje, koncentruojantis į ankstyvąją sovietinį laikotarpį – stalininę epochą, kurioje iš esmės buvo padėti pagrindai naujam – sovietinio Vilniaus – tapatumui, ideologiškai grindžiamam keletu sovietmečiu suformuotų mitų, kurti, bus mėginama atskleisti istorinį, kultūrinį bei politinį kontekstą, kuriame šie ženklai atsirado. Viliamasi, jog galbūt šių ženklų ištakų paaiškinimas padės geriau suprasti ir adekviau įvertinti dar išlikusį sovietinį paveldą dabartiniame Vilniuje.

Vilniaus tapimas LTSR sostine

1940 m. birželį prasidėjusi sovietinė Lietuvos okupacija pakeitė Vilniaus miesto politinį statusą. Vilniui tapus LTSR sostine, jis, kaip ir kitos sąjunginių respublikų sostinės, turėjo tapti sovietinę ideologiją reprezentuojančiu centru. Miesto kultūrinės atminties kraštovaizdis pradėtas transformuoti taip, kad šis ne tik tiktų gyventi „naujam sovietiniam žmogui“, bet ir keičiant miesto istorinį tapatumą – ištrinant iš kolektyvinės atminties šimtmečiais kurto miesto istoriją arba ją perinterpretuojant ir tokiu būdu kuriant naują – sovietinę – jos versiją, legitimuojančią sovietinį režimą. Reikia pasakyti, kad pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpis, apėmęs vienerius metus, buvo per trumpas įgyvendinti sovietinių ideologų užmojus, sovietizuojant Vilnių tiek mentaline prasme, tiek ir fiziškai keičiant miesto kraštovaizdį. Sovietizacijos planus sugriovė Antrasis pasaulinis karas, sovietinių ideologų vadintas Didžiuoju Tėvynės karu. Naujas sovietinio Vilniaus kūrimo etapas prasidėjo sovietų kariuomenei užėmus Vilnių 1944 m. liepos 13 d. Antroji sovietinė okupacija, ir būtent stalininis laikotarpis, žymėjo itin radikalius ir sparčius pokyčius. To meto politinių, socialinių ir ekonominių pokyčių kontekste Vilnius tapo svarbiausiu sovietinės valdžios Lietuvoje diegimo liudininku bei įrankiu.

Mieste įvykę pokyčiai lėmė ne tik pakitusį išorinį miesto pavidalą, bet – svarbiausia – transformacijas atminties kultūroje. Svarbiausiu ideologiniu konstruktu, įtvirtinančiu naująjį miesto statusą, tapo formuojamas Vilniaus, kaip sovietinio miesto ir Lietuvos (LTSR) sostinės, legitimacinis (o kartu ir sovietų valdžios legitimacijos) naratyvas, kuriame buvo pabrėžiamas SSRS ir Komunistų partijos vaidmuo, sprendžiant Vilniaus priklausomybės klausimą 1939 m., nuolat primenant, kam Lietuva turi būti dėkinga už Stalino „padovanotą“, o vėliau ir Raudonosios armijos „išvadotą“ savo istorinę sostinę Vilnių. Be šio legitimacinio naratyvo, kuriant naujojo sovietinio Vilniaus tapatumą bei kolektyvinėje atmintyje diegiant sovietinės ideologijos turinį, svarbų vaidmenį vaidino trys legitimuojantys motyvai: bendrasovietinis fundacinis mitas su centrine V. Lenino figūra bei Vilniaus miesto, kaip revoliucinio judėjimo centro, Antrojo pasaulinio karo (sovietinėje retorikoje vadinamo Didžiuoju Tėvynės karu) atmintis (susijusi su Vilniaus grąžinimo Lietuvai ir išvadavimo iš vokiškųjų grobių siužetais) bei pažangos idėja. Šie bendrasovietiniai siužetai miesto kraštovaizdyje buvo įmaterialinti sovietmečiu pakeistuose miesto toponimuose, pastatytuose paminkluose, viešojoje erdvėje simbolizuojančiuose sovietinio režimo galią, vėlyvuju stalininiu laikotarpiu Vilniuje buvo suformuoti svarbiausi miesto ideologiniai centrai ir taip sudėlioti ideologiniai akcentai, reikalingi sovietinio režimo legitimacijai ir kolektyvinei atminčiai formuoti. Ne mažiau svarbų vaidmenį sovietinio Vilniaus ideologinio kraštovaizdžio

kūrimo procese vaidino sovietinėje atminties kultūroje pastebima platų diapazoną apimanti ideologinė „seno“ ir „naujo“ sankirta, kai „sena“ buvo suvokiama kaip tai, kas buvo sovietinio laikotarpio „priešistorėje“, o „nauja“ – tai, kas sukurta jau sovietiniu laikotarpiu.

Vilniaus, kaip sovietinio miesto, mito kūrimas ir svarbiausi jo komponentai

Ideologinis miesto įsimbolinimas mentaliniame žemėlapyje, kaip jau buvo minėta, visų pirma vyksta naujomis ideologinėmis sąlygomis kuriant naują miesto istorijos naratyvą. Turint galvoje, jog sovietmečiu (kuris negali būti suvokiamas kaip monolitinis laikotarpis, o laikui

bėgant kito) pastebima naratyvų kaitos tendencija – jei 1940 m., tuoj po pirmosios sovietinės Lietuvos okupacijos, Vilniaus, kaip sostinės, legitimacinis naratyvas buvo grindžiamas Vilniaus revoliucinės praeities motyvu, ir miesto istorijoje buvo ieškoma asmenybių bei įvykių, iliustruojančių „turtingas miesto revoliucines tradicijas“, tai po Antrojo pasaulinio karo ypač buvo aktualizuota vadinamojo Didžiojo Tėvynės karo atmintis.

Visa tai apjungė mitas, diegiantis požiūrį, kad būtent padedama SSRS Lietuva galėjo realizuoti savo svajonę – nacionalinį idealą Lietuvą (tėgul ir SSRS sudėtyje) su sostine Vilniumi ir Klaipėda. Visą sovietinį laikotarpį idėjiškai šie naratyvai ėjo kartu, kuriant sovietinio Vilniaus tapatybę ir ideologiškai indoktrinuojant visuomenę, skatinant socialistinį patriotizmą. XX a. 6 deš. pabaigoje – 7 deš. pradžioje šių ideologizuotų istorijos naratyvų grupę papildė stalininiu laikotarpiu dar ne taip plačiai eskaluojamas kaip vėlesniais sovietmečio periodais, tačiau įgaunantis pagreitį pažangos idėjos naratyvas.

Ši nauja „didžiosios pažangos“ eskalavimo tendencija atsirado tada, kai, pasibaigus Antrojo pasaulinio karo metu (o ir pokariu) nuniokoto miesto atstatymo darbams, sovietų valdžiai iškilo poreikis pabrėžti „naujojo sovietinio miesto“, LTSR sostinės, pažangumą bei modernumą, kartu pabrėžiant ir sovietų valdžios bei sovietinės liaudies nuveiktus darbus kuriant klestintį miestą. Būtent šie naujosios santvarkos, „naujojo miesto“ ir jo istorijos kūrėjai ir pavaizduoti dabartinio Žaliojo tilto, tuomet vadinto I. Černiachovskio vardu², skulptūrų pavidalu. Dabar aršias diskusijas keliantis šis stalininio laikotarpio paveldas – tilto, vokiečių kariuomenei atsitraukiant 1944 m. liepos pradžioje susprogdinto ir 1948–1952 m. sovietinės valdžios atstatyto, skulptūros sovietinių ideologų sumanymu turėjo simbolizuoti tą „naujosios“ – sovietinės – santvarkos kūrimo siekį ir itin vaizdžiai visuomenei atskleisti kertinius sovietinės ideologijos elementus, svarbiausius polius, ant kurių buvo konstruojamas naujojo sovietinio miesto tapatumą grindžiantis istorijos naratyvas. Tai – politinę bei socialinę santvarką simbolizuojančios žmonių grupės – darbininkai („Pramonė ir statyba“), valstiečiai („Žemės ūkis“), inteligentija („Mokslo jaunimas“) bei SSRS Didžiąjame Tėvynės kare apgynę Raudonosios armijos kariai („Taikos sargyboje“).

Socialistinio realizmo kanonus atitinkančios skulptūros, kaip buvo pabrėžiama to meto retorikoje, perteikė tarybinių žmonių valią, ryžtą bei energiją, kuriant ir įtvirtinant naująją santvarką. Stalininiu laikotarpiu, pasižymintiu nepaprastai didele pokyčių dinamika, naujosios santvarkos įtvirtinimo darbai turėjo prioritetinę reikšmę ir kartu buvo kuriamo sovietinio miesto naratyvo dalis. Jei darbininkai ir kolūkiečiai atstovavo revoliucinei

² Tiltas dar neoficialiai buvo vadinamas ir F. Dzeržinskio vardu pagal nuo jo besidriekiančią gatvę. Simboliškai šis tiltas tarsi sujungė senąją istorinę miesto dalį su „naujuoju“ miestu.

jėgai – proletariatui, savo rankomis, uoliu darbu prisidedančiam prie miesto atstatymo, „aprupinančiam“ sovietinę santvarką materialiai, tai inteligentijai tapo ne mažiau svarbus uždavinys užtikrinti / įtvirtinti santvarkos klestėjimą mentaliniu lygmeniu (ne veltui jiems buvo priskirtas „sielos inžinierių“ vaidmuo). Tačiau, kalbant apie inteligentijos bei jos nuostatų formavimosi stalininiu laikotarpiu procesą, reikia pasakyti, kad, turint omenyje Vilnių, rezultatas buvo dvilypis – būtent iš pokariu į ištuštėjusį Vilnių atsikėlusių studijuoti jaunų žmonių susiformavo kultūrininkų sluoksnis, kuris jau vėlesniais laikotarpiais padarė didžiulį poveikį nacionalinės savimonės formavimuisi. Šiam procesui didžiulę įtaką padarė ir Vilniaus universitetas, ypač Lituanistikos katedra. Nors sovietinių ideologų planuose universitetas, iškilmingai su visu ideologiniu patosu atidarytas 1944 m. lapkričio 7 d., Spalio revoliucijos minėjimo dieną³, turėjo atlikti ideologijos skleidimo ir įtvirtinimo funkciją, būtent šiai institucijai, laikantis revoliucijos mitu grindžiamos tradicijos pavadintame Vinco Kapsuko vardu, buvo skirtas svarbus vaidmuo, kuriant to meto lietuvių kultūrą, „nacionalinę savo forma ir socialistinę savo turiniu“⁴. Pokariu buvo numatyta, kad visas universiteto pedagoginis ir mokslinis darbas turi būti glaudžiai siejamas su sovietinėje Lietuvoje vykstančia socializmo statyba, universitetas turėjo tapti viena iš svarbiausių respublikos inteligentų kadrų ruošimo kalvių, aprūpinančių aukštos kvalifikacijos specialistais sovietinį valdymo aparatą, įvairias įmones, ūkio, kultūros įstaigas bei organizacijas⁵. Svarbų vaidmenį lietuviškosios inteligentijos bei jos nuostatų formavimosi procese pokariu suvaidino ir 1945 m. vasarą įvykęs Lietuvos inteligentų suvažiavimas⁶.

Kalbant apie ideologinių nuostatų diegimą kuriant sovietinio Vilniaus tapatumą, reikia pasakyti, jog sovietinių ideologų, tiek Maskvos, tiek ir Vilniaus, planuose galima išvelti aiškią perspektyvą ar bent jau numatytas įgyvendinimo strategijas, kokių rezultatų reikėtų siekti. Kita vertus, ne visada (dėl vienkokių ar kitokių, dažnai net racionaliai nepaaiškinamų priežasčių) sovietinio miesto tapatumo kūrimo / konstravimo procesas pakrypdavo ne visai ideologams pageidautina ar numatyta linkme. Gal būtų per drąsu teigti tvirtai, tačiau galima daryti prielaidą, jog pokariu vyko lietuviškosios partinės nomenklatūros tiesiogiai neįvardijamas ir viešai plačiai nedeklaruojamas Vilniaus „atlietuvinimas“ (nors tai tiesiogiai patvirtinančių archyvinių šaltinių aptikti nelengva), kurio tendencijos pastebimos jau nuo pat 1944 m. pabaigos. Tačiau apie ryškesnes lituanizacijos apraiškas iki Stalino mirties kalbėti būtų sudėtinga. Kita vertus, pokariu vykusį spartų urbanizaciją ir sovietizaciją lėmė ir modernizacijos procesus, kurie visa jėga pasireiškė jau N. Chruščiovo laikotarpiu. Anot Alastairo Bonetto, analizavusio komunizmą SSSR kaip etnizuotą modernybės formą, sovietai vykdė etnopolitinį projektą⁷.

³ Iškilmingas Vilniaus valstybinio universiteto atidarymas, in: *Tiesa*, 1944 m. lapkričio 11 d.

⁴ Vladimirovas, L., Jablonskis, K., Jurginis, J., Bulavas, J. *Vilniaus universitetas*. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956, p. 5.

⁵ Ten pat, p. 94.

⁶ Apie tai plačiau žr. Sirutavičius, V. Sovietizacijos ypatybės Lietuvoje 1945 m. vasarą. Lietuvos SSR pirmasis inteligentų suvažiavimas, in: *Stalininis režimas Lietuvoje 1944–1953 m.*, sud. Regina Laukaitytė. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 11–36.

⁷ Bonett, A. Communists like us: Ethnicized modernity and the idea of the „West“ in the Soviet Union, in: *Ethnicities*, Sage Publications, 2002, Vol. 2(4), p. 435–467.

Taigi, demografinis ir kultūrinis Vilniaus pasisavinimas buvo paremtas pokariu sovietinio režimo diegiama modernizacijos ideologija, kurioje buvo sumišę keli elementai – ir komunistinis internacionalizmas, ir netgi tarpukario Lietuvos nacionalizmo darbotvarkės klausimai. Galima sutikti su V. Davoliūtės nuomone, kad pokario kartų plūdimas iš kaimo į miestą suformavo sovietinį lietuviškąjį socialinės transformacijos ir tautos kūrimo naratyvą, kuriame Vilnius, kaip sostinė, užėmė centrinę vietą, buvo jos branduolys⁸. Tačiau, kaip jau buvo minėta, ši Vilniaus „lituanizacija“ veikiau buvo sovietinės nomenklatūros viešai nedeclaruojama programa. Oficialiajame ideologiniame diskurse dominavo Vilniaus, kaip sovietinės Lietuvos sostinės, motyvas. Didžiulę reikšmę, įtvirtinant Vilniaus, kaip LSSR sostinės, statusą ir kuriant naująjį sovietinio miesto tapatumą, turėjo sovietinio miesto mito kūrimas, tiksliau, jo inkorporavimas į bendrasovietinių mitų schemą.

Sovietmečiu, kaip jau buvo minėta, iš esmės buvo kuriami keli miesto legitimaciniai mitai – revoliucinės praeities ir Didžiojo Tėvynės karo – jie tapo pagrindu įtvirtinant sovietų valdžią ir, juo remiantis, kurti naująjį sovietinio Vilniaus miesto oficialųjį ideologinį naratyvą. Reikia pasakyti, jog šie mitai sovietmečiu patyrė keletą transformacijų ir kito priklausomai nuo politinio klimato Maskvoje. Nors svarbiausios siužetinės linijos išlikdavo tokios pat, kisdavo tam tikri mitų dėmenys – vieni įvykiai ar asmenybės, svarbios mito raiškiai, buvo aktualizuojamos, kitos – „išimamos“ iš plėtojamo mito konteksto.

Kuriant sovietinio Vilniaus mitą bei juo grindžiamą istorijos naratyvą, buvo pabrėžiami šie svarbiausi aspektai:

- Lietuvos Tarybų Respublikos įkūrimas ir jos pripažinimas Rusijos Socialistinės Respublikos 1918 m. pab.;
- Vilnius – revoliucinio Lietuvos darbininkų judėjimo lopšys (nuo 1940 m. kuriama „Naujojo miesto“ istorija);
- Vilniaus grąžinimas Lietuvai – SSRS ir Raudonoji Armija kilniaširdiškai „padovanojo“ Lietuvai jos sostinę (argumentai sovietų valdžios legitimacijai): 1) 1939 m. spalio 10 d. tarpusavio pagalbos sutartis ir Vilniaus grąžinimas Lietuvai, pabrėžiama, jog Lietuvos žmonės su dideliu džiaugsmu sutiko tuo sunkiu momentu Sovietų Sąjungos ištįstą lietuvių tautai broliškos pagalbos ranką; 2) 1944 m. liepos 13-oji – Vilniaus išvadavimo iš „vokiškųjų grobikų“ (oficialiuose istorijos naratyvuose pabrėžiama, kad „už Lietuvos TSR sostinės Vilniaus išvadavimą iš žiaurios vokiškos fašistinės okupacijos lietuvių tauta buvo giliai dėkinga šauniajai Tarybinei Armijai, Komunistų partijai ir Tarybinei vyriausybei, visai tarybinei liaudžiai“⁹). Sovietmečiu partijos ideologai, švenčiant sovietines didžiąsias šventes, LTSR sukaktis ar Vilniaus išvadavimo ir „vokiškųjų grobikų“ dieną – liepos 13-ąją, šį leitmotyvą nuolat kartoję savo iškilmingose kalbose.

Miesto revoliucinio judėjimo naratyvas buvo kuriamas griežtai vadovaujantis pagrindiniu sovietmečio ideologiniu siužetu – revoliucinio judėjimo SSRS istorija. Tačiau, remiantis bendru sovietinių kanonu, buvo ieškoma lokalaus judėjimo savitumų: siekta atskleisti

⁸ Davoliūtė, V. Postwar Reconstruction and the Imperial Sublime in Vilnius during late Stalinism, in: *Ab Imperio*, 1/2014, p. 202.

⁹ *Lietuvos TSR istorija nuo seniausių laikų iki 1957 metų*, red. K. Jablonskis, J. Jurginis, R. Šarmaitis, J. Žiugžda. Vilnius, 1958, p. 437.

Vilniaus gyventojų indėlį šiame judėjime ir tokiu būdu visuomenėje diegti revoliucinio judėjimo istoriją liudijančius vaizdinius ir skatinti sovietinį patriotizmą. Jau 1940 m. pradėtas kurti Vilniaus – Lietuvos darbininkų judėjimo revoliucinio judėjimo lopšio – mitas ir revoliucinio-bolševikinio judėjimo SSRS istorija ne tik 1940–1941 m., bet ir visą sovietmetį išliko pagrindiniu istorijos naratyvu.

Miesto revoliucinio judėjimo istorija buvo rašoma griežtai vadovaujantis bolševikinio judėjimo SSRS istorija, tačiau kartu atskleidžiant ir lokalaus judėjimo savitumą, kitaip tariant, bendrasovietinis revoliucijos siužetas buvo „ilokalinamas“. Formuojamu „revoliucinio judėjimo“ istoriniu pasakojimu buvo siekiama atskleisti vilniečių indėlį šiam judėjimui – revoliucinėje miesto praeityje buvo pabrėžiami tokie faktai kaip nelegalios revoliucinės spaudos platinimas, Pirmasis LKP suvažiavimas Vilniuje, Tarybų valdžios paskelbimas 1918 m. pabaigoje. Revoliucinės miesto praeities mitas, kaip minėta, buvo palaikomas visą sovietinį laikotarpį, tačiau neišvengiamai jo pobūdis patyrė tam tikrų pokyčių.

Šiame revoliucinės miesto praeities aktualizacijos kontekste itin įdomus atrodo sovietinių ideologų iškeltas V. Lenino lankymosi Vilniuje faktas (iš tiesų šis faktas labai abejotinas). „Leninados“ Lietuvoje pradžia, matyt, reiktų laikyti jau pirmuosius sovietinės okupacijos metus, kai Lenino figūra, neatsiejama nuo 1917 m. revoliucijos, užėmė centrinę vietą kuriamame bendrasovietiniame „revoliuciniame mite“. Lietuvoje imta ieškoti glaudžių Lenino ir Lietuvos ryšių įrodymų. Lenino neva pakeleivingam apsilankymui Vilniuje 1895 m. įamžinti ant Geležinkelio stoties fasado 1955 m. pritvirtinta šiam įvykiui pažymėti skirta memorialinė lenta, o stoties interjere, kaip vienas svarbiausių akcentų, buvo Lenino portretas – tai tapo „revoliucinio judėjimo“ atmintį įkūnijančiais materialiais ženklais Vilniaus kultūrinės atminties kraštovaizdyje.

Gana plačiai buvo bandyta integruoti į Lenino mito „lietuviškąjį elementą“, atskleidžiant V. Lenino ir V. Mickevičiaus-Kapsuko – dviejų revoliucionierių – ryšius, kurių įrodymas buvo 1914 m. V. Kapsuko rašytas laiškas Leninui, kuriuo jis informavo pastarąjį apie lietuviško socialdemokratų laikraščio „Vilnius“ ideologinę kryptį bei perspektyvas¹⁰. Mitiniu įvykiu tapo ir jų susitikimo Poronine, kur tuo metu slapstėsi V. Leninas, faktas.

Viešajame diskurse šią revoliucinę tradiciją įkūnijo ne tik iškelti revoliuciniai herojai bei simboliai, bet ir ritualai, kurie buvo praktikuojami švenčiant dvi svarbiausias politinės masinės sovietinio ritualinio kalendoriaus šventes – Gegužės 1-ąją ir Lapkričio 7-ąją.

Kaip jau minėta, sovietiniai ideologai, pokariu kurdami kolektyvinę atmintį, aktyviai naudojo kolektyvinę Antrojo pasaulinio karo (pabrėžiant gynybinį, visaliaudinį karo pobūdį, sovietinių ideologų vadinamo Didžiojo Tėvynės karu) atmintį. Tačiau kuriamas Didžiojo Tėvynės karo mitas, kaip jau buvo minėta anksčiau, patyrė keletą transformacijų¹¹. Vykstant karui, režimas sugebėjo įtvirtinti visuomenei savą karo įvykių versiją: kaip netikėtai klastingas priešas užpuolė taikių darbininkų šalį, tačiau šalis įgavo jėgų, ir, vadovaujama Vado, patyrusi neregėto masto nuostolių bei žmonių kančių, sugebėjo didvyriškai apginti laisvę¹². Tokia karinė-patriotinė, didele dalimi ir istorinė propaganda buvo sėkminga, nes

¹⁰ V. Leninas ir Lietuva 1895–1907, *LYA*, f. 17635, ap. 1, b. 177, l. 9.

¹¹ Antrojo pasaulinio karo kulto formavimuisi ir jo transformacijoms nušviesti skirta išsami studija – žr. Tumarkin, N. *The Living and the Dead: The Rise and Fall of the cult of World War II in Russia*. Basic Books, 1994.

¹² Kopusov, N. *Pamiat' strogogo režima. Istorija i politika Rossii*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2011, p. 91.

eskalavo tėvynės gynybos sampratą. Nors tikroji karo patirtis sunkiai tilpo į tokią stalininę schemą, tačiau pergalė kare sustiprino sovietinį režimą ir tikėjimą šiuo mitu. Tuo tarpu pokario pertvarkymai dar labiau sustiprino herojiško karo kultą. Amiro Weinerio teigimu, Didysis Tėvynės karas transformavo sovietinę sąrangą fiziškai ir simboliškai. Jis pasitarnavo patvirtinant revoliucinę santvarkos kilmę ir tuo pat metu ją užgožė; karas buvo valstybės legitimumo ir kartu silpnumo įrodymas, ir galbūt priežastis¹³. Žmonių ir net tautų elgesys karo metu tapo svarbiu principu pozicionuojant juos pokarinėje visuomenėje. Kuriant socialinės organizacijos formas ir jas legitimuojant, buvo kuriama samprata, jog formuojasi visiškai nauja visuomenė¹⁴. Dar vienas svarbus momentas – formuojant Didžiojo Tėvynės karo mitą bei iš jo išplaukiančio visuomenės bendrumo sampratą, sovietiniams ideologams reikėjo atsižvelgti į tai, kad režimo ideologija ir praktika didele dalimi priklausė nuo marksistinio dėmens – klasių kovos teorijos, taigi, naujosios tvarkos sukūrimo pagrindas buvo revoliucija. Šiuo atveju regimas dviejų esminių SSRS mitų santykis, kuris išliko visą sovietmetį. Tuo tarpu mito sudėtinės dalys kito.

Kalbant apie sovietinę Lietuvą ir jos sostinę Vilnių, Didžiojo Tėvynės karo naratyvas, be jau minėtų bendrasovietinių komponentų, buvo papildytas ir lokaliu komponentu – Vilniaus išvadavimo (1944 m. liepos 13 d.) siužetu. Šis siužetas Vilniaus naujojo tapatumo kūrimo procese vaidino ne mažiau svarbų vaidmenį nei revoliucinės miesto praeities mitas.

Kita vertus, Didysis Tėvynės karas ir pergalė jame buvo pasitelkiamas ir kaip reikšmingas instrumentas kuriant naujojo sovietinio žmogaus tapatybę, pabrėžiant sovietinės liaudies heroizmą ir tokiu būdu konsoliduojant liaudį naujiems žygdarbiams, kuriant socializmą¹⁵. Šis mitas buvo svarbus sovietinio patriotizmo šaltinis. O karo metu sugriauto Vilniaus atstatymas, kaip jau minėta, tapo puikia proga šiam patriotizmui pasireikšti (žinoma, sovietiniai ideologai nuolat pabrėžė, kad jame dalyvavo ne tik lietuvių tauta, bet ir visos Tarybų Sąjungos tautos). Tokio patriotizmo skatinimo pavyzdžiu galima laikyti ir 1945 m. balandžio 4 d. „Tiesoje“ išspausdintą straipsnį „Vilniaus atstatymas – visų Lietuvos darbo žmonių reikalas“. Jame galima pastebėti skirtingų ideologinių naratyvų pėdsakų: Zarasų raj. valstiečių ir darbininkų (kaip „liaudies balso“) iniciatyvą vykti į Vilnių ir atkurti karo nuniokotą sostinę, LKP deklaraciją, karštai palaikančią šią iniciatyvą ir kviečiančią visus Tarybų Lietuvos gyventojus sekti jų pavyzdžiu, taip pat ir gana atvirai reiškiamas pastangas „lituanizuoti“ Vilnių – pasakyti „sudie“ miestą paliekantiems, iš jo išvykstantiems lenkams ir kviečiant lietuvius keltis į Vilnių (kaip priežastis – prisidėti prie Vilniaus, senosios Lietuvos sostinės, atstatymo darbų). „Į Vilnių, žemaičiai, į Vilnių, aukštaičiai!“ – skambėjo šūkis¹⁶. Tokių raginimų sovietinės Lietuvos spaudoje iki 1948 m. girdėta ne vienas. O ir A. Sniečkus savo kalbose ne kartą pabrėžė, kad Vilnius „turi tapti stambiausiu Tarybinės Lietuvos pramonės centru, svarbiausiu kultūriniu lietuvių tautos centru“. Kita tokio sovietinio patriotizmo skatinimo išraiška tapo su dideliu entuziazmu ir patosu sutiktas 1948 m. VKP (b) ir TSRS Ministrų Tarybos nutarimas

¹³ Weiner, A. *Making Sense of War*. Princeton University Press, 2000, p. 8.

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Vilniuje, Pilies aikštėje, spalio revoliucijos 30-ųjų metinių išvakarėse buvo atidengta monumentali garbės lenta, kuri buvo pristatoma kaip „vieta, kurioje bus prikabinamos marmurinės lentelės su tarybinių ūkių, darbo valstiečių – žemės ūkio pirmūnų vardais“, in: *Tiesa*, 1947 m. spalio 30 d.

¹⁶ *Tiesa*, 1945 m. balandžio 4 d.

(greičiausiai inicijuotas pačios LKP) „Dėl Lietuvos TSR sostinės Vilniaus atstatymo“, kuriame buvo nubrėžtos tolesnės miesto ūkio, jo pramonės atkūrimo ir plėtros perspektyvos. Nuolat pabrėžiamas kaip dosni „Stalino dovana“, šis Vilniaus atkūrimo planas pasitarnavo ir kaip priemonė sovietinės valdžios legitimacijai. Svarbiausiais Didžiojo Tėvynės karo atmintį reprezentuojančiais simboliais Vilniuje tapo I. Černiachovskio garbei sukurta memorialinė vieta bei karių kapinės Antakalnyje. Čia buvo iškilmingai minimos simbolinės datos – Liepos 13-oji (Vilniaus išvadavimo iš fašistinių grobikų diena) bei Gegužės 9-oji (Pergalės diena)¹⁷. Antrojo pasaulinio karo atmintį reprezentavo ir nauji miesto toponimai – I. Černiachovskio aikštė, Raudonosios Armijos prospektas.

Materialiosios ideologinio naratyvo įtvirtinimo formos stalininiu laikotarpiu

Ideologinis naratyvas itin ryškiai atsispindėjo vizualiojoje jo esminių principų raiškoje. Jau minėta, kad po karo nuniokotų miestų vietoje sovietinės sistemos kūrai siekė (at)statyti naujus socialistinio turinio miestus. Kuriant svarbiausią šalies ideologinį centrą – sostinę, didžiulis dėmesys buvo skiriamas naujai, sovietinės ideologijos kanonais grindžiamai miesto istorijai rašyti. Tai, kas netiko naujai istorijos pateikimo versijai, buvo arba sunaikinama („ištrinama“), arba perinterpretuojama. Paminėtina hierarchiškos, monochromatinės, bekompromisės sovietinės kultūros logika autonominių SSRS darinių (sąjunginių respublikų) sostinių urbanistinėms erdvėms suteikė tam tikrą sisteminio „ženklavimo“ statusą, jungiantį jas į darniai susistiguotas totalitarinės sistemos orbitą¹⁸. Vilniaus miesto naratyvo „perraišymas“ atsispindėjo ne tik jo fiziniame pavidale – architektūrinėje ir urbanistinėje miesto raidoje¹⁹, kuri, atsižvelgiant į formuojamą miesto socialistinį „turinį“, buvo pertvarkoma ir naujai perinterpretuojama, bet ir stalininiu laikotarpiu pakeistuose miesto toponimuose, pastatytuose paminkluose, memorialinėse vietose, reprezentaciniuose pastatuose – visuose sovietinio režimo galią viešojoje erdvėje simbolizuojančiuose materialiuose ženkluose. Anot K. Schlögelio, valdžios viršūnėms visų pirma rūpėjo užtušuoti arba saviems tikslams pajungti vietas, turinčias ypatingą politinę aurą arba reikšmingas kultūros istorijai: vienais atvejais pervadinant gatves ir aikštes, kitais atvejais – nugriauinant senąjį režimą reprezentuojančius statinius ir jų vietoje įterpiančius naujus²⁰. Architektūrinė miestų pertvarka buvo glaudžiai susijusi su sociopolitine – pakitusių žmonių kraštovaizdžiu²¹. Miestas tapo vieta,

¹⁷ Šių monumentų – simbolių – eilė buvo papildyta ir 1982 m. pastatytu paminklu sovietiniams partizanams ir po grindininkams, po kelerių metų Antakalnio kapinėse pastatytas monumentas sovietiniams kariam.

¹⁸ Čepaitienė, R. „Tarybinės sostinės“ konstravimas J. Stalino epochoje, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: Atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sud. A. Nikžentaitis, Vilnius: LII, 2011, p. 219.

¹⁹ Šiam miesto ir ideologijos santykiui bei jo probleminei laukui atskleisti skirta nemažai urbanistinių tyrimų. Žr. Grunskis, T. Tradicija ir ideologija miesto visuomeninėje erdvėje kintančių sociokultūrinių sąlygų kontekste, in: *Istoriniai miestai. Sena ir šiuolaikiška*, sud. Alfredas Jomantas), Vilnius: Savastis, 2003, p. 9–19; Petrusis, V. *City and Ideology: Soviet Kaunas of 1945–1965*, p. 203–220. Prieiga per internetą: http://www.eki.ee/km/place/pdf/kp3_13Petrulis.pdf (žiūrėta 2012 09 03).

²⁰ Samalavičius, A. *Miestas ir protas. Urbanistinės teorinės refleksijos XX a. Vakaruose*. Vilnius: Technika, 2013, p. 10.

²¹ Sąvoka vartojama Karlo Schlögelio, kalbant apie Maskvos 1935 m. generalinio plano tikslus ir jų įgyvendinimą. Plačiau žr. Schlögel, K. *Teroras ir svajonė: Maskva, 1937–ieji*. Vilnius: Tyto alba, 2013, p. 51–70.

kurioje galima pasislėpti nuo pokariu siautusių represijų, igr̃yti naują tapatybę ir pradėti gyvenimą iš naujo.

Vilnius šiuo laikotarpiu patyrė milžiniškų urbanistinių nuostolių. Sovietiniai urbanistai laikėsi nuostatos, jog, moderniai planuojant miestą, reikia laikytis *tabula rasa* principo. Planuojant būsimos urbanistinės erdvės elementus, tai, kas kliudo – per šimtmečius susiklostęs miesto istorinis planas, „vietos dvasią“ atspindinčios erdvės, – virsta miesto kūrimo ir pertvarkos proceso atliekomis, kurias įmanoma nuręžti, pašalinti. Paradoksas, tačiau pokariu Vilnius buvo labiau nuniokotas nei per karą. Miestas tapo galią demonstruojančios valdžios ir jos tarnų urbanistų manipuliacijų objektu ir didžiule „statybų aikštele“.

Reikia pabrėžti ir tai, kad sovietinį urbanizmą iš esmės veikė ideologiniai postulatai bei socialistinio realizmo tendencijos. Sovietinių miestų raidą lėmė ne taikus evoliucinis procesas, o revoliucinė senosios architektūros kokybės kaita į naują tvarką vykstant „seno“ kovai su „nauju“²². Naujojo miesto vaizdas turėjo atspindėti svarbiausias sovietinės ideologijos nuostatas ir formuojamą „naujojo sovietinio Vilniaus“ naratyvą. Jis buvo plėtojamas iš esmės pasitelkus jau laiko patikrintą Maskvos pavyzdį²³. Tiesia, Lietuvos architektai, įgyvendindami stalininio socialistinio realizmo principus, ieškojo ir „nacionalinės formos“ raiškos priemonių²⁴. Taikant tokius formalius principus, pastatytas Vilniaus oro uostas, Mokslo darbuotojų namas, „Pergalės“ kino teatras²⁵.

Nepaisant LKP pastangų pokariu lituanizuoti Vilnių demografinė prasme, miesto kraštovaizdyje lietuviškumo ženklų stalininiu laikotarpiu neatsirado, priešingai, iki 1952 m. Vilniaus miesto kultūrinės atminties kraštovaizdyje materialiu ir simboliniu pavidalu implantuoti svarbiausi sovietinės propagandos ženklai, o senieji tapo našta, kurios reikia atsikratyti. Esminėmis elgesio su senuoju paveldu strategijomis tapo muzeifikacija arba dekontekstualizacija. Šiuo atveju svarbiausias sovietinių ideologų taikinyo buvo sakralinio paveldo objektai: bažnyčios, vienuolynai. Nemaža dalis bažnyčių paversta tiesiog sandėliais

²² 1935 m. sovietiniams urbanistams kilo idėja supriešinti „naująją“ – ateities Maskvą ir nebūtiną „nueinančiąją“ – senąją, kuri buvo vertinama griežtai neigiamai. Siekiant pakeisti „senosios“ ir „naujosios“ Maskvos santykį „naujosios“ naudai, buvo keičiamas fizinis miesto pavidas – vyko intensyvūs „senosios“ Maskvos naikinimo, griovimo darbai. Specialiuose architektūrai skirtuose leidiniuose bei spaudoje tuo metu itin populiariu buvo spausdinti nuotraukos, kuriose lyginama atgyvenusi savo laiką „senoji“ ir pažangi „naujoji“ Maskva. Apie tai plačiau žr. Magometov, O. Ch. „Stalinskij ampir“: problemy, techenija, mastera, in: *Architektura stalinskoj epochi. Opyt istoricheskogo osmyslenija*. Moskva, 2010, p. 12–13. Reikia pasakyti, kad ši tradicija buvo tęsiama ir kitais sovietiniais periodais ir taikoma visiems sovietiniams miestams. Tokie leidiniai apie Vilnių, ypač 5–6 deš., buvo itin populiariūs.

²³ 1935 m. patvirtintas „Generalinis Maskvos rekonstrukcijos planas“, kurio įgyvendinimo terminas buvo numatytas 10 m. Šio plano tikslas – sukurti pavyzdinį socialistinį miestą, o svarbiausias uždavinys – „statyti ir kurti aukštos kokybės pastatus dirbantiesiems, kad SSRS sostinės statyba ir architektūrinis apipavidalinimas visiškai atspindėtų socialistinės epochos didybę ir grožį“ – plačiau žr. *Maskvos generalinis planas*, 1935 m.

²⁴ Čepaitienė, R. *Laikas ir akmenys. Kultūros paveldo sampratos moderniojoje Lietuvoje*. Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 160.

²⁵ Reikia pasakyti, kad kino teatrams pokariu buvo skiriamas ypatingas valdžios dėmesys dėl V. Lenino iškeltos kinos, kaip ypač įtaigaus meno žanro, kuris gali padėti propagandos tikslais, panaudojant jį politiniams bei kultūriniam masių švietimui. Žr. 1945 m. sausio 16 d. Vilniaus miesto Vykdomojo komiteto dokumente „Dėl Vilniaus kino teatrų minimi šeši kino teatrai Vilniuje, kuriems reikia užtikrinti aprūpinimą“, VAA, f. 761, ap. 9, b. 17, l. 44.

ar stovėjo tuščios, kitose – Vilniaus Arkikatedroje²⁶, Šv. Kazimiero²⁷, Šv. Jonų²⁸ bažnyčiose – įrengti muziejai. Kalbant apie paliktas veikti bažnyčias, paveldosaugos sovietmečiu klausimus nagrinėjusi R. Čepaitienė yra pastebėjusi, kad šios bažnyčios, pvz., Šv. Onos, Šv. Petro ir Povilo, paprastai stovėjo matomiausiose senamiesčio vietose ar prie turistinių trasų, tad tokių „matomų“ bažnyčių nedrįsta uždaryti²⁹. Kita vertus, tai buvo ir režimo vykdomos politikos religijos atžvilgiu dalis. Vyskupo Julijono Steponavičiaus liudijimu, 1948 m. paskelbtas bažnyčių, jų inventoriaus ir visų Bažnyčios žinioje esančių pastatų nacionalizavimas,

pagal kurį bažnyčios tapo valstybės nuosavybe. Norintys jomis naudotis tikintieji turėjo sudaryti religines bendruomenes iš 20 asmenų, kurias valdžia savo nuožiūra arba registravo, arba ne. Tik įregistruota bendruomenė galėjo sudaryti sutartį su valdžia ir išsinuomoti bažnyčią. Iš 33 prieš Antrąjį pasaulinį karą veikusių bažnyčių sudaryti religines bendruomenes leista tik 10³⁰. Tarp šių dešimties bendruomenę leista sudaryti ir Katedrai, tačiau 1950 m. pradžioje bažnytiniam komitetui pranešta, jog čia bus steigiamas muziejus. Nors bažnytiniam paveldui „neutralizuoti“ sovietmečiu pasirinkta dekontekstualizacijos strategija, tačiau ir dekontekstualizuotas religinis Vilniaus paveldas vaidino svarbų estetinių vaidmenį. V. Drėmos teigimu, architektūros šedevrai, kad ir kurios epochos jie būtų, turi savo abso-
liutinę meninę vertę – amžiną, niekad nesenstančią, nepakartojamą bendražmogišką³¹. Ši estetinė Vilniaus architektūros vertė buvo pabrėžiama ir pristatant miestą įvairiuose repre-
zentaciniuose leidiniuose, tačiau ne visada miesto planuotojai į ją atsižvelgdavo.

Istoriškai susiklosčiusią miesto struktūrą pokario architektai, miesto planuotojai, paprastai ne lietuviai, o atvykėliai iš SSRS, dėl istorinių architektūros vertybių neišmanymo, pasiren-
gimo stokos, abejingumo gerokai apardė³².



Mokslo darbuotojų namas (1948–1951 m., arch. Dž. Rippa) dėl Vilniaus kraštovaizdyje išsiskiriančio bokšto su smaile (šis elementas itin būdingas socrealizmo architektūrai) yra vienas ryškiausių stalininės architektūros simbolių mieste

²⁶ Pradinis sumanymas buvo Katedroje įrengti traktorių remonto dirbtuves, vėliau svarstyta paversti sandėliu. Kilus visuomenės nepasitenkinimui, 1956 m. čia įsteigta Paveikslų galerija.

²⁷ 1966 m. joje atidarytas Ateizmo muziejus.

²⁸ 1979 m. čia atidarytas Mokslo muziejus.

²⁹ Čepaitienė, R. *Laikas ir akmenys...*, p. 177–178.

³⁰ *Lietuvos katalikų bažnyčios kronika*. Čikaga: Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos sąjunga, 1992, t. 10, Nr. 81, p. 268.

³¹ Drėma, V. *Dings Vilnius*. Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 425.

³² Vienas ryškiausių pavyzdžių – Vokiečių gatvės išplatinimas pokariu ir ištiso senamiesčio kvartalo sunaikinimas.

1950 metai sovietinio Vilniaus kraštovaizdžio kūrimo procese žymėjo savotišką lūžį. Artėjant jubiliejei Tarybų valdžios Lietuvoje dešimtmečio datai – 1950 m. liepos 21 d., – itin suintensyvėjo senojo paveldo naikinimas. LKP CK priėmė nutarimą, kuriuo buvo numatyta sunaikinti Trijų Kryžių monumentą, Katedros frontoną puošiančias skulptūras bei Jeruzalės koplytėles, juolab, kad į iškilmes buvo laukiama atvykstant „garbingų svečių iš Maskvos“ – konkrečiai V. Molotovo, ir jiems reikėjo pademonstruoti, kad vietos Komunistų partijos valdžia puikiai įgyvendina sovietizacijos planus. Labai skubėta kuo greičiau baigti miesto erdvėje dėti materialius ideologinius akcentus – paminklus, įkūnijančius svarbiausius bendrasovietinius mitologinius siužetus. Kad ir kaip stengtasi, tačiau paminklas V. Leninui pastatytas nebuvo, jis atidengtas tik po dvejų metų – 1952 m. Tačiau iškilo kiti paminklai: 1950 metų pradžioje atidengtas paminklas Raudonosios armijos generolui I. Černiachovskiui, o pagrindiniu šventiniu LTSR dešimtmečio akcentu tapo liepos 21 dieną Vilniaus stoties aikštėje greta „miesto vartais“ vadinamos geležinkelio stoties atidengtas paminklas J. Stalinui. To meto oficiozinėje spaudoje buvo rašoma: „<...> Vilniaus stoties aikštėje, papuoštoje raudonomis vėliavomis ir Partijos bei Tarybinės vyriausybės vadovų portretais, susirinko tūkstančiai sostinės darbo žmonių. Čia įvyko iškilmingas mitingas, skirtas atidaryti didžiojo darbo žmonių vado, geriausio lietuvių tautos bičiulio Josifo Visarionovičiaus Stalino monumentui.“³³

Toks skubėjimas pastatyti svarbiausius ideologiją liudijančius monumentus nėra stebėtinas, nes monumentalioji propaganda ideologiniame miesto kraštovaizdyje užėmė itin svarbią vietą. Dar per pirmąją sovietinę okupaciją – 1940 m. pabaigoje – priimtas nutarimas 1941 m. sausį Vilniuje pastatyti paminklą V. Leninui³⁴. Vietai parinkti sudaryta komisija, į kurią įtraukti Preikšas, Baltuška ir Vaišnora³⁵.

Paminklas taip pat nebuvo pastatytas³⁶. Pokariu vėl ėmus aktyviai įgyvendinti monumentaliosios propagandos planą, priešingai nei pirmosios sovietinės okupacijos metais, susirūpinta atvaizdų menine kokybe, todėl bet kokia sovietinių veikėjų atvaizdų gamyba buvo reglamentuojama, atsižvelgiant į 1944 m. rugsėjo 8 d. išleistus Meno reikalų valdybos prie LTSR LKT nuostatus. Juose buvo nurodoma, kad „Partijos, Vyriausybės, Raudonosios armijos vadų bei vadovaujančių darbuotojų atvaizdų, biustų, bareljefų, raižinių ir kt. numatomų masiškai gaminti ir pardavinėti bei kitais būdais tarp krašto gyventojų skleisti, piešinius ir modelius, prieš pradedant spausdinimą, visais būdais multiplikavimą ar liedinimą, pateikti Meno reikalų valdybai prie LKT aprobuoti“³⁷. Šis įsakymas buvo taikomas dailės kooperatyvams, artelėms, leidykloms, visoms meninių dalykų gamybos ir prekybos orga-

³³ ELTOS pranešimas „Vilniuje atidarytas J. V. Stalino monumentas“, in: *Tiesa*, 1950 m. liepos 22 d.

³⁴ Vykdamas lenininio monumentaliosios propagandos plano užduotis, iškeltas tikslas kiekviename didesniame Lietuvos mieste pastatyti figūrinį paminklą Leninui, rajono centruose – biustą, o kaimo vietovėse įrengti „raudonuosius kampelius“ su Lenino portretu.

³⁵ Posėdžio, įvykusio 1940 m. gruodžio 29 d., protokolas Nr. 42, *LYA*, f. 1771, ap. 1, b. 100, l. 4.

³⁶ Plačiau apie tuo metu pastatytų paminklų – stovyklų – kokybę žr. Antanavičiūtė, R. „Stalininis „penkmetis“: Vilniaus viešųjų erdvių įprasminimo darbai 1947–1952 m., in: *Menotyra*, 2009, t. 16, Nr. 3–4, p. 150–169.

³⁷ Meno reikalų valdybos prie LKT viršininko J. Banaičio įsakymas Nr. 47 (1944 m. rugsėjo 8 d.), *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 289, ap. 1, b. 1, l. 260–261.

nizacijoms bei įstaigoms. Kalbant apie paminklų atsiradimą Vilniaus miesto erdvėje, reikia pažymėti, kad pirminį paminklo sukūrimo sumanymą, idėją ir jos įgyvendinimą kartais skyrė ištisi dešimtmečiai (būtent dėl šios priežasties paminklo atsiradimas miesto kraštovaizdyje ne visada gali būti laikomas atskaitiniu atminties kultūros pokyčius ar slinktis žyminiu simboliu).

Sovietiniam diskursui įtvirtinti Vilniaus erdvėse iškilę naujieji režimo simboliai ir jau minėti paminklai J. Stalinui ir I. Černiachovskiui, taip pat 1952 m. pastatytas monumentas V. Leninui ir Černiachovskio (dab. Žaliojo) tilto skulptūros iš esmės ryškiausiai iliustravo bendrasovietinį naratyvą ir sudėliojo svarbiausius privalomus ideologinius akcentus Vilniaus miesto kraštovaizdyje.

Monumentaliosios propagandos bumas stalininiu laikotarpiu rodo ir vieną iš svarbiausių sovietinės valdžios strategijų – kuriant tarybinį miestą bei savitą socialistinės kultūros versiją, naudoti objektus-simbolius. Sovietų galią išreiškiantys simboliai turėjo formuoti naujojo SSRS piliečio susitapatinimą su savaisiais miestais. Šiuo atveju Vilniuje sovietmečiu buvo sukurti ištisi „simbolių mazgai“, skleidžiantys visuomenei vienareikšmią ideologinę „pranešimą“³⁸. Tikslui pasiekti buvo pasitelkiamas objektų bei toponimų kompleksas – vizualinis akcentas (paminklas), gatvėvardžiai, šalia esančių pastatų funkcija (valdžios statiniai). Ryškiausi šio propagandinio plano įgyvendinimo pavyzdžiai – Lenino aikštė (dab. Lukiškių) bei Černiachovskio aikštė (dab. V. Kudirkos). Lenino ir Černiachovskio aikštės įremino svarbios sovietinės valdžios įstaigos. Tokie nauji miesto simboliniai centrai tapo svarbiais oficialiosios atminties kultūros reprezentantais. Tiesa, ne visi planuoti sovietinę atminties kultūrą reprezentuojantys simboliai iškilo. Didžiojo Tėvynės karo atminčiai įamžinti XX a. 5 deš. antrojoje pusėje Vilniuje, ant Tauro kalno, planuotas pastatyti paminklas Pergalėi, skirtas „didvyriškos Tarybinės armijos garbei“³⁹. 1947 m. pab. paskelbtas pirmasis Pergalės paminklo konkurso turas, per kurį gauta daugiau kaip 40 projektų, antrasis turas buvo uždaro pobūdžio, dalyvavo 3 vietos architektų brigados, iš kurių 1 buvo Leningrado ir 1 – Maskvos. Nors ir pripažinti gerai, projektai vis dėlto neatitiko visų konkurso reikalavimų, o II premija skirta Vilniaus architektų brigadai. Vėliau greičiausiai dėl lėšų stygiaus⁴⁰ idėjos statyti paminklą atsisakyta.

Greta paminklų – sovietinės ideologijos simbolių – Vilniuje reikėtų paminėti ir tuoj po karo sumanytų, tačiau jau vėlesniu laikotarpiu pastatytų paminklų grupę, kuri atstovautų „sovietinei lietuviškajai“ tradicijai. Tai paminklai žymiesiems lietuvių kultūros veikėjams: rašytojams, poetams bei Lietuvos sovietiniams veikėjams⁴¹, sumanyti pastatyti dar 1945 m., tačiau dauguma jų dienos šviesą išvydo tik praėjus keliems dešimtmečiams nuo sumanymo. XX a. 6 deš. ryškiausias tokios „sovietinės lietuviškos“ tradicijos pavyzdys – paminklas

³⁸ Čepaitienė, R. Interpretuojant daugiakultūrį Vilnių: kontekstai, problemos ir galimybės, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūris miesto paveldas*, Vilnius: VU, 2009, p. 59.

³⁹ Pergalės paminklo projekto paroda, in: *Tiesa*, 1947 m. gruodžio 21 d.

⁴⁰ 1958 m. priimtas Chruščiovo inicijuotas nutarimas „Dėl paminklų statymo tvarkos“, Lietuvoje to atgarsiai – 1959 m. spalio 16 d. nutarimas „Dėl paminklų statymo tvarkos“, *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 155, l. 41–43.

⁴¹ Pagal perspektyvinį paminklų statymo Vilniuje planą turėjo būti pastatyti paminklai Žemaitėi, S. Nėriai, L. Girai. Žr. LKP CK biuro nutarimas „Dėl paminklų statymo respublikoje“, *LYA*, f. 1771, ap. 196, b. 155, l. 85.

lietuvių rašytojui, sovietmečiu tituluotam „tarybinės lietuvių literatūros klasiku“, „lietuviškuoju Gorkiu“, P. Cvirka pastatytas jau postalininiu laikotarpiu – 1959 m., tačiau jo estetika artima socrealizmo stiliui. Iki šiol Vilniuje stovintis paminklas tvirtai įaugęs ne tik į miesto kraštovaizdį, bet ir į vilniečių sąmonę⁴². Sovietmečiu jis buvo neįprastas dėl gabaritų (tokio dydžio paminklai, ypač lietuvių meno ir kultūros veikėjams, nebuvo statomi, miesto erdvėje turėjo dominuoti bendrasovietinius ideologinius siužetus bei personalijas reprezentuojantys paminklai).

Įdomu tai, kad šis paminklas, sukurtas skulptoriaus J. Mikėno, buvo pastatytas dar karo griuvėsių nebaigusio valyti Vilniaus centre, neišaugus naujiems jį supantiems pastatams, tad Vilniaus gyventojams atrodė santykinai dar didesnis ir išpūdingesnis. Tokį ideologinį paminklą rašytojas neabejotinai pelnė visų pirma savo politiniu apsisprendimu remti sovietų valdžią, tačiau, nors tokių politiškai apsisprendusių lietuvių kultūros veikėjų būta ir daugiau (S. Nėris, L. Gira ir kt.), nė vienam iš jų nepastatytas toks grandiozinis paminklas. Sovietinės santvarkos pastangas iš esmės transformuoti miestovaizdį liudija ir gatvėvardžių kaita. 1941 m. planuota pakeisti apie 100 Vilniaus gatvių bei aikščių pavadinimų⁴³, daugiausia susijusių su tarpukario Lietuvos valstybingumu bei religija. Vilniaus kraštovaizdyje turėjo atsirasti tokie pavadinimai kaip K. Markso, F. Engelso, Stalino, Lenino, Gorkio, Vorosilovo, Sverdlovo, Kirovo, Majakovskio, Giedrio, Komunarų, Eidukevičiaus, Greifenbergerio, Čarno, Dzeržinskio, Proletarų, Internacionalo, Raudonųjų partizanų, Stachanovininkų, Liepos 21-osios ir kt.⁴⁴, tačiau dėl gana chaotiško laikotarpio bei nacių okupacijos planai pakeisti gatvių pavadinimus įgyvendinti nebuvo (jie prisiminti netrukus po 1944 m. liepos 13 d., sovietų kariuomenei įžengus į Vilnių).

1945 m. pradėtas įgyvendinti 1941 m. nespėtas realizuoti⁴⁵ Vilniaus gatvių ir aikščių pavadinimų keitimo planas – daugiau nei 40 gatvių ir aikščių pavadinama naujais vardais⁴⁶. Bajorų gatvė tapo Darbininkų, Bažnyčios – Šviesos, Maldininkų – Braškių, Šv. Ignoto – Giedrio, Marijos Magdalenos – J. Janonio, A. Jakšto – Komunarų, Šv. Stepono – Tarybų, Lukiškių aikštė – Tarybų aikšte, Vasario 16-osios – Liepos 21-osios⁴⁷. 1947 m. Kalvarijų g. gavo F. Dzeržinskio pavadinimą, Vilniaus Rinktinės – P. Eidukevičiaus, Z. Tiškos – J. Greifenbergerio ir t. t.⁴⁸ Lituanizacijos pastangas Vilniaus kraštovaizdyje atspindėjo mėginimai

⁴² Bražėnas, P. *Petras Cvirka*. Vilnius: Vaga, 1998, p. 11.

⁴³ *Vilniaus apskrities archyvas*, f. 761, ap. 9, b. 19.

⁴⁴ Ten pat, l. 141.

⁴⁵ 1941 m. planuota pakeisti apie šimtą gatvių ir aikščių pavadinimų. Pagal šį sumanymą turėjo atsirasti gatvių pavadinimai, įamžinantys Markso, Engelso, Stalino, Lenino, Gorkio, Vorosilovo, Sverdlovo, Kirovo, Majakovskio atminimą, revoliucinę praeitį turėjo būti įsimbolinta Giedrio, Eidukevičiaus, Greifenbergerio, Dzeržinskio, Proletarų gatvių pavadinimais.

⁴⁶ Čaplinskas, A. R. *Vilniaus gatvės: istorija, vardynas, žemėlapiai*. Vilnius: Charibdė, 2000, p. 18.

⁴⁷ Vilniaus miesto tarybos nutarimas Nr. 500 (1945 m. birželio 28 d.) „Dėl Vilniaus aikščių ir gatvių pavadinimų pakeitimo“, *Vilniaus apskrities archyvas*, f. 761, ap. 9, b. 19, l. 75.

⁴⁸ Vilniaus miesto tarybos nutarimas Nr. (1947 m. birželio 28 d.) „Dėl Vilniaus aikščių ir gatvių pavadinimų pakeitimo“, *Vilniaus apskrities archyvas*, f. 761, ap. 9, b. 19, l. 78.

suteikti gatvėms lietuvių kultūros ir istorijos veikėjų vardus (1956 m. Vilniaus miesto Vykdomasis komitetas priėmė sprendimą 13 Vilniaus gatvių suteikti naujus nacionalinius pavadinimus – turėjo atsirasti Maironio, A. Baranausko, Z. Ivinskio, S. Stanevičiaus vardais pavadintos gatvės⁴⁹, bet jau po metų šis sprendimas atšauktas, tačiau visą sovietmetį Vilniuje išliko J. Basanavičiaus, Vytauto, Žalgirio gatvių pavadinimai).

1956 metais sudarytame projektuojamų LTSR teritorijoje paminklų sąrašė buvo numatyti pastatyti paminklai-biustai Lietuvos literatūros personalijoms: Maironiui, Žemaitėi, S. Nėriai, P. Cvirkai⁵⁰, architektui L. Stuokai-Gucevičiui, istorikui S. Daukantui, šalia centrinės miesto bibliotekos ir netgi Gedimino aikštėje buvo numatytas pastatyti paminklas didžiajam kunigaikščiui Gediminui – Vilniaus įkūrėjui⁵¹ (šis sumanymas liko sovietmečiu neįgyvendintas, paminklas Gediminui Vilniuje, Katedros aikštėje, iškilo tik 1996 m.).

Kalbant apie sovietinio Vilniaus mitų kūrimą ir jų įmaterialinimo formas, reikia paminėti, jog vienas svarbus klausimas, turėjęs iliustruoti naujojo naratyvo kūrimo tendencijas, visą sovietmetį taip ir nebuvo išspręstas – tai Vilniaus miesto istoriją pasakojančio muziejaus klausimas⁵². Reikia pasakyti, kad, nepaisant mėginimų steigti tokio pobūdžio muziejų⁵³, Vilnius sovietmečiu taip ir neturėjo atskiro, tik sostinės istoriją liudijančio muziejaus. Sostinės istorija, pagal sovietinės ideologijos politiką orientuota visų pirma į bolševikinio judėjimo istorijos liudijimą ir įtraukta į bendrąjį muziejaus istorinį naratyvą, atsispindėjo Vilniuje veikusiuose respublikiniuose muziejuose⁵⁴, o sovietų valdžios kuriamas miesto įvaizdis orientuotas į sovietinės santvarkos ir komunistinės ideologijos šlovinimą.

⁴⁹ Vilniaus miesto liaudies deputatų tarybos Vykdomojo komiteto sprendimas Nr. 208 (1956 m. birželio 29 d.), *Vilniaus apskrities archyvas*, f. 761, ap. 9, b. 552, l. 480–481.

⁵⁰ Vienas populiariausių rašytojų 1940–1960 m. buvo Petras Cvirka (šiuo laikotarpiu išleista 74 pavadinimų knygos 1,5 mln. egz. tiražu), Žemaitė (31 pav., 631 tūkst.), S. Nėris (31 pav., 433 tūkst.), J. Biliūnas (17 pav., 21 tūkst.), A. Baranauskas (93 tūkst.), K. Donelaitis (72 tūkst.). Žr.: Niunka, V. Tarybų Lietuvos dvidešimtmetį pasitinkant, in: *Komunistas*, 1960 m. Nr. 7, p. 8.

⁵¹ Paminklų projektavimo perspektyvinis planas 1956–1964 m., *Lietuvos literatūros ir meno archyvas*, f. 342, ap. 4, b. 152, l. 73–76.

⁵² 1933–1939 m. Vilniuje veikė lenkų įsteigtas Vilniaus miesto muziejus, kuris buvo miesto savivaldybės žinioje. 1941 m. Vilniaus miesto muziejaus rinkiniai perduoti Valstybiniam dailės muziejui. Antrojo pasaulinio karo metais mėginta atkurti miesto muziejų. 1944 m. buvo patvirtintas muziejaus statutas, tačiau, prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, muziejaus steigimo planai nebuvo įgyvendinti. Po karo, 1949 m., įsteigtas Vilniaus kraštotyros muziejus, veikęs Trakų g. 2. Jis turėjo apie 10 tūkst. įvairių eksponatų iš miesto praeities: meno kūrinių, spaudinių, senų baldų ir kt. Šiuo metu Vilnius yra bene vienintelis iš Europos sostinių, neturintis specialaus miesto muziejaus, plačiau žr. <http://www.vilnijosvartai.lt>.

⁵³ 1949 m. įkurtas Vilniaus kraštotyros muziejus veikė tik kiek ilgiau nei dešimtmetį ir išskirtinio dėmesio miesto istorijai neskyrė. XX a. 6 deš. antrojoje pusėje aktyviai plėtotą idėją steigti Vilniaus miesto muziejų, buvo parengti netgi steigimo projektai, tačiau idėja neįgyvendinta visų pirma dėl griežtos taupymo programos. Plačiau žr. Mačiulis, D. Vilniaus miesto istorijos pasakojimas sovietmečio muziejuose, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: Miestas, valstybė, regionas*, sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 155–173.

⁵⁴ Plačiau žr. Mačiulis, D. „Pažangias“ miesto tradicijas liudijantys muziejai: iš Vilniaus miesto memorialinių muziejų istorijos sovietmečiu, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: Miestas, valstybė, regionas*, sud. A. Nikžentaitis. Vilnius: LII leidykla, 2013, p. 175–195.

Taigi, visi anksčiau išvardyti pavyzdžiai rodo, kad stalininiu laikotarpiu kuriama naujojo – sovietinio – Vilniaus istorija buvo mitologizuojama, pasitelkiant įvairias strategiškai parankias priemones – tiek nematerialias, tiek ir itin Vilniaus miesto kraštovaizdyje pastebimus materialius akcentus, kurie čia gyvenantiems ir į sostinę atvykstantiems žmonėms, pasitelkiant simbolius, turėjo skleisti aiškią ideologinę žinią. Kita vertus, šioje „žinioje“ būta ir lietuviškumo elemento.

Išvados Po Antrojo pasaulinio karo Vilnius patyrė labai sparčių ir radikalių politinių, socialinių bei kultūrinių pokyčių. Jie lėmė ne tik pakitusį išorinį miesto pavaldą, bet svarbiausia – pokyčius atminties kultūroje – buvo rašomas visiškai naujas kolektyvinės atminties scenarijus. Kita vertus, tame scenarijuje atsirado vietos ir iš praeities paimitiems istoriniams siužetams, kurie perinterpretuoti ir pritaikyti naujojo režimo ideologijos poreikiams. Vilniaus klausimo sprendimas šiuo atveju prisidėjo prie sovietinės valdžios legitimacijos tikslų. Kuriant naujojo sovietinio miesto tapatumą bei kolektyvinėje atmintyje diegiant sovietinės ideologijos turinį, svarbiausią vaidmenį vaidino trys pagrindiniai legitimuojantys motyvai: bendrasovietinis fundacinis mitas su centrine V. Lenino figūra bei Vilniaus miesto, kaip revoliucinio judėjimo centro, Antrojo pasaulinio karo (sovietinėje retorikoje vadinamo Didžiuoju Tėvynės karu) atmintis bei pažangos idėja. Šie bendrasovietiniai siužetai miesto kraštovaizdyje buvo įmaterialinti sovietmečiu pakeistuose miesto toponimuose, pastatytuose paminkluose, viešojoje erdvėje simbolizuojančiuose sovietinio režimo galią, o svarbiausiais miesto sovietinės ideologijos simboliniais centrais tapo I. Černiachovskio bei Lenino aikštės. Būtent vėlyvuju stalininiu laikotarpiu Vilniuje buvo suformuoti svarbiausi ideologiniai centrai ir taip sudėioti ideologiniai akcentai, prisidedantys prie naujojo režimo legitimacijos ir kolektyvinės atminties formavimo.

Tačiau, kalbant apie sovietinio Vilniaus tapatumo konstravimo procesus Vilniuje stalininiu laikotarpiu, galima skirti ne tik bendras visoms tarybinėms sostinėms bei miestams tendencijas – paversti juos sovietinę ideologiją įkūnijančiais centrais, bet galima užčiuopti ir kai kurių savitų bruožų, liudijančių kad ir ne itin ryškias Vilniaus lituanizacijos tendencijas. Bendrasovietiniai siužetai Vilniaus erdvėje buvo „įvietinti“, arba įlokalinti, „lietuviškomis“ simbolinėmis figūromis (lietuviais – iš Lietuvos kilusiais revoliuciniais ar Antrojo pasaulinio karo veikėjais) ir grindžiami vietos istorijos įvykiais. Tad, kalbant apie sovietinio Vilniaus tapatumo konstravimą sovietmečiu, hierarchiškai galima skirti bendrasovietinius siužetus (arba mitus) ir jų reprezentacijas paminklų, gatvėvardžių pavidalu bei jų lokalias variacijas, kurios hierarchiškai užėmė žemesnę padėtį, tačiau buvo daug plačiau naudojamos.

Taigi matoma, jog sovietiniu laikotarpiu formuota atminties kultūra buvo daug sudėtingesnis reiškiny, nei galima įsivaizduoti iš pirmo žvilgsnio – ji daugiasluoksnė ir daugiaprasmė, atrodytų, stalininiu laikotarpiu tokiam visaapimančiame ir dominuojančiame sovietinės ideologijos klode, visgi galime įžvelgti ir lietuviškumo apraiškas. Būtent dėl šių savybių galime kalbėti apie skirtingų kultūrinės atminties segmentų susidūrimą bei jų įtampas taškus. Iš šios įtampos atsiradusių sovietmečiu sukurtų ženklų šiandiniame Vilniuje turime nemažai. Žalasis tiltas – vienas iš tokių dar likusių ženklų, generuojančių „atminties kovas“. Jis yra ir savotiška „atminties vieta“, liudijanti praėjusį istorijos laikotarpį, dramatišką, skausmingą, tačiau neišvengiamai esantį integralia mūsų istorijos dalimi, istorijos, nuo kurios negalima nusigręžti ar tiesiog jos ištrinti, taip stengiantis „išspręsti“ nepatogaus

sovietmečio keliamas problemas, priešingai – jis turi rasti adekvačią vietą jau naujojo Nepriklausomos Lietuvos sostinės Vilniaus kuriamo istorijos pasakojimo kontekste.

**Vilnius during the
Stalinist Period:
Formation of the
Myth of Soviet City**

The article deals with memory culture transformations of ideological landscape of Vilnius during the Stalinist period. After the Second World War Vilnius experienced rapid and radical political, social and cultural changes that have resulted changes of the material urban landscape but most importantly – changes of memory culture – completely new scenario based on principal Soviet ideological myths (myth of the revolutionary past and Great patriotic war) was written at that period. The aim of these myths was legitimization of the Soviet power and indoctrination of the society. However in this new scenario of creating of Soviet Vilnius also appeared elements of Lithuanization. The co-existence of Sovietization and Lithuanization phenomena shows that process of memory culture formation and myth creation of Soviet Vilnius during the analyzed period was not completely monolithic, rather it was complex, multi-layered and ambiguous.

Živilė Mikailienė Lietuvos istorijos institute parengė disertaciją „Vilnius sovietmečiu: ideologija ir miesto tapatumo formavimas (1940–1988)“. Mokslinių interesų sritis – atminties kultūra ir atminties politika, sovietmečio studijos, miesto studijos, jaunimo kultūra sovietmečiu.
ztamkutonyte@gmail.com

SOVIETINIS PAVELDAS VERČIŲ KONFLIKTO AKIVAIZDOJE

Prof. Giedrė Jankevičiūtė

Esu iš tų, kurie norėtų, kad diskusija dėl sovietinio meninio paveldo iš politikos plotmės pereitų į istorijos lauką. Tiesą sakant, ne tokia maža šio paveldo dalis jau ir yra tame lauke. Pirmiausia, žinoma, toji, kuri, cituojant kolegę Giedrę Mickūnaite, savo laišku seminaro apie sovietinio paveldo vertinimus dalyviams pasiūliusią ramų, analitišką pokalbį toną, „neverčia pakartotinai išgyventi istorinių traumų“. Žaliojo tilto skulptūros verčia. Įvairiu lygiu: vienus žeidžia sovietinių karių vaizdas, kitus – sovietinį skurdą ir žeminančią deficito patirtį primenantys grubūs nemoteriški studentės batai. Taip bus tol, kol sovietmetis iš „mūsų“ laiko nepersikels į „kitų“ laiką. Tol, kol slinktis neįvyks, šis paveldas liks ginčo objektu, jame kirsis ir konfliktuos skirtingos, nesuderinamos vertės.

Vienas iš būdų neutralizuoti tokio paveldo poveikį – jį dekontekstualizuoti. Tai nereiškia sunaikinti. Kaip visi žinome, esama įvairių būdų. Bent keletas jų jau ir buvo pasiūlyta per kelias dėl šių kūrinių išplieskusių diskusijų bangas. Labiausiai vykęs, bent mano akimis, – architekto Audriaus Ambroso narvai. Labai gaila, kad šis projektas ir liko projekto stadijoje. Viskas rodo, kad dekontekstualizavimas įvyks nykiai ir nuobodžiai, be jokių pastangų simboliškai „nukenksminti“ skulptūras, parodyti, kad jos tėra metalinės lėlės, atliekančios mūsų joms suteiktus vaidmenis ir prisipildančios tokio turinio, kokį į jas įliejame mes patys. Skulptūros bus paprasčiausiai nukeltos ir pašalintos iš viešosios erdvės. Šiam veiksmui jau ruošiamasi, iš įvairaus aukščio tribūnų kartas nuo karto informuojant visuomenę apie prastą jų fizinę būklę, keliančią pavojų praeiviams. Taip, būklė iš tiesų prasta. Visi matom, kad skulptūros tuojau ims byrėti gabalais. Žinoma, sunku patikėti, kad jas tikrai rengiamasi restauruoti, kad tam bus ieškoma, juo labiau rasta, lėšų.

Žaliasis tiltas bus „išvaduotas“ nuo sovietinių stabų. Ir kas toliau? Kas pasikeis, kai valingu judesiu pašalinsime keturias aprūdijusias figūrų poras? Stalininės epochos statulos nebeberzins mūsų žvilgsnių. Bet ar išsipildys liaudies išmintis, sakanti: „Iš akių, ir iš širdies“? Taip nebūna, jei ryšys iš tiesų stiprus. Taigi didieji skulptūrų priešai ramybės vis tiek neturės. Skulptūros su visa savo istorija išliks amžininkų, o ir vėlesnėje, atmintyje, jos gyvens tekstuose, daugybėje reprodukcijų ir primins naivias šių laikų pastangas pasislėpti nuo sovietinės praeities fantomų, kurie, beje, atakuoja mus iš kitos pusės ir kitokiomis priemonėmis. Ką tu noriu pasakyti?

Manau, kad protingai valdyti savo santykį su sovietiniu paveldu mums trukdo ne psichologinės traumos ar slapta simpatija tai epochai, o kiek kitos prigimties kliūtys, beje, susijusios su deformuotu urbanistinės aplinkos suvokimu ir šio deformuoto suvokimo nulemtu negebėjimu jos prisijaukinti, pritaikyti realioms miesto gyventojų reikmėms.

Paminėsiu tik du deformacijos pavyzdžius, kurie kartu nusako jos simptomus. Jau prieš kurį laiką įvardijome ir ne kartą esame aptarę giliai išsisknijusį, būtent sovietmečiu įkaltą įsitikinimą, kad paminklas turi būti didelis, sunkus, blizgantis, savo pavidalu primenantis žmogų. Įsitikinimą, kuris mūsų menininkams neleidžia kurti šiuolaikinių paminklų, o absoliučiai daugumai jų kūrybos vartotojų – atpažinti kitokios formos memorialinių ženklų. Klasikinis, ne sykį įvairiomis progomis analizuotas tokios mentalinės būsenos ar nuostatos pavyzdys – bandymas išsprasti dar vieną paminklą tirščiausiai ipaminklintoje Vilniaus erdvėje, t. y. Lukiškių aikštėje, ignoruojant tikrąją atminties įamžinimo ir suatyvinimo problemą šioje erdvėje. Man, ir ne tik man, atrodo, kad žymiai prasmingiau ir efektyviau, užuot stačius dar vieną paminklą, pagaltoti, kokie tekstai ir ritualai padėtų įprasminti čia jau esančius, beje, stiprų poveikio užtaisą turinčius paminklus – buvusius KGB rūmus su partizanų kenotafais paverstu granito blokų cokoliu ir lauko akmenų piramidę. O pačiai Lukiškių aikštei trūksta ne paminklo, bet žmonėms draugiškos aplinkos. Tam užtektų geros aikštės dangos, sutvarkytų želdynų, patogių suoliukų ir malonaus apšvietimo, kuriam būtų galima pritaikyti esamus granitu ir ketinėmis puošmenomis dekoruotus stalininius stulpus, paliekant aikštėje šį nieko neerzinantį, tačiau kartu jautrumą praeičiai liudijantį žymenį.

Deja, žmonės, kurie apie tai jau seniai svarsto, vis dar nesudaro kritinės masės ir turbūt dar ilgai jos nesudarys. Tad kol kas Lukiškių aikštė lieka dar viena verčių konflikto zona, ir joks veiksmas čia nevyksta. Problema įvardyta, anksčiau ar vėliau ji bus išspręsta, galbūt 2018-aisiais, ruošiantis paminėti modernaus valstybingumo 100-metį...

Tačiau visiška tylą gaubia kitą, daug gilesnę sovietmečio žaizdą, kuri, pati būdama tos epochos padarinys, iškreipia mūsų santykį su paveldu, neleidžia pamatyti ir suvokti kai kurių esminių jo verčių. Sakydama „paveldu“, šįkart turiu omenyje visas epochas – nuo viduramžių iki brežnevinio postmodernizmo. Atkakliai vengiame pripažinti ir prisipažinti, kad ilgį sovietinio skurdo ir daiktų deficito metai atėmė iš mūsų jautrumą formos ir medžiagos estetikai, bet, nepaisant mūsų pačių abejingumo, tai, deja, labai aiškiai matyti. Klausydama si išvedžiojimų, kaip Žaliojo tilto skulptūros kenkia mūsų savijautai, savivokai ir įvaizdžiui pasaulyje (pastarąjį aspektą statistiškai pagrindė Ernestas Parulskis), gaudyte gaudžiau pasisakymus apie bendrą tilto būklę, tikėdamasi, kad jie peraugės į diskusiją apie Vilniaus miesto ar bent jau jo reprezentacinių vietų išvaizdą. Purvais aptekusios



„Žalieji balkonai“ Pamėnkalnio gatvėje, Vilniuje
(G. Jankevičiūtės nuotr.)

gatvės, nevalyti langai, suirę šaligatviai, gabalais krintantys balkonai ir karnizai, kuriuos ūkio tarnybos vynioja į žalią ir mėlyną tinklus... Padėtis tragiška, tačiau apsimetame, kad taip nėra.

Deja, atvykėliams iš daiktams atidesnių ir atitinkamai jautresnių kraštų tai matyti iš karto, ir jie tuoj pat tiksliai diagnozuoja šią negalią, susiedami ją su sovietine patirtimi. Būtent apie tai pirmiausia prabilo ir Miuncheno technikos universiteto profesorė Tina Haase, viešėdama Vilniuje VGTU architektūros fakulteto kvietimu, kai buvo paprašyta pareikšti nuomonę Žaliojo tilto klausimu.

Sovietinio palikimo žalą ir pavojų ji prisipažino matanti susovietintoje miesto aplinkoje ir susovietintame mūsų elgesyje su ta aplinka, o ne šioje aplinkoje ne iš karto pastebimose Žaliojo tilto skulptūrose. Cituoju: „Bendras Vilniaus tendencijas atspindi ir Žaliojo tilto erdvė: nors tiltas yra labai elegantiškas, apačioje kabo tie du gigantiški objektai – du susipynę žiedai, šiek tiek toliau – „Krantinės arka“, atspindinti landšafto reljefą. Panaši situacija ir su architektūros objektais: vienoje pusėje tilto – maža pilis ar pastatas su bokšteliais, kuriame įsikūrusi Lietuvos architektų sąjunga, kitoje pusėje – gigantiškas pajuodęs (čia ir toliau paryškinta mano – G. J.) Lietuvos nacionalinio operos ir baleto teatro pastatas, sukeliantis panašias emocijas kaip ir skulptūros.“¹

Užtenka kelių iliustracijų – Operos teatro skveras, fontano kaskadoms skirtų terasų apdaila, aplinkinių namų fasadai, – kad įsitikintumėm: Gedimino technikos universiteto viešnia



Medžių alėja Gedimino prospekte, Vilniuje
(G. Jankevičiūtės nuotr.)



Aikštės fragmentas (G. Jankevičiūtės nuotr.)

¹ Profesorė Tina Haase: „Kaip knygos nedeginamos, taip ir skulptūrų išmesti negalima“ [interviu]. Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/interviu/profesorė-tina-haase-kaip-knygos-nedeginamos-taip-ir-skulpturu-ismesti1-negalima-599-488806>, publikuota 2015 03 04.

visiškai teisi. Jos nurodyti vaizdai iš tiesų išpūdingi. Ir jie nėra iš karo nusiaubtų Balkanų ar kitos nelaimingos Europos vietos; tai mūsų valstybės sostinės Vilniaus centras, kuris yra kupinas irimo ženklų. Tai jau nebe kultūrinė, bet politinė problema, be kitų priežasčių, susijusi ir su neįsisąmoninta, deja, tebegyva sovietinės praeities patirtimi. Štai su šituo sovietmečio paveldu ir reikėtų kovoti iš visų jėgų, nes jis mus smaigia ir slegia iš visų pusių gausybė įvairių, kartais tarsi nesvarbių, smulkių pavidalų. Gal kam ir juokingai nuskambės, jei paminėsiu pavyzdį, beje, labai būdingą ir Vilniui, ir kitiems Lietuvos miestams, apskritai daugeliui pokomunistinės erdvės vietovių. Tai visiškas negebėjimas įrengti laiptus, laiptelius, parinkti ir pritaikyti duris.

Skeptikams siūlyčiau neskubant pereiti Jokūbo Jasinskio gatvę arba jai lygiagrečia Gedimino prospekto atkarpa nuo Lukiškių aikštės iki Žvėryno tilto ir įdėmiai apžiūrėti laiptus, laiptelius ir duris. Tai tikra funkcinė, estetinė ir moralinė katastrofa. Nėra nė vieno naujai įrengtų ar rekonstruotų laiptų ar durų, kurie būtų gražūs, patogūs, priderinti prie aplinkos ir kitų pastato dalių. Negana to, tos tarsi nedidelės, niekam žalos nedarančios rekonstrukcijos iš tiesų „neša“ pražūtį vertingą istorizmo ir sovietinių paveldą – juk šioje miesto dalyje dominuoja būtent minėtų epochų buvę kokybiški ir gražūs pastatai, kurie dabar taip sudarkyti, kad jų nei kokybiškais, nei gražiais vadinti niekam nešautų į galvą. Deja, kova

už patogius ir gražius laiptus bei duris greitų politinių dividendų neatneš, tad greičiausiai ji šiame lauke ir neprasidės. Sprendimą, kaip dažnai nutinka, pasiūlys laikas. Arba pasirodys situaciją gebantys suvaldyti žmonės, arba Vilnius praras ne tik sovietinį paveldą, kurį mes patys sąmoningai suardysime, bet ir istorizmo paminklus, kurių turbūt nematome, jei taip beviltiškai nesugebame apsaugoti ir išgelbėti.

Dar kartą grįžtu prie vokiško požiūrio ir mūsų paveldą, nes jis leidžia iškelti dar vieną mums ypač opų paveldosaugos klausimą. Dar kartą cituoju prof. Tina Haase. Citata ilga, bet verta jai perskaityti skirto laiko: „Šios skulptūros (turimos omenyje Žaliojo tilto skulptūros) – laiko ženklas. Siūlyčiau jas panaudoti savo tapatybės ir identiteto paieškoms: suinteresuotos šalys tikrai atrastų sprendimą, kaip šios skulptūros gali pasitarnauti šalies labui. Turiu įtarimą, kad kuo skulptūros bus senesnės, tuo labiau jas vertinsite.

Mano nuomone, į tokių ir panašių erdvių transformacijas verta investuoti. Džiugu, kai šiuose procesuose dalyvauja įvairios jaunų kūrėjų grupės, kurios įvykius interpretuoja jau kitaip. Dėl jų kultūros paveldo dalykai nušvinta naujomis spalvomis. Nesakau, kad panašių



Įėjimo portalo fragmentas (G. Jankevičiūtės nuotr.)

transformacijų turėtume siekti tokiose vietose kaip koncentracijos stovyklos. Jos turi išlikti tokios pat baisios ir kelti nemalonias emocijas. Vieno ir paties teisingiausio recepto, kaip elgtis su atminties objektais, nėra. Svarbiausia šias erdves konstruoti supratingai, diskutuojant. Santykis su panašiais objektais turi būti nuolat apgalvojamas, o pokyčiai pastebimi. Čia kaip su randu ant žmogaus kūno – tik iš pradžių jis dangstomas, vėliau tampa natūralia žmogaus istorijos dalimi, atsispindinčia kūne.“²

Ar šie sveiku protu ir ilgamečio įvairių kultūrinių praktikų pažinimo patirtimi pagrįsti argumentai galėtų būti išgirsti mūsų valdžios kabinetuose? Kol kas iš ten berods skambėjo tik pasiūlymai sovietmečio paveldą ir toliau grūsti į Grūto parką. Kitaip sakant, atiduoti privataus verslo reikalams. Tai liudija ne tik neatsakingą požiūrį į valstybės nuosavybę, bet ir abejingumą formuojant atminties diskursą. Nė vienas diskusiją dėl Žaliojo tilto eskalavęs politikas kažkodėl nepasiūlė perduoti skulptūrų Tuskulėnų „Homo sovieticus“ muziejui, kuriam jos tiktų pagal visus parametrus. Teisybė, muziejus dar neveikia. Bet gal jau atėjo laikas susirūpinti, kodėl. Juk jo koncepcija buvo parengta jau kone prieš dešimtmetį. Pavyzdžiui, koncepciją pristatantis Rasos Čepaitienės straipsnis „*Homo sovieticus* muziejaus projektas – atvira erdvė sovietmečio vertinimams“ Lietuvos nacionalinio muziejaus leidinyje „Vilniaus istorijos muziejiniai kontekstai“ buvo išspausdintas 2008 m.³ Nuo to laiko praėjo septyneri metai. Muziejaus įrangai skirtos nemažos lėšos. Kodėl jis dar neatidarytas?

Jeigu būtų lankomas, tikriausiai apie santykį su sovietiniu paveldu šiandien diskutuotume visai kitu lygiu, susitelkę į tas vertes, kurias galima aktualizuoti, pritaikyti šiandienos poreikiams, ir ieškotume įdomių, kūrybingų būdų, kaip tai padaryti. Net jeigu vis dėlto tektų ginčytis, nuimti ar palikti Žaliojo tilto skulptūras, žinotume, kur jas padėti.

Na ir pagaliau baigiamasis teiginys. Žaliojo tilto skulptūros turi būti įmuziejintos. Geriau jų originalioje vietoje, bet iš bėdos tiktų ir Tuskulėnai. Svarbu, kad jos egzistuotų ne tik virtualiu, bet ir fiziniu pavidalu kaip mūsų praeities dalis. Jau vien dėl to, kad, skirtingai nuo Ivano Černiachovskio ar Lukiškių Lenino, kurie seniai dingo iš mūsų akiračio, buvo sukurtos Lietuvos meno meistrų rankomis. Tai pripažinti nemalonu ir nepatogu, tačiau taip buvo, ir jokia valinga užmarštis nepajėgs panaikinti šios praeities.

² Profesorė Tina Haase: „Kaip knygos nedeginamos, taip ir skulptūrų išmesti negalima“ [interviu]. Prieiga per internetą: <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/interviu/profesore-tina-haase-kaip-knygos-nedeginamos-taip-ir-skulpturu-ismesti1-negalima-599-488806>, publikuota 2015 03 04.

³ Čepaitienė, R. „Homo sovieticus“ muziejaus projektas – atvira erdvė sovietmečio vertinimams, *Muziejiniai Vilniaus istorijos kontekstai*, sud. Nastazija Keršytė, Vilnius, 2008, p. 44–57.

ARCHITEKTŪROS PAVELDAS KAIP KONFLIKTAS: SOCIALISTINIO PALIKIMO VERTĖS ASPEKTAS

Doc. dr. Vaidas Petrulis / KTU Architektūros institutas

Prabėgus dvidešimt penkeriems nepriklausomybės metams, jau galime kalbėti apie tam tikrą sovietmečio architektūros palikimo įpaveldinimo istoriją. Pirmieji statiniai pradėti saugoti dar devintajame XX amžiaus dešimtmetyje, kai naujam architektūrai „buvo teikiama ir propagandinė reikšmė“¹. Atgavus nepriklausomybę, daugelis ideologizuotų paminklų buvo nugriauti, o likusio architektūrinio palikimo vertintojai palaipsniui pasidalijo į dvi stovyklas. Vieni teigia, kad, nepaisant politinių aplinkybių, šie objektai yra XX a. architektūrinės raidos liudytojai. Kita stovykla laikosi pozicijos, kad sovietinis palikimas vargiai gali papuošti mūsų miestus ir yra ne kas kita, kaip skaudus okupacijos priminimas, kurį reikia kaip įmanoma greičiau pašalinti iš viešosios erdvės. Pastaroji nuomonė kiek primena situaciją tarpukariu, kai, vertinant carinės Rusijos palikimą, buvo teigiama, kad „mes toli gražu negalime džiaugtis Lietuvoje palikta rusų architektūra“², o tokie objektai kaip Kauno Šv. Arkangelo Mykolo (Įgulos) bažnyčia turi būti nugriauti, nes į juos atidžiau įsižiūrėjus „pajuntamas virš galvos dvigalvio erelio plasnojimas, regimas ir tamsoje jo ieškantis, veriantis žvilgsnis“³.

Pastaraisiais metais Lietuvoje publikuoti architektūros istorijos leidiniai⁴, populiarėjančios teminės ekskursijos bei kitos su šiuo palikimu susijusios iniciatyvos⁵ sudarė prielaidas kiek stipriau įsitvirtinti nuomonei, kad politinis vertinimas palaipsniui turėtų užleisti

¹ Drėmaitė, M. Moderniosios architektūros paveldas Lietuvoje: teorinis aspektas. *Journal of Architecture and Urbanism*. 2012, Nr. 3, p. 149.

² Kelermleris, A. *Prakalba. Statybos menas ir technika*. 1922, sąs. 1, p. 3.

³ Šeinius, I. Soboras. *Bangos*. 1932, Nr. 27, p. 709.

⁴ Drėmaitė, M., Petrulis, V., Tutlytė, J. *Architektūra sovietinėje Lietuvoje*. Vilnius: VDA leidykla, 2012; *Vilnius 1900–2012: Naujosios architektūros gidas*. Sud. J. Reklaitė, R. Leitanaitė. Vilnius: VšĮ Architektūros fondas, 2011; *Kaunas 1918–2015: Architektūros gidas*, sud. J. Reklaitė. Vilnius: VšĮ Architektūros fondas, leidykla „Lapas“, 2015 ir kt.

⁵ 2012 m. Audriaus Novicko paroda „Galimas modernizmas“ Šiuolaikinio meno centre, Vilniuje; 2013 m. Lietuvos architektų sąjungos parengta paroda „Paralels. Lithuanian architecture: three eras, three spaces“, Londone, Gallery One; 2015 m. Visagine vykęs tarptautinis seminaras „Mažėjančių miestų kultūros: Visaginas“ ir kt.

vietą natūraliam susidomėjimui tam tikro laikotarpio architektūros istorijos fragmentu. Pradėjus ieškoti paralelių su Vakarų pasauliu, palaipsniui suvokta, kad architektūros, ypač modernizmo, raida abiejose šaltojo karo stovyklose ne tiek daug skyrėsi, kaip galėjo pasirodyti nugriovus Berlyno sieną. Tad ir Lietuvoje į šio laikotarpio palikimą atsisąžęta, pasitelkiant XX a. architektūrinių erdvių pritaikymui būdingas adaptyvaus pritaikymo bei tvarios vietovės raidos idėjas. Iliustratyvus tokios pozicijos pavyzdys – 2013 m. Karoliniškių rajone susiformavusi socialinė iniciatyva „K-lab“⁶. Visgi, 2014 m. iš naujo išliepsnojęs ginčas dėl Vilniaus Žaliojo tilto skulptūrų bei sovietinių simbolių ant Vytauto Didžiojo tilto Kaune (pastarieji 2015 m. vasario ir kovo mėnesiais buvo demontuoti) liudija, kad daugiau nei du dešimtmečiai nėra pakankamas laiko tarpas įvykdyti galutinį XX a. antrosios pusės architektūros istorijos „išpolitinimą“.

Tokia situacija paskatina prisiminti architektūros teoretikus, teigiančius, kad ne tik žmogaus gyvenamosios aplinkos formavimas, tačiau ir vertinimas yra neišvengiamai politizuotas procesas. Kaip yra pastebėjęs T. A. Markus: „Bet kokia erdvės artikuliacija visuomet savyje talpina ir galios klausimą, tiek, kiek tai reguliuoja sąveikas tarp statinio naudotojų, įstato juos į tam tikras rutinas, leidžia jiems tapti tam tikrų stebėjimo ir kontrolės formų objektais.“⁷ Taigi, sovietinis, kaip ir bet kuris kitas architektūros palikimas, yra potencialus politinio, socialinio ar kultūrinio dialogo objektas, kurio aktualumas ar deaktualizacija kinta priklausomai nuo visuomenėje susiklosčiusių aplinkybių. Pernelyg nesigilinant į sudėtingą kultūrologinio ir politinio pobūdžio klausimą, kodėl „ta pati istorija ir tie patys faktai sukuria skirtingus įvaizdžius atskirų žmonių ar paveldo bendruomenių mintyse“⁸, šiame tekste siekiama aptarti, kaip politizuotas vertės suvokimas siejasi su šiuolaikine paveldosaugos teorija.

Kaip savotišką išeities tašką galėtume pasitelkti jau seniai pripažintą mintį, kad praeities artefaktai paveldu tampa tik pasitelkus socialinį dialogą. Kitaip tariant, paveldo reikšmės suformavimas ir įtvirtinimas yra ne kas kita kaip interpretacija. Kaip dar šeštajame XX a. dešimtmetyje pastebėjo Freemanas Tildenas: „Informacija pati savaime nėra interpretacija. Interpretacija yra atskleidimas, grindžiamas informacija. Tad, nors visa interpretacija įtraukia informaciją, tai išlieka skirtingi dalykai.“⁹ Taigi, kultūros paveldo reikšmė ne savaime suprantama, bet socialiai sukonstruota. Tai nuolatinių derybų rezultatas, kelias nuolat atnaujinamo konsensuso link. Tokius procesus galima apibūdinti kaip slinktį nuo modernistinio objektyvizmo link pomodernistinio subjektyvizmo. Vertinant objektyvisto žvilgsniu, artefakto „vertingumas negali nei padidėti, nei sumažėti <...>, gali tik egzistuoti žmonės ir epochos, kurios kūrinių neįvertina, nesupranta, nepripažįsta, bet dėl to jų vertė nepasikeičia“¹⁰. Taigi, tam tikri istorinio palikimo objektai yra vertingi dėl juose slypinčių baigtinių istorinių ar meninių vėrcių. Subjektyvistinėje pasaulėžiūroje „tai, kas vadinama objektyvia

⁶ <http://www.k-lab.lt/>.

⁷ Markus, T. A., Cameron, D. *The Words Between the Spaces*. London: Routledge, 2002, p. 68.

⁸ Obirek, S. On Dialogue in the Context of Conflicts of Memory. *Herito*, 2013, No. 13, p. 10.

⁹ Tilden, F. *Interpreting our Heritage*. University of North Carolina Press, 1957, p. 9.

¹⁰ Stoškus, K. Meno kritikos paskirtis. *Meno kritika*. Vilnius: Mintis, 1986, p. 73–74.

verte, yra ne kas kita, kaip tik autoritetinių asmenų skonių ir jais paremtų subjektyvių vertinimų sutapimas, taip susidarant regimybę, kad paplitusi nuomonė turi vieningą pamatą – kūrinio objektyvią vertę¹¹. Tokiu atveju paveldo vertė priklauso nuo vyraujančios socialinės konsteliacijos, kuri atspindi „kiekvienos kartos viziją, kas yra svarbu“¹².

Tačiau kyla klausimas, kas ir su kuo susitaria, kokių socialinių grupių vertybėms atstovauja oficialūs paveldo vertės suformavimo mechanizmai? Palikus nuošalėje politologines vertybės sąrangos apibrėžtis ir pažvelgus į doktrininis paveldosaugos dokumentus, nesunku pasakyti, kad idealiu atveju šis susitarimas turėtų aprėpti kuo platesnį veikiančiųjų socialinių partnerių bei paveldo bendruomenių tinklą. Antai HORIZON 2020 ekspertų grupė paveldui, kaip vieną iš trijų svarbiausių paveldosaugos tikslų, išskiria aktyvų socialinį vaidmenį, „remiant inovatyvius kultūros paveldo panaudos būdus ir skatinant visuomenės integraciją, įtraukimą, sanglaudą ir dalyvavimą“¹³. Tačiau, išitraukus į pliuralistinės, o tuo pat metu ir reliatyvistinės paveldosaugos lauką, neišvengiamai teks pripažinti tam tikrus fundamentalius šios srities pokyčius. Vienas svarbiausių – palaipsniui įsitvirtinanti nuostata, kad paveldo objekto vertės nustatymas (arba interpretacija) yra ne baigtinis, bet tęstinis-kūrybinis procesas. Tokiu atveju įpaveldinimo procedūra priklauso nuo subjektyvaus tam tikros paveldo bendruomenės suvokimo, kam, pvz., yra priskirtina istorinė vertė. Natūralu, kad atskiros socialinės grupės siekia „interpretacijos dominavimo, o tuo pat metu ir galimybės apibrėžti paveldo objekto reikšmę“¹⁴.

Ne mažiau svarbu yra ir tai, kad kintantis požiūris į vertę iš dalies transformuoja paveldosaugos tikslus. Jei istoriškai paveldas buvo vertinamas kaip atskiri, išskirtiniai ir unikalūs objektai, kurie reprezentuoja tautos ar valstybės tapsmą bei pasiekimus ir kuriais rūpinasi pati valstybė, tai XX a. antroje pusėje pradėta plėtoti mintis, kad praeities nauda gali būti kur kas įvairesnė. Svarbiausi šių dienų politiniai dokumentai bei paveldo reikšmės visuomenei tyrimai formuoja integruotą ekonominės, kultūrinės, socialinės ir aplinkosauginės prasmės modelį¹⁵. Istorinis sluoksnius pradėtas branginti kaip išteklius, lemiantis unikalų vietos charakterį ir tuo prisidedantis prie vietovės bendrosios gyvenimo kokybės gerinimo. Tačiau, kai prabylame apie plataus pobūdžio tikslus, tenka pripažinti, kad į paveldosaugos lauką įtraukiami ne tik tradiciniai paminklai, bet ir kur kas platesni istoriniai vietovių audiniai. Susiduriame su visiškai kitokios fizinės apimties reiškiniu.

¹¹ Ten pat, p. 75.

¹² *The ICOMOS charter for the interpretation and presentation of cultural heritage sites*. Quebec, Canada, 2008. Prieiga per internetą: http://ictp.icomos.org/downloads/ICOMOS_Interpretation_Charter_ENG_04_10_08.pdf.

¹³ *Getting cultural heritage to work for Europe. Report of the Horizon 2020 Expert Group on Cultural Heritage*. Brussels: European Commission, 2015, p. 8. Prieiga per internetą: <http://bookshop.europa.eu/en/getting-cultural-heritage-to-work-for-europe-pbK10115128/>.

¹⁴ Dolff-Bonekämper, G. Cultural Heritage and Conflict: the view from Europe. *Museum International*, 2010, vol. 62, No. 1–2, p. 14.

¹⁵ *Cultural Heritage Counts for Europe*. Full report. Krakow: CHCfE Consortium, 2015, p. 60. Prieiga per internetą: http://www.encatc.org/culturalheritagecountsforeurope/wpcontent/uploads/2015/06/CHCfE_FULL-REPORT_v2.pdf.

Istorinėje terpėje susiformavusi smulkių, nuolatiname gyvenime naudojamų paveldo objektų gausa reikalauja ieškoti visiškai kitokių, novatoriškų, šiuolaikinių valdymo formų. Taigi, šiandien galime įvardyti dvi vyraujančias paradigmas. Viena vertus, dalis paveldo objektų ir toliau sėkmingai atlieka tradicines paminklų funkcijas. Antai, žvelgiant iš Europos Sąjungos perspektyvos, paveldo konstravimas tebėra tampriai susijęs su politinių vertybių kūrimu, kolektyvinio identiteto formavimu. Šią paradigmą įkūnija 2013 m. pradėta iniciatyva „Naujasis Europos naratyvas“. Vienas esminių šio projekto tikslų – ieškoti bendrųjų, jungiančių identiteto taškų, teigiant, kad „Europos kultūros ar dvasinis paveldas nebeturėtų veikti kaip atskirtį didinantys identitetai, tačiau kaip verčių šaltinis, aplink kurį galima vienytis“¹⁶.

Įdomu, kad tokios politinės erdvės kūrimo funkcijos priskiriamos ir netradiciniams objektams, kaip antai „1919–1940 m. Kaunui“, kuris 2015 m. balandžio 15 d. Briuselyje buvo įvertintas Europos paveldo ženklu.

Kita vertus, naujasis paveldosaugos diskursas vis dažniau atkreipia dėmesį, kad istorinis palikimas sietinas su bendraisiais tvariosios miestokūros procesais. Dažniausiai čia kalbame ne apie atskirus objektus, bet apie ištus miestovaizdžius ar kraštovaizdžius, apimančius tiek išskirtinę meninę ar politinę vertę turinčius paminklus, tiek ir smulkesnius, kasdienybei artimesnius artefaktus, kurie kuria vietos dvasią. Galima kelti prielaidą, kad būtent čia slypi vienas iš esminių šiandienos paveldosaugos konfliktų. Plėtojantis paveldosaugos disciplinai, paveldosaugos specialistai į paveldo lauką įtraukia vis įvairesnius artefaktus, tačiau visuomenėje tebedominuoja suvokimas, kad paveldas yra ne kas kita, kaip tradiciniai paminklai.

Taigi, paveldo tvarkytojams šiandiena formuoja kur kas sudėtingesnius lūkesčius. Vienas iš esminių iššūkių – gebėjimas atskirti paminklus, turinčius išskirtinę politinę, religinę ar meninę reikšmę, ir kasdienybės paveldą, kuris išreiškia vietai būdingą charakterį ir dvasią. Klasikiniai, valstybių bei tautų tapsmą liudijantys paminklai, ko gero, ir toliau bus saugomi tradiciniais metodais. Tačiau tokie atvejai, kurie savaime išskirtinės estetinės ar politinės svarbos struktūrų, tačiau pasižymi charakteringumu, plėtotini istorinį audinį adaptyviai pritaikant naujiems poreikiams. Užduotimi čia tampa ne tik patrauklios, unikalumą išreiškiančios istorijos sukūrimas, bet ir gebėjimas identifikuoti, kokios fizinės savybės yra išlaikytinos, siekiant iliustruoti šią istoriją, o kokias galime pakeisti, papildydami naują vertę kuriančiomis erdvėmis ir funkcijomis. Tokiu būdu istorinis palikimas čia panaudojamas kaip ištęklius aktyviai urbanistinei regeneracijai, kuri daro įtaką vietovės ekonomikai, konkurencingumui bei įvaizdžiui.

Šie procesai ypač akivaizdūs, kai prabylame apie XX a. architektūrinį palikimą. Nepaisant to, kad specialistai sutaria, jog siekis išsaugoti ateities kartoms liudijimus apie XX a. yra svarbus paveldosaugos uždavinys, įpaveldindami šiuos artefaktus, susiduriame su specifiniais iššūkiais. Paveldosaugos prieštara daugeliu atvejų pasireiškia kaip technologinės ir ekonominės. Pastarosios ypač ryškiai pastebimos kalbant apie kasdienybei artimą palikimą. Tačiau esama ir idėjinių / kultūrinių prieštaraimų. Kaip yra pastebėjusi Gabi

¹⁶ Jean-Marc, F. Telos, Nomos, Ethos: Reflections on the Meaning of a Political Europe. *The mind and body of Europe: a New Narrative*, 2014, European Union, p. 93. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/culture/library/publications/mind-body-europe_en.pdf.

Dolff-Bonekämper: „Istorija yra prisodrinta karinių, socialinių, civilinių bei kultūrinių konfrontacijų, antagonizmo tarp socialinių klasių, etninių ir religinių grupių, valstybių, didelė dalis palikimo yra impregnuota praeities konfliktais.“¹⁷ Tokiais atvejais paveldas gali tapti tiesioginės politinės ar net karinės kovos ir galios instrumentu, kaip antai Mostare, kur istorinis tiltas buvo sunaikintas „kroatų dalinių dėl šios vietos asociacijų su bosniais“¹⁸. XX a. palikimas šiuo požiūriu itin sudėtingas. Apie tai liudija ir tokios į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą įtrauktos „sunkios“ atminties vietos kaip Aušvico-Birkenau koncentracijos stovykla¹⁹ ar Bikinio atolo branduolinių bandymų vieta²⁰.

Atsigręžus į sovietinį palikimą, tenka konstatuoti, kad tai – įvairialypis fenomenas. Didžiąją sovietinio architektūros palikimo dalį sudaro kasdienybės sluoksnis, užtikrinęs minimą egzistencinę gerovę. Retas šių objektų patenka į paveldosaugos akiratį. Architektūriškai išraiškingesni objektai – įvairaus pobūdžio reprezentaciniai išskirtinės funkcijos statiniai bei kompleksai ar tiesiog pastatai, kurių statybai dėl susiklosčiusių aplinkybių buvo gautas geresnis finansavimas bei leidimas statyti pagal individualius projektus. Pastarieji yra potencialūs Lietuvos modernizmo istorijos liudytojai. Tiesa, per pastaruosius nepriklausomybės dešimtmečius didžioji dalis šio palikimo pakeitė savo fizinį pavidalą – objektai buvo perstatyti, rekonstruoti, nugriauti. Tik atskirais atvejais ryškiausi epochos architektūrinių procesų reprezentantai yra saugomi. Pozityvus pavyzdys – KTU miestelis Kaune, renovacijos metu išlaikantis modernistinę dvasią. Ši saugomų objektų grupė iš esmės sietina su architektūrinio išskirtinumo kriterijumi ir kelia didesnes diskusijas dėl efektyvaus jų pritaikymo šiuolaikinėms reikmėms, o ne dėl politinės simbolikos. Vertinant paveldosaugos požiūriu – tai objektai, kuriuose turėtų būti taikoma tvariosios raidos paradigma. Kur kas sudėtingesnių interpretacijų susilaukia palikimas, susijęs su tiesmukais politinės ideologijos ženklais.

Dažniausia tai – taikomojo meno kūriniai, puošiantys statinius. Nėra abejonės, kad politiškai iliustratyviausi – Stalinizmo epochos pastatai. Žinomiausi tokio meno pavyzdžiai: Žaliojo tiltas Vilniuje, pirmieji Vilniaus oro uosto rūmai (pav. 1), Naujosios Akmenės kultūros namai. Socialistine, tiesa, kiek mažiau į akis krintančia simbolika puošti ir daugelis to laikotarpio gyvenamosios paskirties pastatų (pav. 2). Sovietinė propagandinė tematika plėtota ir brandžiojo bei vėlyvojo sovietmečio taikomosios dailės kūriniuose. Akivaizdu, kad šie objektai sukelia politinį disonansą ir vargiai atliepia tradicinės paveldosaugos tikslą liudyti valstybės triumfą bei pasiekimus arba pagerbti aukas, kurias teko patirti tautos tapsmo ir pripažinimo procese²¹. Tačiau tuo pat metu akivaizdu, kad dėl savo disonuojančio

¹⁷ Dolff-Bonekämper, G. Cultural Heritage and Conflict: the view from Europe. *Museum International*, 2010, vol. 62, No. 1–2, p. 15.

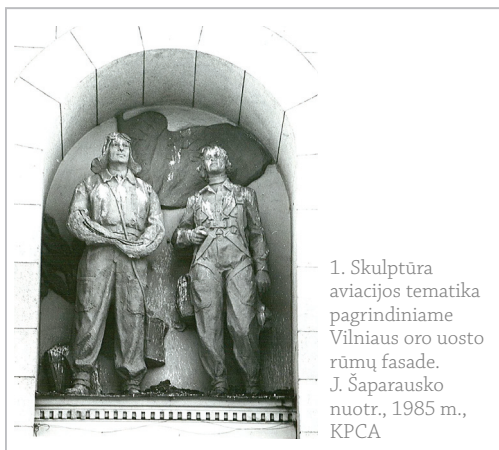
¹⁸ Ten pat, p. 15.

¹⁹ *Auschwitz Birkenau German Nazi Concentration and Extermination Camp (1940–1945)*. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/en/list/31>.

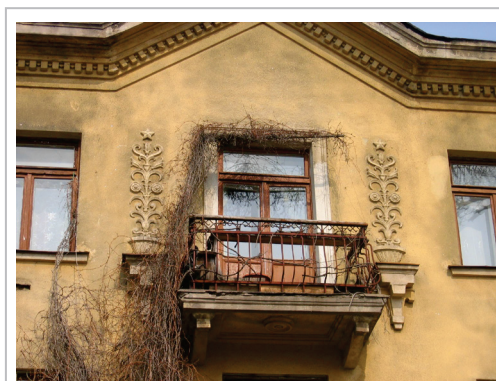
²⁰ *Bikini Atoll Nuclear Test Site*. Prieiga per internetą: <http://whc.unesco.org/en/list/1339>.

²¹ Macdonald, S. *Difficult heritage: negotiating the Nazi past in Nuremberg and beyond*. London, New York: Routledge, 2009, p. 2.

charakterio šie objektai negali būti traktuojami ir kaip kasdienybės paveldas, kuriantis vietos dvasią. Tai politiškai aktyvūs ženklai, kurie ne tik liudija apie praeitį, tačiau yra ir aktyvūs dabarties „aktoriai“. Net jei yra apleisti ir nebenaudojami (pav. 3) arba pasitelkiami meniniams tikslams, jie išlaiko akivaizdų politinį krūvį. Tad, nepaisant to, kad reikšmė, kai ji buvo sukurta, gerokai skiriasi nuo reikšmės, kokia ji galimai atsiskleidžia dabar, pastaruosius objektus tenka svarstyti būtent „paminklinėje“ paradigmoje. Dažniausiai tokie disonuojančių politinių reikšmių objektai yra paprasčiausiai sunaikinami. Svetimosios ideologijos ženklų naikinimas – matyt, toks pat senas reiškinys, kaip ir šių ženklų kūrimas. Tačiau į problemą galima pažvelgti ir kitu kampu, atkreipiant dėmesį, kad praeities valymai yra ne kas kita, kaip paprasčiausias, tačiau toli gražu ne efektyviausias būdas kuo greičiau atsikratyti trauminės patirties. Tam, kad visuomenė nepanirtų į savotišką savanorišką kolektyvinę amneziją, kai kurie analitikai siūlo įvesti papildomą vertės aspektą. Paveldosaugos teorijoje pastarasis yra įgavęs „konfliktinės vertės“ statusą. Tai vertė, kuri paskatina debatus dėl išlikusių artefaktų²². Panaudojant šį vertės aspektą, pabrėžiama, kad, nuolatos reinterpretuojant reikšmes, „gali būti naudinga peržiūrėti istorinius konfliktus iš šiandienos perspektyvos ir pripažinti, kad paveldas pasitarnauja kaip katalizatorius naujoms politinio ir kultūrinio gyvenimo formoms“²³. Iliustratyvus pavyzdys – ką tik įvykę debatai tarp Pietų Korėjos ir Japonijos dėl Meidži epochos (1868–1912) pramoninės revoliucijos objektų įtraukimo į



1. Skulptūra aviacijos tematika pagrindiniame Vilniaus oro uosto rūmų fasade. J. Šaparausko nuotr., 1985 m., KPCA



2. Būdinga „socialistinio realizmo“ laikotarpio gyvenamojo namo puošyba Kaune, Girstupio g. 7. V. Petrulio nuotr., 2006 m.

²² Benton, T. *Heritage and changes of regime. Understanding heritage and memory*, ed. T. Benton. Manchester: Manchester university press, 2010, p. 128.

²³ Dolf-Bonekämper, G. *Cultural Heritage and Conflict: the view from Europe. Museum International*, 2010, vol. 62, No. 1–2, p. 16.

Pasaulio paveldo sąrašą. Esminė šių vietovių pripažinimo problema buvo ta, kad šalys „nesutarė dėl istorijos vertinimo“, taip pat moterų išnaudojimo ir prievartinio darbo naudojimo klausimais²⁴.

Nepaisant nesutarimų, po ilgų debatų sprendimas buvo priimtas, ir 2015 m., Pasaulio paveldo komiteto sprendimu, vietovės vienbalsiai įtrauktos į sąrašą, japonams prižadėjus „inkorporuoti atitinkamas priemones interpretacijos strategijoje“²⁵. Taigi sunkioji paveldo praeitis neužkirto kelio objektui įprasminėti, bet tapo šio įprasminimo dalimi. Tokiu būdu buvo pripažinta, kad tamsioji istorijos pusė gali būti mažiau maloni, tačiau ji neišnyksta ir neišvengiamai reikalauja pateikti šioms vietoms naujas interpretacijas, netgi nepaisant to, kad pastarosios gali būti politiškai provokuojančios.

Apibendrinant galima teigti, kad viena iš esminių problemų vertinant sovietinį palikimą – aiškus identifikavimas, kuriuose iš šių objektų slypi akivaizdi „konfliktinė vertė“, o kurie galėtų būti vertinami kaip XX a. architektūros istorijos liudijimas. Geras pastarojo pavyzdys – nugriautoji kavinė „Banga“ Palangoje (pav. 4). Net ir nebūdama ryškus paminklas, neįprasmindama savyje politinio konflikto, kavinė buvo Lietuvos moderniosios architektūros raidos reprezentantas, svariai prisidėjęs prie unikalios šio kurorto dvasios kūrimo. Nėra abejonės, panašaus pobūdžio objektai galėtų tapti puikia terpe „adaptyvaus pritaikymo“ strategijoms įdiegti. Tuo tarpu akivaizdžias politines konotacijas turintys objektai,



3. Politinis dekoras apleistoje Linksmakalnio karinėje bazėje. V. Petrulio nuotr., 2008 m.



4. Kavinė „Banga“ Palangoje, arch. Gintautas J. Telksnys, 1978–1979. R. Rakausko nuotr., 1982 m.

²⁴ 50 years: Japan and S. Korea / Conflicts linger despite cooperation on World Heritage bid. *The Japan News*, June 24, 2015. Prieiga per internetą: <http://the-japan-news.com/news/article/0002239791>.

²⁵ Kudo, T. UNESCO lists Meiji-era industrial revolution sites. *The Japan News*, July 06, 2015. Prieiga per internetą: <http://the-japan-news.com/news/article/0002269035>.

kaip antai „Žaliojo tilto“ skulptūros, ikūnija savyje aktyvią politinę dimensiją, tad iš esmės yra vertintini tradicinėje paveldo, kaip paminklo, paradigmoje. Politiškai disonuojantys simboliai dažniausiai yra griunami arba ignoruojami. Tačiau, prieš sunaikinant, derėtų argumentuotai atsakyti, ar šiuose objektuose nėra „konfliktinės vertės“, ar naujos kartos interpretacijos bei geresnė istorinio vaidmens komunikacija neįgalintų įtraukti šias vietas į tautos ir valstybės kūrimosi naratyvą, suteikiant specifinį uždavinį – įprasminti sudėtingus istorijos tarpsnius.

SOVIETINĖ PRAEITIS: SAVAS AR SVETIMAS GYVENIMAS

Dr. Vytautas Rubavičius

Netikėtai išsižiebusios aršios diskusijos dėl Vilniaus Žaliojo tilto skulptūrų akina pergalvoti ne tik sovietmečio urbanistinio, architektūrinio ir skulptūrinio paveldo reikšmę bei „veikseną“ mūsų gyvenamojoje aplinkoje, bet ir pabandyti susivokti toje mūsų pačių gyvenimo dermėje, kurią aiškiai pažymi išsivadavimas iš sovietinės okupacijos, o sykiu sovietinio ir tarybinio gyvenimo skirtis, kurią mes vis labiau įtvirtiname ir asmeninėje, ir kultūrinėje atmintyje. Urbanistinė aplinka, jos ženklai ir simboliai yra ne vien galimi įvairiai keisti daiktai, bet ir gyvenimiškoji terpė, kuri savaip įsismelkė į asmeninius tapatumus, tapo vaizdiniais tapatumo ženklais ir nuorodomis. Atmintis taip pat nėra pastovi – ji keičiasi. Ne tik nesąmoningai, bet ir sąmoningai. Nepaliaujamai kuriame savo biografinius pasakojimus, kuriuose ryškėja taip ir neįmanomas visiškai pagauti savivaizdis. Mūsų atmintis siejasi su tam tikromis bendresnėmis, konkretų laikotarpį vertinančiomis nuostatomis, kurios grindžia ir platesnį istorinį pasakojimą.

Esminis istorinio pasakojimo tikslas yra nacionalinio tapatumo tvirtinimas, tačiau, išgyvenant istorines pervartas, jį pirmiausia pasitelkia valdantysis politinis, akademinis ir kultūrinis sluoksnius savosios valdžios legitimacijai. Todėl dėl istorinio pasakojimo pobūdžio ir niuansų visada vyksta konkuruojančių politinių, kultūrinių ir socialinių grupių kova. Sovietinė nomenklatūra išlaikė valdžią savo rankose, tad istoriniame pasakojime bei asmeniniuose komunistinių veikėjų atsiminimuose esminės yra „tyliosios rezistencijos“ ir „doro darbo Lietuvai“ ideologemos. Kitoks yra tremtinių istorinis pasakojimas, kuriam būdingas aiškus okupacinio režimo ir su juo susijusio kolaboravimo suvokimas. Tas pasakojimas suvoktinas ir kaip tam tikras komunistinės nomenklatūros kaltinimas dėl kolaboravimo ir patirtų tremties bei vėlesnių skriaudų. Dėl istorinių pasakojimų ir juose išskleidžiamos kultūrinės atminties įvairovės kol kas nepavyks į vieną daiktą susieti „skriaudėjų“ ir „nuskriaustųjų“, kad susidarytume bendresnį požiūrį į sovietmečio ir sovietinės okupacijos paliktus simbolius bei ženklus. Juolab, kad pats sovietmečio įvardijimas susijęs su nemenka painiava, kuri ryškėja, kai mes imame klausti – koku metu ir kokioje visuomenėje gyvenome, kaip patys save vadinome?

Į šitaip keliamus klausimus dera atsakyti labai aiškiai – gyvenome tarybų šalyje, augome ir buvome auklėjami kaip tarybiniai žmonės. Vyresnės kartos žmonėms, ypač išgyvenusiems tremtį, skirtumas tarp sąvokų „sovietinis“ ir „tarybinis“ ilgam išliko atmintyje, tačiau dauguma Lietuvos žmonių brendo ir subrendo tarybinės visuomenės aplinkoje, mokėsi tarybinėje vidurinėje ir aukštojoje mokykloje. Ne tiek jau mažai vaikų, gal dauguma, pabuvojo spaliukais, pionieriais, komjaunuoliais, o vėliau dalis jų tapo ir komunistais. Jei

pripažįstame, kad gyvename ir nugyvename vieną savo gyvenimą, kad ir kokias jo pervartas patirdami, tai tas anas gyvenimas įvardytinas kaip tarybinio žmogaus gyvenimas. Nors ir gyvenome okupacijos sąlygomis, tačiau daugumai žmonių tos sąlygos buvo natūrali jų savų gyvenimų aplinka, kurioje galiojo aiškiai suvokiamos bendro gyvenimo taisyklės ir vertybinės bei ideologinės nuostatos.

Žodžiai „sovietinis“ ir „tarybinis“ žymi du kalbos režimus, kurie savaip nusako požiūrį į buvusį istorinį tarpsnį. Sovietine vadinama svetima šalis ir svetimųjų santvarka, o žodžiu „tarybinis“ mes tą santvarką paverčiame sava. Todėl tie įvardijimai svarbūs ne tik asmeninei atminčiai, bet ir politinei valdžiai. Sovietams prieškariui okupavus Lietuvą, ne tik eiliniai žmonės, bet ir naujoji valdžia laikraščiuose ir kalbose svetimųjų atneštą ir primestą santvarką vadino sovietine. Tarybomis buvo vadinamos vietinės organizacijos, pavyzdžiui, steigiamos darbininkų tarybos. Tais laikais Lietuvoje buvo laikomasi tradicijos svetimos šalies realijas vadinti taip, kaip jos įvardijamos toje šalyje. Todėl sovietas žymėjo Sovietų Sąjungos valdžios organą ir sykiu santvarką, o taryba – mūsų, savą instituciją.

Sovietų pakeitimas tarybomis reiškė esminį dalyką – svetimųjų valdžia verčiama laikyti, o po to imama laikyti sava. Suprantama, tas pakeitimas iš pradžių buvo įtvirtintas vartojant viešai, ir tik gerokai vėliau jis įsigėrė į daugelio žmonių sąmonę. Nesunku numanyti, kad šis kalbos režimų pokytis įvyksta lemtingaisiais 1940-aisiais. Tačiau, vartant ano meto komunistinę „Tiesą“, matyti, jog net garbinantieji sovietinę santvarką suvokė ją kilus iš kitur, esant atgabendą ir įdiegtą Lietuvos žemėn.

Liepos mėnesio numeriuose rašoma, kad įvairių Kauno rajonų darbininkai „renka tarybas“, tačiau kalbama apie „Sovietų Lietuvą“. Darbininkai renka savivaldos organą, tačiau politinė santvarka dar nelaikoma sava – ji kol kas sovietinė. Esminę tų žodžių sandūrą ir sykiu keistą prieštarą liudija vadinamojo Liaudies Seimo dokumentai, paskelbti liepos 21 dieną. Seimas patvirtino dvi deklaracijas. „Deklaracijoje apie valstybės santvarką“ teigiama, kad „Lietuva skelbiama Socialistine Tarybų Respublika“ ir „Lietuvoje įvedama tarybų santvarka“. Tačiau „Lietuvos įstojimo į Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos sąstatą“ deklaracijoje kalbama kitaip: „Šitoji santvarka – sovietinė santvarka. Lietuva tapo Sovietų Socialistine Respublika.“ Toje deklaracijoje nutariama „Prašyti Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiąją Sovietą priimti Lietuvos Sovietų Socialistinę Respubliką į Sovietų Sąjungos sudėtį“. Abi deklaracijas pasirašo tie patys žmonės – J. Paleckis ir V. Krėvė-Mickevičius. Atrodo neįtikėtina, kad du rašytojai, vienas jų – klasikas, nepastebėjo savo valstybę vadinantys dviem skirtingais vardais. O gal čia glūdi mįslė, kažkoks vieno jų pranešimas ateities žmonėms, kuris kol kas mums išlieka mįslė?

Pasirodžius įstatymui apie „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos priėmimą į Sovietų Sąjungą“, kalbama apie sovietų valdžią, sovietinius gyventojus ir sovietinę šeimą. Net visiškai įteisinus naująją Lietuvos pavadinimą LTSR bei jos organą Aukščiausiąją Tarybą ir priėmus Konstituciją, buvusi didžioji kaimynė, o dabar jau „sava“ šalis vadinama Sovietų Sąjunga („Tiesa“, 08 26). Naujas – tarybinis – kalbos režimas įtvirtinamas rugpjūčio 28 dieną: „Tiesoje“ jau nebelieka jokių sovietizmų – rašoma „TSRS“ ir „tarybinė visuomenė“. Toks staigus kalbos režimo pasikeitimas verčia daryti prielaidą, kad turėjo būti specialus partinės vadovybės nutarimas išvalyti viešąją kalbą nuo žodžio „sovietinis“ ir pakeisti jį žodžiu „tarybinis“, kurio jau privalėjo laikytis visi žurnalistai ir cenzoriai. Dabar vyksta savaiminis kalbos režimo pasikeitimas, nulemtas naujojo tapatumo kūrimo poreikių. Žvelgdami

į praeitį ir bandydami ją suvokti, sykiu kuriame ir naujas biografijas, naujus savivaizdžius. Tai neišvengiama.

Vartodami žodį „sovietinis“ paryškiname, kad gyvenome primestos prievartinės, svetimos valdžios sąlygomis, tačiau sykiu ir nuslepame tą buvusį savą tarybiškumo bruožą, kuris, manome, jau netinka išsilaisvinusiam žmogui. Kita vertus, toks gyventos praeities pervardijimas įtaigoja, kad visą laiką jautėme primestą sovietišumą ir savaip jam priešinomės, vadinasi, ne tiek stengėmės sugyventi su sovietine valdžia ir gerai gyventi, kiek sugyvendami priešintis. Tačiau klausimas – koks tai buvo priešinimasis ir kiek visuomenės jis apėmė? Gali būti, kad dalis žmonių kaip tik tuo įvardijimu ir aršia kova prieš keletą belikusią sovietinio paveldo ženklų šiuo metu kuria priešinimosi įvaizdį lygiai taip, kaip partinės nomenklatūros atstovai „doro darbo Lietuvai“ idologema įtvirtina savo valdžią.

Lietuvoje keistokai atsisveikinama su praeitimi – stengiamasi ištrinti regimus jos ženklus, visiškai nekreipiant dėmesio, kad valdo iš tos praeities kilęs ir okupacinės valdžios apmokytas valdyti politinis elitas. Politiniam nomenklatūriniam elitui kaip tik nereikalingi jokie su ta praeitimi jį siejantys ženklai. Niekas neabejoja, kad kuo skubiausiai reikėjo apsivalyti nuo visų šėtoniškos valdžios vadų skulptūrų ir juos šlovinusių vaizdinių, tačiau juk visos praeities niekaip nei ištrinsi, nei nuo jos sąmoningai atsiribosi, nes tektų įtvirtinti ilgoką amnezijos tarpsnį. Drįsčiau manyti, kad labiausiai nuo praeities atsiribojama, stengiantis ją kuo aiškiau suvokti – iškeliant jos tamsiąsias puses bei akivarus į sąmonės šviesą, paverčiant tuos akivarus svarstymų ir diskusijų temomis, kurios jau padeda mums išgyventi naujose aplinkybėse kaip savo tapatumą kūrybinėmis pastangomis išlaikantiems individams. Kaip istorinę patirtį suvokiantiems ir savą gyvenimą gyvenantiems Lietuvos žmonėms. Buvusį tarybinį gyvenimą nėra sunku pervardyti sovietine praeitimi, daug sunkiau yra aiškintis, kaip tas pervardijimas veikia mūsų tapatumus, mūsų bendrą kolektyvinę atmintį ir kaip jis padeda politiniam nomenklatūriniam elitui mus valdyti. Graudu ir juokinga, kai buvę pionieriai, komjaunuoliai ir komunistai užsidegę kalba apie sovietinės praeities blogybes, lyg nė neragavę tarybinio gyvenimo. Tačiau visai nejuokinga, kai matai tuos pačius okupacinės tarybinės sistemos atrinktus ir apmokytus žmones sėkmingai išlaikiusius ir stiprinančius savo valdžią.

Žaliojo tilto skulptūros dabartinėmis sąlygomis yra gana keistas ir sykiu daugiaprasmis meninis ideologinis okupacinės valdžios kūrinys. Ne kartą tas kūrinys buvo įvairiomis progomis aptartas, tad paryškinsiu tik keletą, mano galva, svarbesnių dalykų. Skulptūros labai aiškiai rodo, kaip okupacinės valdžios darbai skyrėsi nuo ideologijos. Labai raiškus, vaizdinį pavidalą įgavęs ideologinis naratyvas. Darbininkija, valstietija, karių grupė. Daugiausia darbininkijos. Visi jauni, tad jie yra gyvenimo kūrėjai. Dvi merginos. Kokios gyvenimo sritys atiduotos į tų vaikų ir merginų rankas? Vaikiniai – darbininkai, jų rankose – darbo įrankiai. Merginos, manyčiau, svarbesnės. Viena priglaudusi javų pėdą, o kitos rankose – knygos, intelektualinė ir meninė kūryba, kultūrinė išmintis ir atmintis. Moterims skirta valdyti vaisingumą ir kultūrą. Moterims teikiama prigimtinė kultūros reikšmė. Kita vertus, skulptūrų grupė yra pavyzdinė vadinamojo kičinio, „maskultinio“ socrealizmo apraiška. Tokių apraiškų mūsų urbanistinėje aplinkoje beliko tik kelios. Daugiausia – sovietinių karių palaidojimo vietose.

Paklauskime savęs, ar minėtos ideologinės skulptūrų grupės reikšmės jau visai nebeaktualios? Kuo tos skulptūros neįtinka šiandienai? Suprantama, kariai, nurodantys okupacinę

galia. Tačiau ar tas dvejetas mus bent kiek gąsdina? Vargu. Greičiau domina savo apranga, ginkluote, poza. Visos skulptūros jau įdomios ir pažintiniu požiūriu – rūbais, darbo įrankiais, stovėseną. Todėl galime aiškiau suvokti ne tik politinės galios teigiamą ideologinį reikšmių lauką, bet ir pajėgiame tas reikšmes atsieti nuo ideologinio turinio – imame išvelgti tam tikrą archetipinę struktūrą, kurią pasitelkia visos valdžios. Tai moterystė, jaunystė, žvilgsnis į ateitį. Tačiau pirminis tų reikšmių sluoksniu – darbininkas, valstietė – labai jau kertasi su mūsų išpažįstamomis vertybėmis. Juk siekime ir siekiame kuo greičiau bet kokia kaina praturtėti, visais įmanomais būdais pasididinti paveldėtus sklypus sklypelius. Ar kas šiuo metu imtųsi „projekto“ kurti skulptūrą darbui, valstiečiui ar darbininkui? O gal pensininkui? Tam, kuris buvo negailestingai apvogtas „prichvatizuojuant“ jo sukurtas gėrybes? Neįsivaizduoju. Juk taip ir nesugebėjome per dvidešimt penkerius nepriklausomybės metus sukurti skulptūrų Laisvei ir Išsilaisvinimui, tačiau sugebėjome gerokai „pamelžti“ skulptūrinę Baltijos kelio pamėklę.

Tad tos tarybinių laikų stovyklos savaip atgręžia mus į save pačius – nenorime tokios savi- grąžos. Geriau ištrinsime visus regimus penkiasdešimties okupacijos metų ženklus ir „išsilaisvinsime“. Nesvarbu, kad ir toliau dešimtmečius gyvensime tarybiniais metais kurtoje urbanistinėje aplinkoje ir infrastruktūroje. Joje kuo puikliausiai jaučiamės – visa valdžia tarybiniuose statiniuose, tuose pat kabinetuose. Tačiau taip ir nesugebėjome išsigyventi į gerokai kilmingesnį carinės imperijos paveldą – Vilniaus Gedimino prospektą. Dar nepriau- gome – išsilaisvinome, atiduodami jį ministerijoms, skudurų parduotuvėms, mėsainiams, KFC ir kitokioms užėigoms. Nedaugelis atkreipiamė dėmesį į išraiškingą liudijimą rusų ir lenkų kalbomis, išlikusį ant 39 numeriu pažymėto namo sienos, kad jį statė technikas Kazimieras Cimmermanas ir rangovai N. M. ir L. Godfrydai 1911 metais, ir savo dėmesiu pagerbiame tuos mūsų miestą kūrčius ir puoščius žmones.

Tiltas su skulptūromis yra regimas pavidalas praeitin grimztančio meninio ideologinio „geno“, kuris nepaliaujamai siūlosi būti perskaitytas. Jame užkoduota visa simbolinė žen- klinė anos tikrovės programa, taip pat ir ideologinis valdžios įtvirtinimo pobūdis. Vyresnie- ji dar išlaiko gebėjimą skaityti tokiuos „tekstus“, tačiau jaunimui jie jau neįkandami. O juk ir savo vaikams turėtume perduoti bent jau nuovoką apie tuos okupacijos laikus, kuriuose gy- ventas sovietiniu virstantis savas tarybinis gyvenimas. Mokyti juos skaityti ne tik knygas, bet ir vaizdinius, suvokti praeityje išsisknijusius ir urbanistine aplinka tampančius valdžios įpročius bei ritualus, o sykiu ir priminti, kokie aplinkos ženklai ir pavidalai formavo mūsų, vyresniųjų, savastį. Istorinės pervartos nereiškia, kad nutrūksta gyvenimas, o po to jis iš naujo klijuojamas. Tad derėtų galvoti ir apie gyvenimo tęstinumo ženklus, o tęstinumas kaip tik ir suvokiamas, regint įvairių epochų ženklus bei simbolius ir apmąstant istoriškai konkrečią jų dermę, prieštaringas jų sankabas, kurios ir nurodo istorinių lūžių pėdsakus ne tik aplinkoje, bet ir mūsų atmintyse bei savastyse.

ŠPIŽINIS BURBULAS

Augis Gučas / Architektas, ICOMOS narys

Viešas triukšmas dėl keturių špižinių skulptūrinių grupių ant Žaliojo tilto per Nerį Vilniuje yra neadekvatus. Jis atrodo tarsi sąmoningai surežisuotas visuomenę skaldantis reiškinys – tikras tuščiaviduris, bet sunkus špižinis burbulas, pakabintas jai po kaklu. Panašiai prieš dešimtmetį intelektualų ir kai kurių politikų buvo įjudomas Vilniaus pilies Žemutiniųjų rūmų atstatymas, tai primena ir vėliau sekusią vadinamąją „Garliavos mergaitės“ istoriją.

Kai 1991 m. rugpjūtį po žlugusio pučo nedelsiant iš Lukiškių aikštės buvo pašalinta pagrindinio bolševikų autoriteto stovyla, sykiu buvo sukurta ir paties Sąjūdžio komisija, ganėtinai kompetentingai sprendusi sovietiniu laikotarpiu miesto viešosiose erdvėse pastatytų paminklų ir kitų skulptūrų likimą. Nedelsiant buvo nukelti konkrečias politines asmenybes vaizduojantys monumentai. Tarp jų – Vilnių 1944 m. pakartotinai okupavusio ir po to mūsų Rytrūsiuose žuvusio generolo Černiachovskio palaikai: iš dabartinės Kudirkos aikštės perlaidoti jo tėviškėje Rusijoje, į ten iškeliavo ir paminklas. 1995 m. ir poeto Aleksandro Puškino biustas iš Pilies teritorijos persikėlė į Markučius. Žaliojo tilto skulptūros, kaip turinčios dekoratyvinę, o ne visuomeninę-politinę paskirtį, buvo paliktos stovėti. Po kelerių metų tiltas buvo pripažintas kultūros vertybe, dar po kurio laiko – tvarkytas, restauruotas. Beveik nebeįmanoma nustatyti, kaip išplieskė dabartinės diskusijos, bet jos tokios aštrios, kad argumentų nebesiklausoma. Dalis visuomenės ir jos vardu veikiančių politikų bei valstybės tarnautojų siekia skulptūras nuo tilto nugriauti, kita dalis, taip pat Neklinojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba bei ICOMOS nacionalinio komiteto ekspertų dauguma mano toliau saugoti Žaliąjį tiltą, kaip tos epochos inžinerijos, architektūros ir dailės kompleksinį paveldo objektą.

Negatyvu ir demokratinėje visuomenėje nepriimtina, kad politikai ir atsakingi valstybės tarnautojai, siekdami pageidaujamo rezultato, sprendimus priimančios iš kompetentingų specialistų sudarytos Vertinimo tarybos atžvilgiu ėmėsi politinio spaudimo, o Tarybai nepaklusus – grasinti ją paleisti ir iš nepriklausomos performuoti ir klusniai vykdančią iš viršaus nuleistą valią. Sykiu žiniasklaidoje pasirodė kai kurių žurnalistų, apžvalgininkų, taip pat ir menininkų rašinių, kuriuose Vertinimo tarybos ekspertų, taip pat ir jau mirusių skulptorių atžvilgiu, akivaizdžiai prasilenkiama su dalykinio argumentavimo, profesinės etikos, žmogiško padorumo normomis. Kitaip tariant – bolševikiniiais metodais, prieš bolševikinį paveldą. Skulptūrų pravardžiavimas „balvonais“, „stabais“, „žaliaisiais žmogeliukais“ nieko nepasako apie jų meninę vertę ar vaizduojamų siužetų turinį, o dažnai pasitaikantis vadimas paminklais ar simboliais yra neteisingas. Tai ne paminklai, o dekoratyvinės skulptūros, tai ne simboliai, bet alegorijos, vaizduojančios ano laikotarpio pagrindinių visuomenės socialinių grupių atstovus. Panašaus žanro ir turinio alegorinė dekoratyvinė skulptūrinė grupė puošia 1930 m. pastatyto Valstybės banko Kaune fasadą. O štai skulptūros, vainikuojančios Vilniaus Katedros pagrindinį frontoną, iš tiesų yra simboliai: šv. Elena su kryžiumi

centre – Rusijos globėja, o kraštuose šv. Kazimieras ir šv. Stanislovas – Lietuvos ir Lenkijos globėjai. Ar dar nėra „projekto“ jas nugriauti?

Peržvelgdami iš sovietinio laikotarpio Vilniaus viešosiose erdvėse likusias skulptūras, matome, kad simbolių prasmę Vilniuje turi tebestovintys rašytojų – Žemaitės ir ypač Petro Cvirkos – paminklai. Tačiau ypatingai pažymėtina J. Mikėno skulptūra „Pirmosios kregždės“, stovinti greta Nacionalinės galerijos. Skirta sovietinei kosmonautikai pašlovinti, ji yra labiau prisitaikėliška ir apsimestinė nei tilto figūros, o teritorijos tvarkymo priemonėmis jai sukurtas tarsi altorius po atviru dangumi, nors, iš Konstitucijos prospekto žiūrint, juokingai matyti tik jos figūros viršutinė dalis. Gal pirma nugriaunam šį monumentą? Jei nepriimtinas vadinamojo socialistinio realizmo kiek dirbtinis optimizmas, atsispindintis Žaliojo tilto skulptūrose, tai ką tąsyk veikia tuo pačiu metodu sukurtas, tos pačios ideologijos, nors ir kiek aukštesnio meninio lygio, „Žvejas“ Klaipėdoje? Pradėję griauti, kur sustosime? Tomas Venclova vieną laišką, kuriame buvo kalbama apie šią problemą, man asmeniškai baigė žodžiais: „...Taigi esu prieš Žaliojo tilto „pertvarkymą“ – jeigu jis įvyks, kada nors jo mums bus gėda.“

Pabaigai: griovimas yra destruktvyti, demoralizuojanti, pakertanti kūrybingumą veikla, ji priimtina tik kraštutiniais atvejais. Geriau būtų koncentruotis į kūrybą ir dėti pastangas į tai, kad tai, ką darome dabar, būtų aukšto lygio ir teisingiau nei praeityje. Dabar juk niekas nebetrukdo – nei primastos ideologijos, nei kanonai. O šis Žaliojo tiltas – jau tik vis tolsiančios praeities paminklas, praeities, kuri panašiu pavidalu niekada nebesugrįš.

2015 m. kovas

Prof. Albinas Kuncevičius

Ne viskas taip paprasta. Mes, Valstybinė kultūros paveldo komisija, jau anksčiau balsavome, kad šitie paminklai ant Žaliojo tilto turėtų likti. Surengėme šią mokslinę konferenciją. Valstybinė kultūros paveldo komisija yra įstatymu paskirtas ekspertas Seimui, Vyriausybei, Prezidentui. Kitas šios konferencijos rengėjas – Kultūros ministerija. Mes čia galim šnekėt, kiek norim, bet, kaip buvęs paminklosaugos biurokratas, galiu konstatuoti, kad pirmiausia kultūros politiką vykdo Kultūros ministerija, kurios bent tris atstovus matau, o tiesiogiai šią politiką įgyvendinančių Kultūros paveldo departamento žmonių – ne.

Sprendimas dėl Žaliojo tilto skulptūrų bus priimtas pagal LR nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos įstatymą, t. y. tai padarys Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba. Ją sudaro patvirtinti (paskirti, bet ne išrinkti) ekspertai. Kas galėtų paneigti, jog, jei pirmoji tokia vertinimo taryba, kurios tik vienas narys (jos pirmininkas) pasisakė už tai, kad skulptūras reikia nuimti, o kiti – kad reikia palikti, tai naujai patvirtinta, kitos sudėties Vertinimo taryba balsuos jau visiškai kitaip, t. y. beveik vienbalsiai, kad skulptūras reikia nuimti.

Išklausius kai kuriuos pranešimus, matyti, kad neabejotina, jog kuo paminklas senesnis, tuo jis vertingesnis. Bet tai neabejotinai tinka gal tik archeologijai. Paminklų saugojimo kriterijai irgi keičiasi. Kažkada Paulių Galaunę kritikavo tuometis prieškario švietimo ministras, kuris sakė: „Baigėm su dvarais, nereikia ir jų kultūros.“ Dabar tuos dvarus saugome. Sovietiniais laikais vėl visko buvo. Kai kurių objektų politizavimas ir įtraukimas dabar

tapo pliusu. Kai aš jaunystėj studijavau, žinojau, kad Pylimo gatvėje, kur dabar Naugarduko skveras, buvo kažkokio revoliucijos mitingo vieta. Dabar šią išlaikytą, neužstatytą vietą saugome kaip Vilniaus malkų turgavietę.

Tačiau su sovietiniais ir politizuotais paminklais turime problemų. Kiek mes saugosim Petro Cvirkos paminklą? Kultūros paveldo registre tokių yra bent keli (gimtinė, kapas, paminklas). Pacituosiu Vytautą V. Landsbergį: „Neteisinant išdavikiško K. Kubilinsko poelgio, mokyklose visgi privalu dėstyti jo poeziją, kartu pateikiant ir istorinį-biografinį kontekstą. Geresnės (paradoksalios) psichodramos nesugalvosi – žudikas ir vaikų poetas. O juk meno užduotis ir yra išmokyti mąstyti ir atleisti. Savo istorijai, t. y. – sau. Ne tik mokytis spalvinti juodai baltai.“ Gal toks vertinimas ir siūlymas tiktų ir šioms sovietinio meno skulptūroms? Grįžtant prie Kultūros ministerijos ir Kultūros paveldo departamento buvusio ir būsimo sprendimo, svarbu gerai pagalvoti ir nedaryti klaidų. Biurokratine ir įstatymine prasme sprendimą dėl aptariamų skulptūrų priims ne Valstybinė kultūros paveldo komisija, o tik Kultūros paveldo departamento paskirta (parinkta ir Viešųjų pirkimų būdu nupirkta) Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba.

Dr. Elona Lubytė

Pritariu iki pietų išsakytiems kolegų siūlymams ieškoti būdų ne griauti / naikinti, o išsaugoti ir šiuolaikiškai / aktualiai kontekstualizuoti „nepatogų“ paveldą. Juolab, kad šioje srityje turime sėkmingų pavyzdžių – LSSR revoliucijos muziejaus rekonstrukcija į Nacionalinę dailės galeriją. Kartu akivaizdu, jog susidariusi situacija sietina su mūsų kultūros politikos vertybinėmis nuostatomis. Jas taikliai nusako permainas griuvus Berlyno sienai Rytų ir Vidurio Europoje tyrinėjančios serbų kultūros vadybos ir politikos tyrinėtojos Milenos Dragisevič-Šešič pasiūlytas tautos emancipacijos kultūros politikos modelis, „kuris būdingas buvusioms kolonijoms ir taikomas daugelyje posovietinių Rytų Europos šalių (tarp jų ir Lietuvoje – E. L.). Jo pagrindinis bruožas – nacionalinių kultūros tradicijų, užgniaužtų kolonizacijos ar okupacijos, įtvirtinimas ir plėtra. Tai neretai skatina kultūros „uždarumą“ ir nacionalizmą, netgi šovinizmą, kai atmetamas visas okupacinio laikotarpio menas, ignoruojama mažumų kultūra, taip pat jau egzistuojantis ar atsirandantis šalyje alternatyvus, eksperimentinis menas. Daugelyje tokių šalių susiklosto priešprieša tarp europietišškai orientuotos mažumos (nacionalinio elito) ir tradicinėje kultūros terpėje gyvenančių gyventojų daugumos: kyla naujų konfliktų tarp elitinio kultūros modelio, orientuoto į universalias kultūros vertybes, ir populistinio modelio, orientuoto į nacionalines vertybes <...>“ (Dragisevič-Šešič M. Kultūros vadybos įvadas, *Kultūros aktualijos*, 1998, Nr. 5–7, p. 16). Bėda ta, kad šių dienų Lietuvos politikai žvelgia į kultūrą, kaip politinio įvaizdžio prieš rinkėjus kūrimo / formavimo instrumentą. Juk diskusijos apie Žaliojo tilto skulptūras kyla / suaktyvėja artėjant rinkimams!

Žvelgdama iš muziejinių pozicijų, ypač atliepiant šių dienų politinio gyvenimo aktualijas (kai dekoratyvinių, ne memorialinių skulptūrų nukėlimas gali dar labiau supriešinti visuomenę), manau kad skulptūras derėtų ne nukelti, o vietoje sutvarkius / restauravus inicijuoti viešas diskusijas apie jų kontekstualizavimą. Juolab, kad skulptūrų sutvarkymas, menamo pavojaus praeiviams panaikinimas technologiškai įmanomas, įgyvendintinas

pasitelkus naujas špyžiaus suvirinimo technologijas, bendradarbiaujant Prano Gudyno restauravimo centro specialistams ir Vilniaus dailės akademijos skulptūros ir restauravimo katedroms.

Pasisakymas dėl „Žaliojo tilto“ skulptūrų moksliniame seminare NDG / 2015 04 02

Leonardas Vaitys

Nemažai kalbėjau ir rašiau apie tai, atrodo, nesunkiai galėčiau improvizuoti, išgirdęs ir šios dienos prelegentų mintis. Tačiau šito nedarysiu, prisimindamas metro F. Fellinio žodžius: „Negalima improvizuojant keisti kruopščiai apgalvoto scenarijaus, taip rizikuojant prarasti esminius dalykus.“ Taigi ir aš perskaitysiu savo scenarijų, galvodamas, kad tai yra aktualiausia. O ir pasiektas amžius pagaliau suteikia asmeninės laisvės pojūtį, nes nebereikia atsisąvelgti į partijos draugus ar kokius nors viršininkus, sakant tai, ką galvoji.

Kaip sako mano mylimas benediktinų vienuolis A. Griunas savo knygoje „Labas, senatve“: „Neturėdami ką prarasti, pagyvenę žmonės yra atviri tikrai dalykų esmei, tad sėkmė lydės tik tuomet, kai priimsime save su viskuo: su savo laimėjimais ir nesėkmėmis.“ Kai priimsime ir šį tiltą, įamžinusį tam tikrus laimėjimus ir didelę nesėkmę. Neverta čia kalbėti apie didį meną – politizuotas menas, teigiantis vieną tiesą, – nususintas menas, vis dėlto tikroviškai ir deklaratyviai atspindintis laikotarpį, menininkus ir pozuojančius žmones.

Šiandien jau tiksliai žinome, kad viena iš pozavusiųjų skulptūroms, buvo reto grožio moteris, pavarde Tulevičiūtė, kuri ilgai tapo žymia Lietuvos keramike. Jeigu čia būtų sportinės tematikos kompozicija, joje neabejotinai būtų išvydę ir jos seserį – nuostabią Gražiną Tulevičiūtę, pasaulio krepšinio čempionę, TSRS rinktinės narę. O šalia keramikės kompozicijoje galėjo stovėti gal Justinas Marcinkevičius, o gal Marcelijus Martinaitis ar dar dešimtys iš skurdo atėjusių Lietuvos kultūros brankmenų.

Tai – nors ir gūdaus laikotarpio neabejotini laimėjimai, bet ne meninės išraiškos pasiekimas. Pasiekti tokį atviro tiesiakaktiško, socialistinio bei realistinio meno lygį „Žaliojo tilto“ skulptoriams, įgijusiems išsilavinimą europietiškoje mokykloje, buvo sudėtinga. Tai jokių būdu nėra tokio lygio menas, kurį šie skulptoriai galėjo pademonstruoti laisvės sąlygomis, kad ir kurdami primestos tematikos kūrinius. Užtenka



1. B. Pundzius „Karžygiai“, Kauno Karininkų ramovė

pamatyti šių dailininkų ikikarinę kūrybą, (pav. 1, pav. 2) ir palyginti su stalinistinio laikotarpio ar lengvesnės prievartos formos – viso socialistinio periodo kūryba – tai tiesiog skirtingi žmonės. Iš tiesų tai yra vieni žymiausių Lietuvos skulptorių. Tokie jie išliks ir įeis į mūsų kultūros istoriją. Tas laikotarpis, kai teko „kurti“ ne tai, kas artima tau pačiam, kas artima tautos mentalitetui, kuo tu pats tiki, o tai, ko reikalauja diktatūra, to meto menininkams buvo katastrofiškas dvasinis išbandymas, už kurį baisesnė gali būti nebent tremtis ar mirtis.

Suprantama, kad iš keturių skulptūrinių kompozicijų labiausiai nervina Raudonosios armijos kariai, beje, nuplodyti neabejotinai talentingiausio, charizmatiško Broniaus Punziaus, išvadavę didžiąją Europos dalį, kartu su Lietuva, nuo abejotinos hitlerinės perspektyvos, ir pasiėmę mus, mažiukus, kaip karo grobį, o didesnius pavertę vasalais.

O gal galėjome neturėti šių skulptūrų apskritai? Jeigu 135 tūkst. Lietuvos kariuomenė kartu su 12 tūkst. internuotų lenkų karininkų su visa ginkluote, su 150 tūkst. mobilizacijos pakviestųjų 1940 metais būtume atradę bent vieną iš 40-ies smetoninių generolų, pakėlusius šią realią jėgą prieš sovietinę imperiją. Juk ir strategija generaliniame štabe buvo parengta – per dvi tris savaites, košiant prastai parengtą, primityviai ginkluotą Raudonąją armiją, atsidūrė Mogiliove ir paskui kaunantis trauktis mėnesius, gal metus, taip sulaukiant tiesioginės dviejų agresorių konfrontacijos (žodinis Lietuvos kariuomenės generalinio štabo ginkluotės aprūpinimo departamento viršininko, pulkininko V. B. Aleksio liudijimas).

Karas tikriausiai pasibaigtų taip, kaip baigėsi, tačiau Jaltaje ir Potsdame mūsų akcijos būtų visiškai kitos. Tikriausiai būtume ne okupuoti, o vasalizuoti. Tai būtų padėję sulaikyti ir apsaugoti piliečius nuo emigracijos ir trėmimų, nuo didvyriškos, bet pasmerktos partizaninės kovos, jau nekalbant apie nacionalinę savigarbą ir mūsų statusą Europoje.

Bet kur tau, kai pats vyriausiasis vadas jau brido per upelį. Apmaudu, „Nėra ko stebėtis, ponai, kad sąžinės priekaištus galima paveldėti. Kaip ir viską, brangūs ponai, turime paveldėti, nes priešingu atveju tai, kas įvyko, nuolat kartojasi. Negalima iš paveldo rinktis vien tai, kas mūsų neslegia“, – Wiesław Mysłowski, iš „Traktato apie pupelių gliaudymą“. O deklaruoti tokią nesąmonę kaip moralus paveldas, iš tikrųjų tėra gryniausia demagogija. Liūdna, kad tai sklinda iš paveldosaugininkų lūpų. Dešimtmečiais, be jokių rotacinių ribų užsisėdėję kėdėse, visą dabartinę savo energiją skiria politinėms orų prognozėms atspėti, taip toleruodami vertinimų diletantizmą.



2. J. Mikėnas
„Rūpintojėlis“
(fragmentas)

Patikint vertinimą ne profesionalams, o aktyviems populistams – tarsi visuomenei, atsitinka pamokanti paminklo tremtiniams Naujojoje Vilnioje istorija. Konkurse jam sukurti pirmąją premiją laimėjo M. Navakas su genialiai paprastu ir prasmingu darbu – masyvus akmeninis kryžius ant akmeninės platformos, išvežamas iš Lietuvos kiek pasisukęs, tarsi atsisveikindamas su Tėvyne (pav. 3). Garantuoju, realizuotas šis darbas būtų pastebėtas visos profesionaliosios pasaulinės spaudos, kuri senosios demokratijos šalyse formuoja visuomenės ir netgi politikų nuomonę. Mūsųose liaudies aktyvistai sugebėjo prastumti deklaratyvų, tačiau „suprantamą“ estetinį kičą (pav. 4), taip neigdami profesionalų nuomonę. Nieko nepavyks ir su Lukiškių aikšte.

Ir dar vienas galimas aspektas, jeigu visgi pavyktų skulptūras panaikinti, jį man suponavo L. Donskio interviu kažkuriame TV, dėl galimo A. Smetonos paminklo: „Neužmirškite, – pasakė L. Donskis, – kad Smetona Europai visų pirma yra diktatorius.“

Kaip pasižiūrės į mus Europa, kai nugriausime Raudonosios armijos karius, išgelbėjusius vadovaujančią Europoje išrinktąją tautą nuo jos fašistinio galutinio klausimo išsprendimo? Nusiraminkime, užgniauškime savyje sąžinės kartėlį, akivaizdu, kad didvyrių žemėje toli gražu ne visi tokie buvome, tai mūsų tikrovės atspindys – paveldas.

Mūsų laukia daug darbų, įamžinant šio paveldo akimirkas, patikėkime tais, kuriais privalu pasitikėti – profesionalais, kitaip galima tikrai diktatūroje.

Išlaisvėkime pagaliau.

„Tikrai laisvas žmogus tampa tik tada, kai priima visą tiesą apie save ir išdrįsta ta tiesą gyventi“ – Popiežius Pranciškus.

AMEN



3. Konkursą paminklui tremtiniams Naujojoje Vilnioje laimėjęs M. Navako projektas



4. Esamas paminklas tremtiniams Naujojoje Vilnioje

Dr. Salvijus Kulevičius

Pabandyčiau į situaciją pažvelgti iš Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos perspektyvos. Esu penktosios vertinimo tarybos narys ir norėčiau pasidalyti keliomis išvargomis. Vertinimo tarybos nariai vadinami ekspertais, t. y. savo srities specialistais. Tačiau kiek tie ekspertai ir specialistai šiandien yra laisvi spręsti paveldo vertinimo klausimus? Matome poziciją, Žaliojo tilto skulptūras laikančią sovietmečio simboliais. Problema, kad šios pozicijos atstovai savo siekiams įgyvendinti naudoja tos pačios sovietinės epochos metodus, nuo kurios jie tariasi besiginantys ar bėga. Vertinimo tarybos lyg ir savarankiškai, remdamosi savo narių profesine kompetencija bei visuomenine pozicija, turėtų priimti sprendimus. Tačiau lemiamų sprendimų išvakarėse pasirodo Kultūros ministerijos direktyviniai dokumentai, tiesmukai nurodantys, kas vertintina kaip paveldas, o kas – ne. Kam reikalingos tarybos, kai viską galima išspręsti tokiais sovietinės dvasios raštais-direktyvomis? Retorinis klausimas. Tai iš esmės pažeidžia vertinimo tarybų reikalingumo ir prasmės principą. Vertinimo tarybos buvo paprašytos išsakyti savo poziciją minėto dokumento turinio klausimu. Tarybos tą nuomonę išsakė. Nuomonė buvo kritiška, nes dokumentas (kuris, ne paslaptis, skirtas vienam konkrečiam atvejui) išbalansuoja jau, atrodo, nusistovėjusias kitų sovietinių objektų, kaip potencialių Lietuvos valstybingumui priešiškų propagandos sklaidos priemonių, „užkardymo“ praktikas. Deja, netrukus sužinota, kad visa tai buvo beprasmiška – galutinis sprendimas dėl direktyvos buvo priimtas dar prieš užklausiant nuomonės.

Ministro pasirašytas dokumentas pilnas paradoksų. Pagal šį dokumentą, vienos Antrojo pasaulinio karo sovietinių karių kapinės, jei jose matome raudoną žvaigždę, negali būti laikomos Lietuvos Respublikos paveldu. Kitos sovietinių karių kapinės, jei jose tokios žvaigždės nėra, ji buvo nuimta ar nupūsta vėjo, jau gali būti laikomos paveldu. Esama ir žydų masinių žudynių vietų, kuriose stovi paminklai su sovietinėmis žvaigždėmis. Jei seksime direktyva – šioms vietoms taip pat turi būti panaikinta teisinė apsauga, objektai nebelaikomi paveldu. Vienas raštas, vienas parašas, o kiek kvailysčių ir bėdų.

Žaliojo tilto skulptūrų atvejis išryškina ne tik ideologines, mentaliteto, bet ir opiausias Lietuvos paveldosaugos sistemos bėdas. Esmė – iki šiol nėra parengta paveldo vertinimo strategijos. Skirtingos vertinimo tarybos tuos pačius klausimus sprendžia nevienodai, nėra jokios prielaidos ar instrumento bendram susitarimui. Čia veikia tik kolegiški ar profesinės garbės, bet ne paveldosaugos sistemos ir strategijos ryšiai.

Minėti ryšiai taryboms padeda surasti tarpusavio susitarimą. Ir kai tik toks susitarimas pasiekiamas, pasipila nurodymai iš viršaus, sujaukiantys tvarką ir sukeliantys naują sumaištį.

„NEPATOGŪS“ TOTALITARIZMO ŽENKLAI XXI A. VILNIUJE

Dr. Skairda Trilupaitytė

Vilnietiškoji Žaliojo tilto skulptūrų apkalta¹ prasidėjo prieš penkerius metus, kai valdininkai 2010 m. pradžioje ėmė nuogąstauti, jog skulptūros „visiškai surūdijusios“, ir jas būtina kuo greičiau taisyti. Pagal įstatymus savivaldybė privalo prižiūrėti šiuo metu valstybės saugomą paveldą, skelbdama viešus konkursus remonto darbams. Tačiau ekspertams buvo akivaizdu, kad techninė remonto darbų pusė bus komplikauta – juk mūsų šalies įmonėms akivaizdžiai trūksta darbo su tokiais objektais patirties. Svarstant, kaip reikėtų renovuoti apgailėtinos būklės figūrines grupes, prasidėjo ginčai, ar jos yra „rusų“, ar „mūsų“ (pagal tuo metu viešojoje erdvėje kilusią dilemą).

Atmosferą periodiškai pakaitindavo ir Rusijos ambasada, vis pasiūlydavusi remonto darbų ir neabejotiną patirtį šioje srityje turinčių rusų specialistų paslaugas. Lietuvos pusė tokius siūlymus, žinoma, apdairiai atmetė – Vilniaus meras Vilius Navickas situaciją komentavo taip: „Sovietų ant Žaliojo tilto užrioglintas mumijas rementuosime patys.“² Nepaisant antipatijos totalitarinei praečiai ir šios praeities ženklams, paveldo iškelti iš sostinės (ar juolab naikinti) valdžios atstovai nesiruošė.

2010 m. lapkričio mėn. paveldosaugininkai ir teisininkai taip pat pabrėžė, jog kareivių skulptūrinėje grupėje matomas kūjis su pjautuvu nepažeidžia sovietinių simbolių draudimo įstatymo, mat pastarasis netaikomas kultūros vertybėms.

Tais pačiais metais leidinyje „Naujasis Židinys-Aidai“, apžvelgdama Žaliojo tilto diskusijų peripetijas ir menininkų sugalvotus sprendimus, kiek ironiškai klausiau: „Ar jau metas Žaliojo tilto studijoms?“³ Šis iš esmės retorinis klausimas, arba Žaliojo tilto „problema“, nuo to laiko įgavo vis didesnį pagreitį. Politiniai vertinimai suaktualino ne tik paveldo, bet ir daugialypio tapatumo klausimus tarp teoretikų⁴. Panašiai kaip ir atgavus nepriklausomybę (kai įtemptai ginčytasi apie tai, ar represiniam politiniam režimui atstovavę totalitarinio

¹ Žodį „apkalta“ šiuo atveju „pasiskolinu“ iš kolegės Elonos Lubytės, išsamiai aptarusios garsiosios Vlado Urbanavičiaus skulptūros „Krantinės arka“ Vilniuje kontroversijas žiniasklaidoje. Žr.: Lubytė, E. (sud.). *Vieno projekto apkalta: VEKS 2009 Viešųjų erdvių humanizavimo programos Neries krantinės skulptūrų istorija*. Vilnius: Tarptautinės dailės kritikų asociacijos (AICA) Lietuvos sekcija ir VDA UNESCO kultūros vadybos ir kultūros politikos katedra, 2011.

² Urbonaitė, I. „Vilniaus vadai nesutaria: Žaliojo tilto skulptūros – mūsų ar rusų?“, *www.delfi.lt*, 2010 02 09.

³ Trilupaitytė, S. „Ar jau metas Žaliojo tilto studijoms?“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 12, 2010.

⁴ Wittig-Marcinkevičiūtė, E. „Kultūros paveldas ar tautos pasirinkimas? (diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų)“, *Kultūros barai*, Nr. 12; Dementavičius, J. Atsiminti negalima užmiršti: paminklų politiškumo klausimu. *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

meno kūriniai turi „teisę“ likti viešosiose miestų erdvėse), skulptūros vėl įaudrino visuomenę. Savo nuomones apie jas išsakė ne vien akademikai ir politikai, bet ir garsūs žurnalistai, menininkai, teisininkai, studentai ir kitų socialinių sluoksnių bei profesijų atstovai. Viešojoje erdvėje buvo plačiai aptarti Žaliojo tilto figūrų „šalininkų“ bei „priešininkų“ argumentai, todėl šiandien užtektų nebent pridurti, kad nuo antrojo XXI a. dešimtmečio vidurio šis klausimas vis labiau smelkėsi ir į socialinius tinklus, o sovietinės praeities vertinimas tampa vis jautresne tema.

Skulptūrų šalininkai ne sykį teigė, kad tilto skulptūros yra dekoratyviniai specifinių istorinių laikotarpį atspindintys objektai, neturintys nieko bendra su ideologine totalitarinės prievartos mašina, tačiau kai kurios šiuolaikinės analogijos rodo, jog būtent figurinė sovietmečio skulptūra mieste gali tapti ir politiniu reikalu⁵. Problemų ilgą laiką lyg ir nekėlus ant postamento iškelta aprūdijusių kareivių grupė gali paskatinti kovas būtent dėl ideologijos. Naują požiūrį į kultūrinę atmintį, deja, provokuoja ne atminties politikos tyrinėtojai, bet, pavyzdžiui, egzotiškais totalitarinio meno figūromis susižavėję vakarietišku televizijų atstovai⁶, skandalingi (t. y. akivaizdžiai ir Lietuvos įstatymus neatsižvelgiantys) Rusijos ambasados atstovų pranešimai, netgi naujaisi įvykiai Ukrainoje⁷. Būtent po Rusijos invazijos į Ukrainą skulptūrų priešininkai jose išvėlgė laisvei simboliškai (vėl) grasinančias stovyklas. Pašnekovus įelektrina neatsargiai arba tyčiomis paleistos etiketės („balvonai“), naujas suvokimo gijas brėžia netgi mažai ką bendra su konkrečiomis skulptūromis turintys palyginimai. Pastarieji įteisina ir vis naujesnes santykio su praeitimi konfigūracijas – skulptūros pozityviai arba negatyviai pradėtos lyginti ne tik su netoliese Neries krantinėje iškilusiu moderniu „vamzdžiu“, bet ir su „blogais“ Valdovų rūmais, „ksenofobu“ V. Kudirka, „bevilniškais“ Lukiškių aikštės sprendimais, europinio multikultūralizmo projektais ar net su Vilniaus miesto erdvėms visai nebūdingais dalykais⁸.

Tai, jog totalitarinio laikotarpio ženklų viešojoje erdvėje vertinimas nebūna sklandus ar vienaprasmiškas, savaime nekelia nuostabos. Pavyzdžiui, ideologijos prigimtį nuolat analizuojantis garsus slovėnų filosofas ir viešasis intelektualas Slavojus Žižekas kalbėjo apie tai, kad Kubos revoliucionierius Che Guevara, kurio atvaizdas ilgą laiką buvo iš pažiūros ne daugiau nei postmodernistinė ikona ar vartotojiškoje visuomenėje įsitvirtinęs neutralus prekės ženklas, ne taip seniai aktualizuotas kitokioje šviesoje. Naujesni istorikų tekstai įspėjo, jog revoliucionierius „taip pat buvo šaltakraujis žudikas, režisavęs valymus Kuboje

⁵ Kultūros teoretikė Rasa Baločkaitė aptarė šio pobūdžio binarinės argumentacijos ypatumus. Žr.: Baločkaitė, R. *The New Culture Wars in Lithuania: Trouble with Soviet Heritage*, *Cultures of History*, 2015. Prieiga per internetą: <http://www.cultures-of-history.uni-jena.de/debating-20th-century-history/lithuania/the-new-culture-wars-in-lithuania-trouble-with-soviet-heritage/#fn-text28>.

⁶ Lietuvos žiniasklaidoje pastebėta, jog 2013 m. rudenį vykusio Rytų partnerystės viršūnių susitikimo proga Didžiosios Britanijos transliuotojas, BBC kanalas, parodė reportažą iš Vilniaus, mūsų miestą pristatydamas būtent Žaliojo tilto skulptūromis (stambiu planu ekrane neatsitiktinai rodytos dviejų sovietų kareivukų galvos). Užsienio žiniasklaidoje ne sykį pasigirdavo mintis apie lietuvišką trauminę istorinę patirtį, kuri dėl skulptūrų daro įspūdį nuolat Žaliąjį tiltą fotografuojantiems ar filmuojantiems užsieniečiams.

⁷ 2013 m. gruodžio mėn. audringų politinių įvykių sukūryje nuvirtus Lenino paminklui Kijeve, Lietuvos žiniasklaida netruko paminėti, jog „sovietines Vilniaus Žaliojo tilto skulptūras gali ištikti Kijevo Lenino paminklo likimas“ ir pan.

⁸ Wittig-Marcinkevičiūtė, E. „Kultūros paveldas ar tautos pasirinkimas? (diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų)“, *Kultūros barai*, Nr. 12, 2010.

1959-aisiais“. Reikšminga, kad šie išpėjimai pasirodė tuo metu, kai, pasak Žižeko, „visa-
me pasaulyje prasidėjo nauji antikapitalistiniai sukilimai, ir jo ikona vėl tapo pavojinga. Su
antrašte „Lenkų ministrė nori uždrausti marškinėlius su Leninu ir Guevara“ *Europe News*
2009 m. balandį pranešė, kad „Lenkijos lygių galimybių ministrė nori išplėsti fašistinės ar
totalitarinės propagandos draudimą, įskaitant knygas, rūbus ir kitus dalykus“. Lenkų pro-
fesorius Wojciechas Roszkowski teigė pritariantis tokiam sprendimui nes „komunizmas
buvo baisi kruvina sistema, nužudžiusi milijoną aukų. Labai panaši į nacionalsocializmą.
Nėra jokio pagrindo vertinti šias sistemas – ir jų simbolius – skirtingai“⁹.

Tarp Lietuvos istorikų tuo metu ryškėjo diskusijos apie Lietuvos ir Rusijos atminties kul-
tūros karus, o 2010 m. LR Parlamentas papildė Baudžiamąjį kodeksą straipsniu, numatan-
čiu bausmę už Sovietų Sąjungos ar nacistinės Vokietijos nusikaltimų neigimą ar pritirimą
jiems (tuo būdu buvo tarsi tęsiama jau anksčiau pradėta politika, kai 2008 m. LR Seimas
priėmė įstatymą, kuriuo draudžiama viešai demonstruoti sovietinius ar nacistinius sim-
bolius¹⁰). Kita vertus, šiandien kalbama ir apie „mažąsias istorijas“, suteikiant balsą tiems
seniesiems vilniečiams, kurie minimose skulptūrose mato ne baugius simbolius ar galimai
atgysiančios prievartos ženklus, o sau artimus žmones. Apie tai viešai prabilta 2015 m.
pradžioje, kai išgirdome, jog ant tilto vaizduojama valstietė su rugių pėdu buvo sukurta
pagal žinomo vilniečio fotografo Andriaus Surgailio motinos – grafikės Aspazijos Vaivadie-
nės-Surgailienės – atvaizdą; kaunietės Irenos Jadvygos Naujokienės teigimu, darbininko
skulptūrai dar studentu būdamas pozavo jos (neseniai miręs) vyras. Artimieji prisiminė,
kad Juozo Mikėno kurta studentės skulptūra vaizduoja (taip pat neseniai mirusią) kerami-
kę Elę Tulevičiūtę-Venckevičienę – žinomo skulptoriaus jaunystės meilę¹¹.

Vis dėlto, diskutuojant apie Žaliąjį tiltą, „nusveria“ ne autopoetiniai menininkų apmąstymai,
kultūros teoretikų peršamas požiūris ar individualūs prisiminimai. Prieš penkerius metus ti-
kėjau, kad būtent elementarios buitinės ir techninės priežastys lems ir „laikiną rekonstruoti-
nų skulptūrų nuėmimą nuo Žaliojo tilto“ (kaip viešai teigta dar 2010 m.)¹². Deja, savivaldybės
nuo to laiko skelbti penki konkursai skulptūroms remontuoti buvo nesėkmingi – Lietuvoje
taip ir neatsirado bendrovių, norinčių tokiame konkurse dalyvauti. Sekdami diskusijų šuo-
rus, galėjome suprasti, jog rimti, ironiški, netgi skandalingi „pranešimai“ ar meninės idėjos,
taip pat ir neutralesnio pobūdžio abstrakti kolektyvinė (at)mintis kinta ir papildo viena kitą,
o viešojoje erdvėje netolygiai besikeičiantis požiūris nepriklauso nuo „teisingu“ posovietinės
visuomenės sąmonėjimo procesų. Vis dėlto konkrečiai šiame straipsnyje man įdomesnis ne
artikuliuotas santykis su sovietmečio praeitimi, bet konkrečių politinių įvykių (pvz., rinkimų)
keliamos aistros ir jas lydintys techniniai bei teisiniai sprendimai.

Politikai ir politinės grupuotės paprastai kaupia simbolinį kapitalą, kuris gana lengvai
užsiauginamas, propaguojant arba priešinant atgarsio sulaukiantiems klausimams, iš-
jungiant į plataus masto kampanijas ir pan. Juk viešieji ryšiai ir propaganda šiandien yra

⁹ Žižek, S. *Iš pradžių kaip tragedija, po to – kaip farsas*. Kaunas: Kitos knygos, p. 75, 2013.

¹⁰ Tokių simbolių draudimas įsigaliojo 2008 m. birželio mėnesį.

¹¹ Gudavičiūtė, D. „Žaliojo tilto skulptūrose vilniečiai regi savo artimus žmones“, *Lietuvos rytas*, 2015 01 26.

¹² 2010 m. pradžioje Vilniaus vicemero išreikštas rūpestis jau tuo metu vertė suklusti: „Negalime rizikuoti praeivių
gyvybe, nes šiuo metu ypatingai viena skulptūrinė kompozicija yra labai prastos būklės, kurią dar pablogino šių metų
šalčiai“. Žr. Urbonaitė, I. „Vilniaus vadai nesutaria: Žaliojo tilto skulptūros – mūsų ar rusų?“, *www.delfi.lt*, 2010 02 09.

tiesiog „privalomas“ dalykas bet kuriam politikoje veikiančiam asmeniui. Štai prieš 2011 m. vasarį vykusius savivaldybių rinkimus gan aktyviai viešosios erdvės kultūrinio įprasminimo klausimais ėmė reikštis Lietuvos rusų sąjunga, kuri siūlė Vilniuje pastatyti paminklą Rusijos carui Petriui I, karvedžiui Michailui Kutuzovui, rusų aktoriui, muzikantui, poetui Vladimirui Vysockiui, aktoriui, režisieriui Sergejui Bodrovui arba rusiškam suvenyrui – matriškai. Teigta, jog kandidatūros buvo atrinktos apklausus žmones sostinės gatvėse, taip pat buvo galima siūlyti savo variantą. Šiuo atveju nesunku suprasti, pvz., dienraščio „Lietuvos rytas“ anuometinio redaktoriaus Rimvydo Valatkos emocionaliai reikštą pasipiktinimą populistine Rusų sąjungos retorika: „Jei įsileidi kiaulę į bažnyčią, tai ji ir ant altoriaus užlips“, – sako tautos išmintis. Kartu su leniniais ir černiachovskiais laiku nenuėmę nuo Žaliojo tilto meninės vertės neturinčių raudonarmiečių ir kolchozninkų stovyklų, sulaukėme už tai pelnyto naujo akibrokšto. Rusų sąjunga įsigėdė paminklais Vilniuje pagerbti okupantus carą Petrą bei generolą M. Kutuzovą, dar aktorių S. Bodrovą, kurio herojai filmuose šaltakraujiškai žudo „kaukazietiškos tautybės“ asmenis, ir matrišką. <...> Daug kam Vilniuje būtų galima pastatyti paminklą.“¹³

Jei tik leistume iš savęs tyčiotis Kremliaus tėvynainių „soborų“ dalyviams, kurie lyg pagal komandą ant šakių ėmė kelti gausų Rusijos ir raudonųjų carų absurdo, kvailysčių bei nusikaltimų „kultūrinį“ palikimą. Tokią retoriką galima sieti su moralinio pobūdžio praeities vertinimu bei iš jo kylančiu reikalavimu naikinti vizualines rusiškojo totalitarizmo liekanas viešojoje erdvėje (panašiai kalbėjo ne vienas žurnalistas). Moralinio pobūdžio retoriką neatsitiktinai naudoja ir nuo režimo nukentėjusių politinių kalinių bei tremtinių organizacijos. 2013 m. spalio 12 d. Kaune vykusiame Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjungos įkūrimo 25-mečio renginyje paskelbtas kreipimasis į Seimą ir Vyriausybę. Jame skambėjo raginimas „iškelti iš Vilniaus miesto centro paminklus sovietinių okupantų kolaborantams Salomėjai Nėriai ir Petriui Cvirkai, iškelti į Grūto parką sovietinę ideologiją propaguojančias Vilniaus Žaliojo tilto skulptūras“¹⁴. Atsižvelgdami į panašaus pobūdžio reikalavimus, kai kurie politikai ėmė aktyviau ieškoti ir teisinių būdų, leidžiančių skulptūras demontuoti. Pretekstas tam buvo jau minėtas 2008 m. įstatymas, draudžiantis viešai naudoti nacionalsocialistinę ar komunistinę simboliką. Bene aktyviausiai teisinių kelių ieškojo parlamentaras konservatorius Kęstutis Masiulis. Jis, kaip ir kai kurie kiti politikai, pasisakymuose žiniasklaidai siūlė skulptūras demontuoti, o ne investuoti į jų atnaujinimą. 2013 m. gegužės mėn. K. Masiulis įregistravo ir įstatymo pataisą, kuri draustų ir paveldo sąrašą įtraukti objektus (ir tuo būdu valstybei juos saugoti), ant kurių yra vaizduojami sovietiniai ar nacistiniai herbai, vėliavos, ženklai, uniformos, Vokietijos nacionalsocialistų arba SSRS komunistų partijos vadovų atvaizdai ir kt. Tuo būdu siekta gerokai praplėsti viešumoje draudžiamų simbolių repertuarą, tačiau galiausiai LR Seimas tokiais pataisai nepritarė.

2013 m. rugsėjo pradžioje ant sovietinius karius vaizduojančios skulptūros postamento atidengta memorialinė lenta, skirta okupacijos aukoms. Tai įvyko minint sovietinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos 20-ąsias metines. Lentoje lietuvių ir anglų kalbomis glaustai pateikta informacija apie Tarybų Sąjungos okupuotoje Lietuvoje ištremtus, kalintus ir

¹³ Valatka, R. „Paminklas carui ir matriškai Vilniuje? O gal geriau šimtasiūlei?“, *Lietuvos rytas*, 2011 01 23.

¹⁴ „Tremtiniai ir politiniai kaliniai ragina iškelti paminklus S. Nėriai, P. Cvirkai ir Žaliojo tilto skulptūras“, *BNS*, 2013 10 12.

nužudytus žmones. K. Masiulis teigė visiškai palaikantis tokią naują – esą dabar jau beveik galima skulptūras toleruoti.

Tačiau parlamentaras čia pat pridūrė, jog vienos lentos totalitarizmo kritikai nepakanka ir vėl siūlė „išplėstinio“ totalitarinio paveldo idėją. Pasak konservatorių politiko, „jeigu mes norime būtinai šituos balvonus ant tilto laikyti, tada būtų poreikis pabaigti iki galo: surašyti visą tą sovietinę istoriją trumpais paliudijimais. Kad tie, kurie lanko Vilnių, suprastų, kad mes nesimeldžiame, o pasakome – štai, buvo labai blogai“. Taigi politikas norėjo ir prie kitų skulptūrų priklijuoti užrašus: „Ten tokie yra laimingi studentai – tai būtų galima parašyti, kad šitie laimingi sovietiniai studentai negalėdavo laisvai skaityti literatūros. Kad netgi filosofinė literatūra buvo sunkiai prieinama. Buvo ilgą laiką uždraustos netgi ištisos mokslinės sritys.“¹⁵ Vadovaujantis tokiu siūlymu, žinoma, nesunku prieiti iki absurdo, kadangi kone kiekvieną viešai matomą sovietmečio reliką ko gero tektų apkaišioti nesibaigiančiais istoriniais traktatais apie komplikuoatą anuometinę tikrovę.

Tuo metu viešoji nuomonė sovietmečio paveldo klausimu taip pat radikalėjo, o K. Masiulio bei kitų veikėjų siūlymai „nemėtyti“ pinigų skulptūrų remontui aplodismentais sutikta ne vieno viešosios erdvės dalyvio. Prieš skulptūras pasisakė ne tik politinių kalinių ir tremtinių organizacijos, iniciatyvos „Lietuva be „balvonų““ ilgai ėmėsi laikraštis „Lietuvos žinios“, internetinėje žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose pradėta platinti peticija, kurioje reikalauta, kad „skulptūros nuo Vilniaus Žaliojo tilto turėtų būti išbrauktos iš saugomų kultūros vertybių registro ir pašalintos nuo Žaliojo tilto“; itin aštriais pasisakymais minimo paveldo atžvilgiu dalijosi „žodžio kišenėje neieškantys“ tarp jaunimo populiarūs tinklaraštininkai. Peticiją pasirašiusieji teigė „pilnai suprantantys, kad tai yra dalis mūsų istorijos, tačiau dabartinės Lietuvos sostinės centras nėra ta vieta, kur jos turėtų stovėti“¹⁶. 2014 m. spalio 1 d. prie Žaliojo tilto piketavo ir Sausio 13-osios brolija, reikalavusi skulptūras išbraukti iš Kultūros vertybių registro, o spalio viduryje LR Seime vykusioje spaudos konferencijoje „Ar turime savigarbos? Apie Žaliojo tilto skulptūras ir kitą okupacinį paveldą“ parlamentaras Algirdas Patackas siekiančiuosius išsaugoti sovietmečio paveldą miesto centre tiesiai šviesiai pavadino kolaborantais¹⁷.

Žinia, hipotetinis skulptūrų „nukėlimas“ nuo tilto galėjo reikšti gana skirtingus dalykus, ir kai kurie politikai bei valdininkai apdairiai naudojosi šia gana netikėtai atsiradusia dvi-prasmybe. Viena vertus, atsakingi asmenys pagal įstatymą privalėjo spręsti sudėtingą remonto darbų klausimą (taigi grynai technine prasme aiškintasi, koku būdu reikėtų nuimti skulptūras būtent jų tvarkymo tikslu). Tačiau kiti politinių jėgų palaikomi valdžios ir visuomenės atstovai kalbėjo ne apie remontą, bet siekė paprasčiausiai pašalinti „balvonus“ iš miesto centro. Šios dvi iš pažiūros skirtingos intencijos kai kuriais atvejais paradoksaliai „susipynė“. 2014 gegužės mėn. Kultūros paveldo departamentas (KPD) nutarė grįžti prie kažkada išspręsto vertinimo klausimo ir svarstyti, ar nereikėtų Žaliojo tilto figūrų išbraukti

¹⁵ Černiauskas, Š. „Žaliojo tilto skulptūrų problema išspręsta greitai ir pigiai?“, www.delfi.lt, 2013 09 13.

¹⁶ 2015 m. birželio 15-osios rytą peticiją buvo pasirašę 5178 asmenys. Žr. „Peticija dėl sovietinių skulptūrų pašalinimo nuo Žaliojo tilto“, http://www.peticijos.com/peticija_del_sovietiniu_skulpturu_pasalinimo_nuo_zaliojo_tilto.

¹⁷ Garškaitė, R. „A. Patackas: tarptautinės konferencijos dėl Žaliojo tilto skulptūrų organizatoriai mąsto kaip baudžiauninkai“, *Lietuvos žinios*, 2014 10 15.

iš Kultūros vertybių registro, kadangi tik tokiu atveju skulptūras galima būtų nuimti nuo tilto. Tuo metu restauratoriai ir technologijų specialistai dar syki patvirtino, kad taisyti skulptūras vietoje būtų itin sudėtinga, ir šiandien sunku net įsivaizduoti, „kaip tą padaryti“ (skulptūros stovi ne kokioje nors neutralioje parko ervėje, bet intensyvaus eismo vietoje, ant seno ir taip pat remontuoti reikalingo tilto). Taigi vasarą buvo gautas ir KPD leidimas nuimti skulptūras jų tvarkymo darbams. Tačiau tai nereiškė jų teisinės apsaugos panaikinimo – KPD vadovybė tokios apsaugos suteikti ar panaikinti neturi teisės, kadangi objektų teisinės apsaugos reikalingumo klausimus sprendžia prie KPD veikianti, tačiau nuo jos vadovybės nepriklausoma Nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba (NKPVT).

Rudenio politinis ir teisinis skulptūrų likimo klausimas vis labiau kaito. 2014 m. lapkričio mėn. LR kultūros ministras Šarūnas Birutis pasirašė įsakymą, numatantį, jog sovietinės ar nacistinės simbolikos turintys objektai nebūtų įtraukiami į Kultūros vertybių registrą. Tuo tarpu dėl registre jau esančio paveldo reikalingumo turėjo apsispręsti KPD, kurio vadovybė savo ruožtu išreiškė nuomonę, jog okupacine simbolika pažymėti paminklai nėra vertingi. Nedviprasmiškai prieš Žaliojo tilto skulptūrų, kaip paveldo, saugojimą pasisakė KPD direktorė Diana Varnaitė – 2015 m. sausio pradžioje keliose žiniasklaidos priemonėse nuskambėjo jos pareiškimas, kad Žaliojo tilto skulptūros yra mūsų paveldo „žalieji žmogeliukai“¹⁸. Tuo pat metu savivaldybė tęsė konkursą (deja, taip ir neįvykstančių) skelbimo epopėją. Kadangi po keturių skelbtų viešųjų konkursų skulptūrų remontui Lietuvoje ir toliau neatsirado bendrovių, pasiryžusių imtis šio darbo, 2015 m. balandžio viduryje išgirdome, jog savivaldybė ir vėl ėmėsi ieškoti skulptūrų restauratorių – paskelbtas naujas viešojo pirkimo konkursas (jame numatyta, kad skulptūros bus tvarkomos nuosekliai – etapais). Panašiu metu žiniasklaida dar syki pranešė, jog Valstybinės teritorijų planavimo ir statybos inspekcijos prie Aplinkos ministerijos specialistai apžiūrėjo skulptūras ir konstatavo, kad avarinės būklės objektai gali kelti grėsmę pėsčiųjų saugumui.

Deja, kontroversiškus kultūros politikos dalykus paprastai sprendžia ne tik nustatytomis taisyklėmis rutiniškai besivadovaujantys administratoriai, bet ir politikai; ogi politinis klimatas, kaip sakyta, kaito. Jau 2014 m. politinės partijos, nauji visuomeniniai judėjimai ir pavieniai politiniai lyderiai aktyviai ruošėsi artėjantiems 2015 m. savivaldos rinkimams, ir šalies sostinėje būtent Žaliojo tilto skulptūrų likimo klausimas tapo vienu ryškiausių verbalinės kovos įrankių; atsižvelgdami į savotišką „lakmuso popierėlių“ tapusias kandidatų į merus nuomones šiuo klausimu, greičiau apsisprendavo ir būsimieji rinkėjai. Konservatoriaus K. Masiulio, kaip ir didžiosios daugumos dešiniųjų politikų, siekį Žaliojo tilto skulptūrų klausimą „pabaigti iki galo“ tuo metu buvo pasiryžę ne tik konservatoriai, bet ir nauji politinės kovos lyderiai, tarp šiuolaikinių verslininkų ir jaunesnės kartos rinkėjų itin populiarūs Liberalų sąjūdžio politikai. Itin didelio politinio spaudimo bei pasipiktinimo žiniasklaidoje bei socialiniuose tinkluose sulaukė ir minėtoji NKPVT, 2015 m. vasario mėn. nutarusi neišbraukti skulptūrų iš Kultūros vertybių registro (t. y. nepanaikinus jų teisinės apsaugos), todėl šį klausimą KPD nusprendė teikti naujai, 2015 m. gegužės mėn. sudarytai, vertinimo tarybai.

2015 m. kovo 15 d. rinkimus į Vilniaus savivaldybę laimėjęs Liberalų sąjūdis ir bankrutuojančią sostinę pasiryžęs gelbėti naujasis jos vadovas Remigijus Šimašius iš karto pakartojo

¹⁸ Varnaitė, D. „Žaliojo tilto skulptūros – mūsų paveldo žalieji žmogeliukai“, www.delfi.lt, 2015 01 08.

(ne sykį ir prieš rinkimus kartotą) nuostatą, jog sovietinių skulptūrų ant tilto neturėtų likti. Liberalsąjūdiečių antipatija sovietmečio simboliais tapusioms skulptūroms, beje, derėjo su nuolat prieš rinkimus deklaruotu siekiu taupyti išeikvoto miesto biudžeto pinigus. Pasak šviežiai išrinkto Vilniaus mero, tarybinės armijos kareiviai „tenai negali stovėti vien dėl to, kad jie gali užgriuti mums ant galvų. Akivaizdu, kad tą problemą reikia spręsti, tikrai nesu nusiteikęs eikvoti miestiečių pinigų toms skulptūroms renovuoti vietoje. Akivaizdu, kad jas reikės nukelti. Jas nukėlus, ir jeigu jos bus restauruotos, nemanau, kad jos turėtų grįžti“¹⁹. Jau 2015 balandžio 24 d. naujasis savivaldybės vadovas visuomenei pranešė, jog miestas sustabdė konkursą dėl Žaliojo tilto skulptūrų rekonstrukcijos. Pasak skaidrumo ir taupymo politiką diegiančio R. Šimašiaus, taip buvo padaryta todėl, kad „konkursas buvo paskelbtas siekiant brangiai sumokėti, kad skulptūros būtų išsaugotos toje vietoje, kurioje yra“. Pasisakydamas prieš galimai neskaidrų, pernelyg daug lėšų biudžetui atsieisiantį konkursą, naujasis meras tuo pačiu užsimojo ir prieš painias, neva tik piliečių laiką gaišinančias biurokratinės procedūras. Konkurso anuliavimas, mero nuomone, suteikė simbolinę galimybę „praretinti biurokratijos džungles ir išspręsti klausimą“²⁰.

Taigi fizinė skulptūrų keliama grėsmė politikams šiuo metu leidžia apsistoti prie neva „grynai techninių reikalų“ tvarkymo ir nebeeskaluoti emocijas keliančių moralinio pobūdžio argumentų. Pavyzdžiui, po 2015 m. gegužės viduryje įvykusio pokalbio su sostinės meru kultūros ministras Šarūnas Birutis patvirtino, kad pavojinga avarinė būklė verčia skulptūras nukelti tuoj pat, netgi „nelaukiant, kol ekspertai apsispręs dėl skulptūrų teisinės apsaugos panaikinimo“²¹. O jau birželio pradžioje sostinės savivaldybė sudarė komisiją, turinčią pasirūpinti skulptūrų nukėlimo (dėl saugumo) darbais, juos organizuoti pavesta savivaldybės įmonei „Grinda“. Būsimasis figūrų nuėmimo veiksmas, kaip sakytą, gali reikšti netapačius dalykus. Oponuodamas buvusio sostinės mero Artūro Zuoko siekiui (suremontuotas) skulptūras išsaugoti ant tilto, R. Šimašius sustabdė savo buvusio oponento valdymo metu skelbtą konkursą – eilinių „pinigų švaistymo“ užmojų. Tačiau ką reikės daryti su nukeltomis skulptūromis, deja, lieka neaišku. Tai, kad politikai ir didelė dalis visuomenės kažkodėl įpratę Žaliojo tilto figūras atsainiai sieti su jas neva galinčiu pasiimti Grūto parku, šiuo metu nieko nereiškia. Juk nėra jokio teisinio pagrindo šį paveldą atiduoti į privačias rankas. Kaip 2015 m. pradžioje pastebėjo architektas Augis Gučas, „kiek žinau, jeigu jau bus nutarta nukelti skulptūras nuo Žaliojo tilto, jos tikrai nekeliaus į Grūto parką“²². Pasak dailėtyrininkės Giedrės Jankevičiūtės, skulptūras (jei jas tektų nuimti nuo tilto visam laikui) tikslingiausia būtų perduoti seniai planuojamam Tuskulėnų „Homo sovieticus“ muziejui, „kuriam jos tikėtų pagal visus parametrus“²³. Birželio pradžioje užsiminta ir apie tai, kad nuo tilto nukeltos skulptūros galėtų būti laikinai saugomos nuošalioje savivaldybės teritorijoje arba „Grindos“ bazėje.

¹⁹ „R. Šimašius: Žaliojo tilto skulptūrų neturi likti“, *BNS*, 2015 03 16.

²⁰ „Vilniaus valdžia stabdo konkursą dėl Žaliojo tilto skulptūrų rekonstrukcijos“, *BNS*, 2015 04 24.

²¹ „Dėl Žaliojo tilto skulptūrų – rimtas pokalbis“, *BNS*, 2015 05 14.

²² Gudavičiūtė, D. „Žaliojo tilto skulptūrose vilniečiai regi savo artimus žmones“, *Lietuvos rytas*, 2015 01 26.

²³ Jankevičiūtė, G. „Laiškas redaktoriui“, *Naujasis Židinys-Aidai*, Nr. 3, 2015.

Tačiau realiai ir „grėsmingai“ nusidėvėjusi šiuo metu tėra kareivių pora (neatsitiktinai ir kelianti didžiausią pasipiktinimą), todėl visiškai neaišku, kodėl reiktų skubėti „pribaigti“ ir niekuo dėtas darbininkų, valstiečių ir studentų grupes, nevaizduojančias nei draudžiamų simbolių, nei okupantų stovyklų. Žinoma, gali būti, jog ilgainiui vis labiau yrantys, „nepatogūs“ ir nekenčiami socialistinio realizmo herojai pergyvens ir dabartinės sostinės politines jėgas. Bet kuriuo atveju, nukėlimo aplinkybių konteksto – politinių manipuliacijų kuriamo fono – šiandien negalime prognozuoti.

Dr. Felixas Ackermannas

Kaip suprantu, šiandienos diskusija vyks be „priešų“, tad pirmiausia norėčiau paklausti, ar bus kalbama apie lietuvių, ar apie sovietinį paveldą? Tačiau mane galbūt labiau domintų kitas klausimas: kur yra erdvė, kurioje diskutuojama su savo „priešu“?

Sutikčiau su Valdu Petruliu, manančiu, jog Žaliojo tilto esąs paveldas. Mes ir šiandien galime žvelgti į jį kaip į kasdienę laboratoriją. Pasisakymuose daug kalbėta apie diskursus ir mitus. Visgi galvoju, jog ne mažiau svarbus yra ir dar vienas klausimas: o kur tų žmonių, reprezentavusių Žaliojo tilto skulptūras, balsas?

Suprantu, kad visuomenės atmintyje kovotojai – rusų tautybės. Ar tarp jų nebuvo ukrainiečių? Ar ant Žaliojo tilto esanti „mokytoja“ atvažiavo iš sovietų Rusijos, kad rusifikuotų lietuvių ir lenkų vaikus? Ar statybininkai, dirbę Žemaitijoje ar statę naująją Vilnių, taip pat yra okupantai? Kur jų dukros ir sūnūs yra šiandien? Visi išvažiavo į Angliją?

Sutinku su kolege Giedre Jankevičiute, teigiančia, jog Žaliojo tilto skulptūras reiktų kontekstualizuoti. Viena vertus, svarbus dalykas yra kolektyvinės biografijos rašymas ir Žaliojo tilto kontekstualizavimas bei įamžinimas. Visgi kodėl mes negirdime pokario Lietuvos ir ypač pokario Vilniaus statytojų balsų? Lietuvių visuomenės diskurse yra daugiau partizanų negu statytojų.

Vokietijoje tapo įprastas pokario trečiosios kartos teiginys: „Mano senelis buvo ne nasis.“ Lietuvoje matau panašų fenomeną. Trečioji postalininio laikotarpio karta taip pat apmąsto savo šeimų praeitis, susijusias su mažomis rezistencijų istorijomis.

Labai svarbu ir tai, jog Lietuvos paveldosaugininkai – profesionalai, išaugę tarp sovietinių statinių, – geba objektyviai vertinti šį paveldą. Tai nėra natūralus procesas, o aukšto lygio profesionalumas. Analizuodami Lazdynų urbanistinį planą ir kitus 1960–1970-ųjų metų svarbiausius projektus, turime galimybę pristatyti sovietų architektūros istoriją kaip savo paveldą. Savo – tai lietuvių, o ne rusų, ne Leningrado ar Maskvos kolegų. Šiame diskurse labai svarbi yra mintis, jog šie postalininiu laikotarpiu įgyvendinti projektai atspindėjo lietuvių pasipriešinimą.

Manau, kad diskusija apie Žaliojo tilto skulptūras yra kaip simbolinė kova „su kitu“. Ne mažiau įdomi būtų diskusija apie sovietmetį, kaip apie lietuvių praeitį ar istoriją. Pabaigoje norėčiau pasakyti, jog yra lengviau nukelti skulptūras nuo Žaliojo tilto negu atsisakyti žodžių „tip“ ir „davaj“ šnekamojoje lietuvių kalboje, tačiau dar sudėtingiau yra pasiekti, kad šiuo klausimu atsirastų bendra politikų, profesionalų ir visuomenės diskusija.

Dr. Justina Poškienė

Įrašymas į Kultūros vertybių registrą suponuoja paveldo objekto vertės (-ių) suvokimo problemą – kas ir kodėl šiandien visuomenei yra vertinga? Vertinimo tarybų sukūrimas iš įvairių sričių paveldo specialistų bei mokslininkų suponavo, kad vertinimo procesas tapo atviresnis – dėl įrašomo į Kultūros vertybių registrą objekto verčių diskutuojama žvelgiant iš įvairių perspektyvų. Verčių, atminčių „kovos“ yra matomos ir tarp tarybos narių, ypač, kai sprendžiama dėl memorialinės ar istorinės objekto vertės. Kažin, ar šiuo atveju galima kalbėti apie „objektyvų“ vertinimą, greičiau – apie „sutartį“ dėl paveldo turinio, arba, kitaip tariant, „sutartį“ dėl mūsų santykio su praeitimi. Objektą pripažinus kultūros paveldu, vertinimo tarybos identifikuoja ir vertingąsias objekto savybes – t. y. nustato tai, ką konkrečiai būtina saugoti įrašytame į registrą paveldo objekte.

Diskusija dėl Žaliojo tilto skulptūrų dabar yra sutelkta tik į teisinės apsaugos nuėmimo problemą. Susidaro išpūdis, kad paveldosaugos procesas tėra tik Kultūros vertybių registro sudarymo, objekto įrašymo ar teisinės apsaugos nuėmimo klausimas. Tačiau tai – tik vienas, kad ir labai svarbus, paveldosaugos proceso aspektas. Kur kas svarbiau, mano manymu, yra atsakyti į klausimą, kaip įrašymas į registrą arba teisinės apsaugos nuėmimas nulemia mūsų elgesį tiek su konkrečiais objektais, tiek su tam tikromis paveldo kategorijomis. Kas toliau su šiais objektais nutinka? Manytina, kad rasti sutarimą dėl Žaliojo tilto skulptūrų taip pat būtų kur kas paprasčiau, jei būtų aišku, kaip su šiais objektais bus pasielgta toliau.

Kalbant apie Žaliojo tilto skulptūras, ypač išryškėjo paveldosaugos proceso valdymo problemos. Valdymo dokumentai priimami dėl atskirų konkrečių atvejų, nematant sovietinio paveldo kompleksiskumo ir šio paveldo valdymo problemų. Manykime, kad tai – tik trumparegiškumas. Kultūros ministro 2014 m. lapkričio 12 d. įsakymu administraciškai buvo apribota vertinimo tarybų galimybė atlikti tam tikros kategorijos objektų vertinimą. Įtvirtinta, kad „<...> objektai, kuriuose vaizduojama arba kurių sudedamoji dalis yra nacistinė Vokietijos vėliava, herbas, nacistinė svastika, nacistinis SS ženklas, SSRS ar Lietuvos SSR vėliava, herbas, sovietinio kūjo ar pjautuvo ženklas ar sovietinė raudona penkiakampė žvaigždė, nacistinių ar komunistinių organizacijų simboliai, atsakingų už Lietuvos gyventojų represijas Vokietijos nacionalsocialistų ar SSRS komunistų partijos vadovų atvaizdai, minėtų simbolių pagrindu sudaryti ženklai arba į juos klaidinančiai panašūs antikonstitucinių organizacijų simboliai, neatitinka nekilnojamųjų kultūros objektų vertinimo, atrankos ir reikšmingumo lygmens nustatymo kriterijų ir todėl, sprendžiant dėl apsaugos reikalingumo, yra nevertinami (nesiremiami istorinių, fizinių ir kitų tyrimų duomenimis, neatliekama amžiaus cenzo ir autentiškumo patikra, nenustatomas reikšmingumas ir jo lygmenys, neapibrėžiamos teritorijos ribos, neatskleidžiamas autentiškumas, nenustatoma teritorijos vertingųjų savybių gausa, nenustatomas kompleksiskumas)“. Taip pat, <...> Taryboms kyla pareiga nuspręsti dėl apsaugos Aprašo 10 p. nurodytiems objektams, registruotiems kultūros vertybių registre, netaikymo“ (Kultūros paveldo departamento išaiškinimas).

Tačiau sovietinis paveldas toli gražu nėra vien tik Žaliojo tilto skulptūros, kurioms, kaip galima numanyti, šis Kultūros ministro įsakymas ir taikytas. Prisiminkime sovietinių karių palaidojimo vietas. Šiuose, mano manymu, kur kas ideologiškai svarbesniuose ir konfliktiškesniuose objektuose vyksta procesai (nuolatiniai tvarkymo darbai, finansuojami Rusijos federacijos lėšomis, ant paminklų „daugėja“ žuvusiųjų pavardžių ir kt.), kuriuos valstybė

privalo valdyti, ir tai daryti šiandien, kaip suprantu, tegalima pasitelkus paveldosaugos sistemos instrumentus. Priimdami dokumentus „kovoti“ su konkrečiu „nepatogiu“ objektu ir nematydami problemos kompleksiskumo, neivertiname pasekmių, atsitraukiame, atsisakome dalyvauti diskusijoje, paliekame „nepatogaus“ (jei taip apibrėžiame objektus, dėl kurių „rungi“ skirtingos atmintys ar interesų grupės) paveldo problemą saviškai, atsisakome ją valdyti ir neprognazuojame tokio proceso pasekmių. Administraciškai suskirstyti paveldą į „savą“ ir „svetimą“, „patogų“ ir „nepatogų“ galima lengvai ir greitai. Bet ar būsime patenkinti pasekmėmis?

Dr. Dalia Klajumienė

Buvau vertinimo tarybos, kuri balsavo už teisinės apsaugos išsaugojimą Žaliajam tiltui su skulptūromis, narė. Todėl norėčiau pasidžiaugti šia konferencija ir diskusija. Žmonės gali turėti ir turi įvairių nuomonių. Bet buvo liūdna, jog ta kita nuomonė (pasisakanti už skulptūrų nukėlimą) visą laiką buvo garsiau išsakoma. Profesionalams užteko išminties priimti – kad ir nepopuliarų – sprendimą, bet jiems trūko visuomenės, kuri taip pat buvo tos nuomonės, palaikymo.

Džiaugiuosi, jog šis pokalbis prisidės įtvirtinant „patogaus ir nepatogaus paveldo“, „disnuojančio paveldo“ terminus. Siūlau publikuoti šiandienos renginio pranešimus, kurie akivaizdžiai parodys, kad toks paveldas yra vertinamas labai įvairiai, jis Lietuvoje profesionaliai apmąstomas. Džiaugiuosi, kad išsakomos įvairios nuomonės, nes apie paveldą reikia diskutuoti ir neskubėti jo naikinti.

Jūratė Markevičienė

Konferencijoje daugelis klausia – kas gi atsitiko? Kodėl keičiasi nuomonė – vis labiau reikalaujama pašalinti skulptūras iš viešosios erdvės? Atsakymas, regis, aiškus – pasikeitė geopolitinė situacija. Rusijos agresija Ukrainoje aiškiai parodė, jog net būnant ES Lietuvai vis dar gali kilti grėsmių iš Rytų. Nenuostabu, kad miesto centre stūksantys sovietiniai simboliai aiškiai aiškina sovietinės aneksijos padarytas ir dar neužgijusias žaizdas. Todėl žeidžia ir pats konferencijos pavadinimas. Ką reiškia „nepatogus“? Kodėl ir kam okupacinis paveldas atrodo tik „nepatogus“? Iš tiesų toks paveldas visuotinai vadinamas „trauminiu“, „žeidžiančiu“. Būtent taip turime jį vertinti.

Terminas „nepatogus“ – didelis šios Lietuvos žmonių trauminės patirties sumenkinimas. Todėl diskusijose, ar priimtina sovietinio režimo simbolius palikti viešumoje, turime kalbėti apie žmogiškąjį orumą, apie jausmus, kuriuos patiria šio režimo aukos. Turėtume prisiminti, kodėl nacistiniai simboliai visur, bet pirmiausia pačioje Vokietijoje, buvo pašalinti išsyk po karo. Nacizmas buvo pasmerktas ir nuteistas. Sovietiniam komunizmui pavyko išvengti tokio viešo teismo, todėl jis turi tendenciją atgimti. Ir jau vien todėl negalime nei jo pamiršti, nei toleruoti sakydami, kad visiškai tinka eksponuoti režimo simbolius viešosiose erdvėse – ten, kur buvo sumanyta. Juolab, kad okupacija ir totalitarizmas mums buvo primesti.

Kalbėdami apie materialiojo sovietinio paveldo išsaugojimą, turėtume skirti architektūros ir vaizdinės dailės poveikį. Dailės kūriniai veikia tiesiogiai, todėl yra kur kas įtaigesni už

architektūrą ir gali žėisti kur kas labiau. Būtent todėl Vokietijoje po karo iš viešųjų erdvių buvo pašalinti nacistinės dailės kūriniai, nors liko pastatų...

Visiškai nerimta tvirtinti, esą Žaliojo tilto skulptūros – jokia propaganda, tik... „dekoratyvūs akcentai“. Sovietmečiu, ypač Stalino laikais, Lietuvoje parkuose, skveruose, pakelėse tikrai būta aibės dekoratyvių skulptūrų – gipsinių trimituojančių pionierių, sportininkų su irklais rankose, ožiukų, drambliukų ir t. t. Tačiau Žaliojo tilto skulptūros anaipol ne dekoratyvios. Priešingai, tai pagrindinį miesto tiltą, turėjusį simbolizuoti sovietinio režimo pergalę, vainikuojantys paminklai ideologijai – „naujamajam sovietiniam žmogui“. Ši ideologinė vaidmenį menui, ypač skulptūrai, numatė dar Leninas garsiajame 1918 m. „monumentaliosios propagandos plane“, veikusiame iki pat SSRS žlugimo.

Dėl tos pačios priežasties neturėtume apstatyti skulptūrų kokiais nors „narvais“, kaip kartais siūloma. Toks pasityčiojimas iš įveikto režimo simbolių tikrai nesuteiktų orumo besityčiojantiems, veikiau rodytų vis dar tūnančią režimo baimę...

Daugelis valstybių sugebėjo susitvarkyti su totalitarine praeitimi. Verta pastebėti, kad Vokietija tik dabar perleidžia garsiąją Hitlerio „Mano kovą“, tačiau per 600 puslapių originalas bus išleistas kartu su 3,5 tūkst. ekspertų komentarų ir tuomet sudarys per 2 tūkst. puslapių. Mes irgi turėtume šiuos dalykus sudėlioti į savo vietas. Juk skulptūros nenukentėtų, jeigu keliautų į muziejų – taip, kaip pasielgta su nacizmo dailės kūrinių.

Lietuvoje dabar ruošiamas istorinės atminties įstatymas. Tačiau jis turėtų apimti tik nematerialius dalykus – įsimintinus įvykius ir vietas, bet ne daiktiškąjį kontekstą. Be to, pagal dabartinius Lietuvos įstatymus visuomenė neturi jokio sprendžiamojo balso istorinės atminties srityje. Tačiau dėl sovietinio paveldo būtinas platesnis visuomeninis diskursas, nes režimo padarytos žaizdos yra gilios. Todėl diskutuojant dėl skulptūrų vietos, stovyklų yra ne dvi („palikti ant tilto“ arba „perkelti į muziejų“), jų daugiau. Čia daug kalbėta apie būtinybę išsaugoti sovietinio paveldo autentiškumą. Tačiau autentiškumui nederėtų taikyti dvigubų standartų. Todėl neaišku, kodėl specialistai taip stipriai reikalauja išsaugoti autentišką Žaliąjį tiltą, tačiau vienodai aktyviai negina, tarkime, Misionierių vienuolyno ansamblio arba viso Senamiesčio autentiškumo?

LIETUVOS RESPUBLIKOS VALSTYBINĖS KULTŪROS PAVELDO KOMISIJOS SPRENDIMAS

DĖL SOVIETINĖS OKUPACIJOS IR ANEKSIJOS LAIKOTARPIO LIETUVOS KULTŪROS PAVELDO IŠSAUGOJIMO

2015 m. lapkričio 27 d. Nr. S-9 (6.2.-199)
Vilnius

Vienas iš Valstybinės kultūros paveldo komisijos prioritetų yra ugdyti visų lygių politikų ir visuomenės suvokimą kultūros paveldo apsaugos politikos bei strategijos klausimais. Ši ugdomoji veikla būtų sėkminga, jei prisidėtų prie kontekstualios, prieštarų prasmų nedangstančios, bet jas pabrėžiančios ir komentuojančios paveldo sampratos įtvirtinimo. Valstybinė kultūros paveldo komisija priėmė 2009-05-29 sprendimą Nr. S-4 (146) „Dėl dailės kūrinių ir architektūros objektų, kuriems mažiau negu 50 metų, apsaugos problemų“, kuriame teigiama, jog Lietuvos istorijai reikšmingus ir vertingus architektūros ir dailės kūrinius, atspindinčius konkretų istorinį laikotarpį, turime išsaugoti ir perduoti ateities kartoms, sudaryti sąlygas visuomenei juos pažinti ir jais naudotis, kaip tai numatyta nacionaliniuose ir tarptautiniuose teisės aktuose.

Pastaraisiais metais kai kurių politikų paraginta visuomenės dalis pareikalavo pašalinti sovietinio laikotarpio relikтус, akcentuodama jų neva žalingą poveikį šiuolaikinės visuomenės gyvenimui. Valstybinė kultūros paveldo komisija kartu su Kultūros ministerija 2015-04-02 organizavo mokslinį seminarą-diskusiją „Patogus ir nepatogus paveldas“. Jo metu istorikai, menotyrininkai, filosofai, architektai skaitė pranešimus, savo teiginius iliustruodami gausiais Lietuvos ir užsienio šalių pavyzdžiais. Ši akademinė visuomenės dalis argumentuotai, tačiau skirtingais pavyzdžiais, išdėstė savo požiūrį į sovietmečio paveldą.

Konstatuota, jog dalis sovietmečio paveldo – trauminės patirties liudininkai (tragiškos istorijos įvykių liudijantys objektai ir vietos vis dar gyvi žmonių atmintyje), todėl šio paveldo vertinimas konfliktiškas, nes funkcionuoja atminties, o ne istorijos lauke (Žaliojo tilto skulptūros, P. Cvirkos paminklas, karių kapai ir kt.). Pakankamos chronologinės bei psichologinės distancijos trūkumas provokuoja „nesantaikos vertės“ atsiradimą ir nulemia šios XX a. skausmingo paveldo dalies įvardijimą „svetimu“. Paveldosauga turėtų vadovautis praeities negrįžtamumo principu ir saugoti paveldą tokį, koks jis yra, o ne tokį, kokio norėtųsi. Mokslinės diskusijos dalyviai nepritarė nuomonei, jog kultūros paveldas turi tarnauti politiniams ar ideologiniams interesams.

Valstybinė kultūros paveldo komisija, atsižvelgdama į dailės ir architektūros specialistų išsakytą nuomonę, vadovaudamasi nacionaliniais ir tarptautiniais paveldosaugos teisės aktais, kuriuose sakoma, kad visi istorijos sluoksniai yra svarbūs, pabrėždama, jog žymiausi sovietmečio epochos kūriniai, sukurti Lietuvos menininkų, turi būti išsaugoti ateities kartoms moksliniam pažinimui bei visuomeniniam naudojimui, n u s p r e n d ž i a:

1. Siūlyti Lietuvos Respublikos Vyriausybei sudaryti Kovų ir kančių atminties apsaugos tarybą dėl sovietinio laikotarpio paveldo vertinimo.
2. Siūlyti Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai inicijuoti Paveldo tvarkybos reglamento dėl sovietinio laikotarpio karių kapų tvarkymo parengimą.

Komisijos pirmininkė

Gražina Drėmaitė

